

Technická univerzita v Liberci

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra: Katedra primárního vzdělávání

Studijní program: Učitelství pro základní školy

Studijní obor: Učitelství pro 1. stupeň ZŠ

PROMĚNY POHÁDKOVÉ POSTAVY ČERTA VE FOLKLORNÍCH A AUTORSKÝCH POHÁDKÁCH

THE TREATMENT OF THE CHARACTER OF DEVIL IN THE FOLKS TALES AND MODERN TALES

Diplomová práce: 11 – FP – KPV – 0006

Autor: Monika DOSTÁLOVÁ (NYPLOVÁ) **Podpis:**

Vedoucí práce: Mgr. Jana Bednářová, Ph.D.

Konzultant:

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
108	9	24	14	35	2

V Liberci dne: 9. 7. 2012

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE
(PROJEKTU UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Monika DOSTÁLOVÁ**
Osobní číslo: **P07000970**
Studijní program: **M7503 Učitelství pro základní školy**
Studijní obor: **Učitelství pro 1. stupeň základní školy**
Název tématu: **Proměny pohádkové postavy čerta ve folklorních a autorských pohádkách**
Zadávající katedra: **Katedra primárního vzdělávání**

Zásady pro vypracování:

Obsah

I. Teoretická část

1. Literatura pro děti a mládež
2. Folklorní a autorské pohádky v díle B. Němcové, K.J. Erbena, J.Š. Kubína, O. Sirovátky, J.Lady, J.Drdy a dalších autorů
3. Čtenářství dítěte mladšího školní věku
4. Literární postava - čert, čertice, čertíci
- 4.1. Typologie postavy čerta ve folklorních pohádkách
- 4.2. Typologie postavy čerta v autorských pohádkách
- 4.3. Archetypální pojetí postavy čerta

II. Praktická část

Obrázkový dotazník pro žáky 2. a 3. ročníku ZŠ

1. Fyzická představa postavy čerta a její působení na emoce dítěte
2. Obliba postavy čerta
3. Hledání kladných rysů postavy čerta
4. Hledání záporných rysů postavy čerta
5. Identifikace dítěte s postavou čerta
6. Statistické vyhodnocení údajů. Srovnání obrázkových dotazníků podle věku dětí.

Závěr

Formulace závěrů

Rozsah grafických prací:
Rozsah pracovní zprávy:
Forma zpracování diplomové práce: **tištěná**

Seznam odborné literatury:

- ČEŇKOVÁ, Jana a kol. Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury. Praha: Portál, 2006.**
GENČIOVÁ, Miroslava. Literatura pro děti a mládež: ve srovnávacím žánrovém pohledu. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984. **CHALOUPKA, Otakar a kol. Čeští spisovatelé literatury pro děti a mládež. Praha: Albatros, 1985.**
DVORSKÝ, Ladislav. Hrdinové z pohádek. Liberec: Severočeské nakladatelství v Liberci, 1969.
DRDA, Jan. České pohádky. Praha: Československý spisovatel, 1985. **LADA, Josef. Nezbedné pohádky. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1958.**
NĚMCOVÁ, Božena. Národní báchorky a pověsti. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Národní knihovna, 1954. **ERBEN, Karel Jaromír. České pohádky. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1951.**
SIROVÁTKA, Oldřich. Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře. Brno: Academia, 1998.
KUBÍN, Josef Štefan. Když se čerti rojili. Praha: Albatros, 1970

Vedoucí diplomové práce:

Mgr. Jana Bednářová, Ph.D.
Katedra primárního vzdělávání

Datum zadání diplomové práce:

18. dubna 2011

Termín odevzdání diplomové práce:

20. dubna 2012



doc. RNDr. Miroslav Brzeziria, CSc.
děkan



doc. PaedDr. Jaroslav Perný, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 30. dubna 2011

Čestné prohlášení

Název práce: Proměny pohádkové postavy čerta ve folklorních a autorských pohádkách

Jméno a příjmení autora: Monika Dostálová

Osobní číslo: P07000970

Byl/a jsem seznámen/a s tím, že na mou diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má diplomová práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé diplomové práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li diplomovou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Diplomovou práci jsem vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím diplomové práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložil/a elektronickou verzi mé diplomové práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedl/a jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 9. 7. 2012

Poděkování

Děkuji vedoucí diplomové práce paní Mgr. Janě Bednářové, Ph.D. za trpělivé odborné vedení, za její podporu, cenné rady a připomínky, kterými významně přispěla k dokončení mé diplomové práce.

Také děkuji rodině a všem svým nejbližším, kteří mě po celou dobu studia podporovali.

Anotace

Diplomová práce *Proměny pohádkové postavy čerta ve folklorních a autorských pohádkách* se zabývá ztvárněním a pojetím pohádkové postavy čerta v literární tvorbě vybraných autorů.

Práce je rozdělena na část teoretickou a empirickou. Teoretická část je věnována vymezení pojmu Literatura pro děti a mládež, vzniku, vývoji a rozdělení pohádek. Dále je v této části zaměřena pozornost na ztvárnění a pojetí pohádkové postavy čerta ve vybraných pohádkách Boženy Němcové, Karla Jaromíra Erbena, Josefa Štefana Kubína a Oldřicha Sirovátky. Pozornost této pohádkové postavě je věnována také v autorských pohádkách Jana Drdy a Josefa Lady.

Praktická část diplomové práce je založena na dotazníkovém šetření mezi dětmi mladšího školního věku, jehož cílem je zjistit oblibu pohádkové postavy čerta a její působení na emoce dětí a jaké jsou důvody preference této pohádkové postavy v závislosti na dobových aspektech a na rozvoji dětského čtenáře.

Součástí praktické části je také průzkum učebnice *Čítanka pro 2. a 3. ročník ZŠ* záměrně vybraných nakladatelství. Cílem tohoto průzkumu je zjistit, zda učebnice korespondují se současnými požadavky RVP ZV a zda je dostatečně rozvíjena čtenářská gramotnost žáků prvního stupně ZŠ.

Klíčová slova

Literatura pro děti a mládež, folklorní a autorská pohádka, dětské čtenářství, typologie postavy čerta ve vybraných pohádkách, obrázkový dotazník.

Annotation

Dissertation thesis *The threatment of the character of devil in the folks tales and modern tales* deals with rendition and conception of the character of devil in literary works of selected artists.

The thesis is divided into theoretical and empirical part. The theoretical part is devoted to defining the concept of literature for children and youth, creation, development and distribution of fairy tales. In this part is focuses attention on the rendition and conception of the character of devil in selected fairy tales of Božena Němcová, Karel Jaromír Erben, Josef Štefan Kubín and Oldřich Sirovátka. Attention to this figur is paid also to modern tales Jan Drda and Josef Lada.

The practical part of this thesis is based on a survey among children younger than school age. The research objective is to find popular characters devil in fairy tales and effect to children's emotion and also identify the reasons of preferences this character of devil depending on the historical aspects and the development of children's readers.

The practical part include exploration of textbook *Reading book for second and third year of primary school* of selected publishers. The aim of this survey is to determine whether textbooks correspond with the current requirements of framework educational programme for primary school education and whether it is sufficiently developed literacy of students of first instance of primary school.

Key words

Literature for children and young people, folklore and modern tale, children's reading, types of characters in selected tales of the devil, image questionnaire.

ÚVOD	10
I. TEORETICKÁ ČÁST	11
1. Literatura pro děti a mládež	11
1.1 Vymezení pojmu Literatura pro děti a mládež.....	11
1.2 Vývoj Literatury pro děti a mládež.....	12
1.3 Specifičnost a specifické rysy Literatury pro děti a mládež.....	13
1.4 Rozdělení Literatury pro děti a mládež a její žánrová struktura.....	14
1.5 Dětský aspekt v Literatuře pro děti a mládež.....	16
2. Folklorní a autorské pohádky v díle vybraných autorů	17
2.1 Vymezení pojmu pohádka.....	17
2.1.1 Vznik a vývoj pohádky.....	18
2.1.2 Význam pohádky v Literatuře pro děti a mládež.....	19
2.2 Teorie vzniku pohádek.....	20
2.2.1 Rozdělení pohádek.....	21
2.2.2 Boje o pohádku.....	24
2.3 Pohádky folklorní (lidové).....	25
2.3.1 Kompozice folklorní (lidové) pohádky.....	26
2.3.2 Základní znaky folklorní (lidové) pohádky.....	27
2.4 Pohádka autorská (moderní, umělá).....	31
2.4.1 Základní znaky autorské (moderní, umělé) pohádky.....	32
3. Čtenářství dítěte mladšího školního věku	36
3.1 Dětský čtenář, čtení a čtenářství.....	36
3.2 Etapy dětského čtenářství.....	38
4. Literární pohádková postava – čert, čertice, čertíci	40
4.1 Typologie postavy čerta ve folklorních pohádkách.....	41
4.1.1 Postava čerta v pohádkách Karla Jaromíra Erbena.....	41
4.1.2 Postava čerta v pohádkách Boženy Němcové.....	43
4.1.3 Postava čerta v pohádkách Josefa Štefana Kubína.....	47
4.1.4 Postava čerta v pohádkách Oldřicha Sirovátky.....	48
4.2 Typologie postavy čerta v autorských pohádkách.....	49
4.2.1 Postava čerta v pohádkách Josefa Lady.....	50
4.2.2 Postava čerta v pohádkách Jana Drdy.....	51
4.3 Archetypální pojetí postavy čerta.....	52
5. Závěr z teoretické části	54

II. PRAKTICKÁ ČÁST	56
6. Metodologická východiska pedagogického výzkumu	56
6.1 Cíle výzkumu, formulace výzkumného problému a stanovení hypotéz.....	56
6.2 Výzkumný soubor a výzkumná metoda.....	58
6.3 Realizace výzkumného šetření.....	61
7. Výsledky výzkumného šetření a jejich interpretace	62
7.1 Charakteristika výzkumného vzorku.....	62
7.2 Statistické vyhodnocení získaných údajů a jejich interpretace.....	64
7.2.1 Výzkumný problém č. 1.....	64
7.2.2 Výzkumný problém č. 2.....	65
7.2.3 Výzkumný problém č. 3.....	67
7.2.4 Výzkumný problém č. 4.....	69
7.2.5 Výzkumný problém č. 5.....	72
8. Interpretace výsledků výzkumného šetření	74
8.1 Interpretace výsledků dle výzkumných ročníků.....	74
9. Závěr z praktické části	76
10. Průzkum učebnic <i>Čítanka pro 1. stupeň ZŠ</i> vydaných po roce 1989	78
10.1. Rozbor učebnic z hlediska obsahové stránky.....	80
10.2 Rozbor učebnic z hlediska výtvarné stránky.....	83
10.3 Rozbor učebnic z hlediska didakticko-metodického.....	88
10.5 Integrace mezipředmětových vztahů.....	88
11. Závěr z průzkumu učebnic	89
ZÁVĚR	91
POZNÁMKOVÝ APARÁT	93
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	97
PŘÍLOHY	100

ÚVOD

Nad tématem mé diplomové práce *Proměny pohádkové postavy čerta ve folklorních a autorských pohádkách* jsem dlouho nepřemýšlela. Pohádky mám ráda již od dětství. Často si vzpomenu na chvíle strávené u babičky, která mně a mojí sestře každý den před spaním vyprávěla různé pohádky. Přestože jsme je obě dvě znaly téměř z paměti, pokaždé jsme se na ně těšily. Znovu a znovu jsme s napětím čekaly, až Karkulka potká v lese vlka, Popelka půjde na královský ples a Jeníčka a Mařenku zavře do chlívku Ježibaba z Perníkové chaloupky. Klidně jsme usínaly s vědomím, že dobro zvítězilo nad zlem a zlo bylo spravedlivě potrestáno. Je tedy možné, že volbu tématu do jisté míry ovlivnily i tyto vzpomínky.

Malé děti milují nadpřirozeno, proto jsou mezi nimi nejoblíbenější právě kouzelné pohádky, ve kterých vystupují nadpřirozené bytosti, jako např. víly, čarodějnice, kouzelníci, vodníci a čerti. Je potěšující, že i v současné době zůstává pohádka stále oblíbeným literárním žánrem, přestože velkou její konkurencí jsou počítačové hry nebo různé americké animované seriály. Nemůžeme se tedy divit, když se některým dětem mladšího školního věku vybaví pod pojmem pohádka např. film Shrek nebo Garfield.

V teoretické části diplomové práce se nejprve zaměřím na vymezení pojmu Literatura pro děti a mládež a také na vznik, vývoj a rozdělení pohádek. Dále se budu věnovat folklorní a autorské pohádce v literární tvorbě vybraných autorů. V další části práce bude věnována pozornost ztvárnění a pojetí pohádkové postavy čerta ve vybraných pohádkách Boženy Němcové, Karla Jaromíra Erbena, Josefa Štefana Kubína a Oldřicha Sirovátky. Dále bych se chtěla věnovat této pohádkové postavě v pohádkách Jana Drdy a Josefa Ladu. Jana Drdu a Josefa Ladu jsem jako představitele autorských pohádek zvolila záměrně. Tito dva autoři jsou s českými pohádkami neodmyslitelně spjati, původní lidové pohádky, ze kterých mnohdy vycházeli, přetvářeli do moderní podoby. Tyto pohádky nám tak mohou poskytnout mnoho svědectví o tom, jak se ztvárnění a pojetí postavy čerta měnilo.

V empirické části diplomové práce je mým cílem na základě průzkumu mezi dětmi mladšího školního věku zjistit oblibu pohádkové postavy čerta a její působení na emoce dětí. Dále se budu zabývat tím, jaké vlastnosti a úlohu přisuzují děti mladšího školního věku postavě čerta v pohádkách a jaké jsou důvody preference této pohádkové

postavy v závislosti na dobových aspektech a na rozvoji dětského čtenáře. Vzhledem k tomu, že se v současné době stává neodolatelným lákadlem hraní her na počítači a sledování animovaných televizních seriálů, bude mým dalším cílem zjistit, do jaké míry ovlivňují tyto fenomény také děti mladšího školního věku, a zda jim věnují více svého volného času než například četbě či sportu.

Dále se budu v empirické části diplomové práce zabývat průzkumem učebnic *Čítanka pro 2. a 3. ročník ZŠ* záměrně vybraných nakladatelství: Fraus, Nová škola, Fortuna a SPN (Státní pedagogické nakladatelství). Cílem tohoto průzkumu čítanek bude zjistit, zda korespondují se současnými požadavky oborové didaktiky a požadavky RVP ZV a zda je dostatečně rozvíjena čtenářská gramotnost žáků prvního stupně ZŠ. Také se zaměřím na to, v jakých souvislostech a žánrech se mohou děti setkat ve vybraných učebnicích s pohádkovou postavou čerta.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1. Literatura pro děti a mládež

1.1 Vymezení pojmu Literatura pro děti a mládež

Literatura pro děti a mládež (dále LPDM) bývá často také označována jako literatura dětská, zahrnuje prózu, poezii i drama. Jedná se o literaturu, která je určená především čtenářům ve věku od 3 do 15 let. Jednotlivým věkovým kategoriím je přizpůsobena použitými vyprávěcími prostředky, obsahově i žánrově. Svou úpravou a obsahem přispívá k rozumové, etické a estetické výchově dětského a mladého čtenáře, daleko více koresponduje s psychickou strukturou dětské osobnosti, s jejími zvláštnostmi, potřebami a možnostmi.

Díky této literatuře dítě získává zpočátku poslechem a později vlastním čtením cit pro jazyk, vztah k jazyku, k četbě, čtení, knihám a potažmo i k lidem. Děti se jejím prostřednictvím učí citlivě vnímat okolí, rozeznávat dobro a zlo, vytváří si kladný vztah k lidem, ke světu zvířat a věcí. Literatura pro děti a mládež je tedy prostředek, jak dítě nenásilně vzdělávat a nutit ho k přemýšlení. Dítě si zároveň vštěpuje estetické a především mravní zásady a hodnoty. Jejím bezesporu hlavním cílem je probouzet a podněcovat v dětech fantazii, představivost, obrazotvornost, rozšiřovat jejich slovní zásobu, nenásilně je vést k získávání nových poznatků, rozvíjet jejich schopnosti a zprostředkovat jim mravní i estetické hodnoty. Jejím smyslem také je uvádět děti do světa dospělých a do světa mezilidských vztahů.

Dětská literatura je součástí umělecké literatury. Daleko více než literatura pro dospělé je ovlivněna sociální realitou, vkusem literární kultury, výchovně vzdělávacími postuláty doby, ale nejvíce je ovlivněna samotným adresátem a jeho psychickou konformitou. Velice často odráží sociálně-společenské poměry doby, osobnost autora a jeho politicko-společenské smýšlení.

1.2 Vývoj Literatury pro děti a mládež

Středověk a křesťanství přispěly k tomu, aby dítě bylo chápáno jako osobnost, která má ve společnosti svůj význam, a kterou je třeba respektovat a rozvíjet. Samotná etapa dětství byla však nadále přijímána jako provizorium, které by mělo být co nejdříve překonáno. V této době byla velmi významná činnost Jana Amose Komenského, který ve svém díle podtrhl význam dětství, poukázal na nutnost náležitě se dětem věnovat a jako jeden z prvních se ve svých dílech přibližoval k dětskému recipientovi. První jeho kniha, vydaná pro mládež ve věku 12 – 14 let pod názvem *Orbis pictus neboli Svět v obrazech* (1685), byla obrázková a sloužila k výuce cizích jazyků. Komenského obrazovou encyklopedii považujeme za první intencionální¹ dílo dětské literatury.

Ve středověku byly předmětem četby mládeže hlavně biblické příběhy, legendy a mýty starého Řecka. Významnou úlohu v četbě dětí hrály životy svatých. Zastupovaly zábavnou literaturu a formou ústního vyprávění pak přecházely do širších vrstev. Vypravěči vkládali do příběhů dobrodružné i pohádkové motivy a dodávali jim tak určité zábavnosti. Skutečnou zábavnou četbou se staly v 16. a 17. století rytířské romány a bajky. Jedinou knižně vydávanou literaturou pro děti byly až do 18. století slabikáře a čítanky. Obsahovaly však většinou různé poučky a mravní ponaučení.

Teprve ve druhé polovině 18. století za vlády Marie Terezie, kdy přišly do českých zemí osvícenské² reformy a s nimi související zavedení povinné školní docházky (1774), nastává průlom v tvorbě pro děti. Můžeme nalézt drobné zábavné příběhy a vyprávění včetně pohádek a bajek v různých encyklopediích a sbornících. Ke konci 18. století byla přepracována dětem literární díla, která byla původně určena dospělým. Například *Robinson Crusoe*, *Gulliverova dobrodružství*, *Perraultovy pohádky*, *Dobrodružství barona Prášila* a jiné. Klasicismus tak uvedl bajky a pohádky do dětské literatury. Po celé toto období však existovala ústně tradovaná lidová slovesnost, zlidovělé rytířské romány a různé romantické a fantastické texty. Ty se šířily většinou v tzv. lidových knihách a jarmarečních tiscích. (Genčiová 1984)

Do 19. století tedy netvořila tvorba pro děti samostatnou oblast. Práce, které se dotýkaly i výchovy dětí, byly určeny dospělým a měly výchovný záměr. Literatura pro děti a mládež se soustavně objevuje od 2. pol. 19. stol. Svě první základy má v ústní

lidové slovesnosti a to hlavně v pohádkách, pověstech, písních, ukolébavkách a říkadlech. Dnes je LPDM plnohodnotnou součástí národní literatury.

1.3 Specifičnost a specifické rysy Literatury pro děti a mládež

„Specifičnost literatury pro děti a mládež v celkovém literárním kontextu je tradičně spatřována ve specifickém adresátu této literatury, totiž dítěti, respektive nedospělém člověku s menší sumou faktických poznatků o světě, s menší, popř. jinak zaměřenou schopností zobecnění vnímaných faktů, s odlišnou podobou citového hodnocení skutečnosti, s žádnou nebo minimální znalostí literárních konvencí...“

(Chaloupka 1979, s. 38).

Specifickými rysy se LPDM liší od literatury pro dospělé a jsou tím výraznější, čím je nižší věk čtenáře.

- Zřetel k psychickým zvláštnostem dětského čtenáře – dítě má nedostatečné množství životních i čtenářských zkušeností, menší objem faktických poznatků, jiný způsob hodnocení skutečnosti, zvýšenou citovost, specifické dětské zájmy.
- Zvýšená poznávací funkce LPDM - dítě touží po poznávání okolního světa, získávání nových poznatků.
- Umělecký obraz je oproštěn od množství detailů a méně podstatných znaků, přihlíží k psychickým zvláštnostem dětského recipienta.
- LPDM je zbavena literárních znaků - četba pro děti a mládež se značně rozšiřuje a hranice žánru se často stírají, řada děl určených výhradně mládeži je také přijímána a čtena dospělými.
- Literární postava je uplatňována především implicitně³, převažuje jasná charakteristika postav s malým počtem znaků, často s pouze jediným - hloupý Honza, princezna se zlatou hvězdou, dobrá víla, sedmihlavý drak, aj.
- Tematika bývá podobná jako v literatuře pro dospělé - stejný svět, lidé a jejich osudy, pocity, zážitky, ale přednost mají postavy věkově blízké dítěti, ztvárnění se děje postupy blízkými dětské fantazii s mírou respektu ke světu dětského čtenáře.
- Poznání probíhá prostřednictvím rozvoje děje formou dialogického postupu, který je založen na principu přátelského vztahu mezi vypravěčem a čtenářem.

- Jednoznačné poselství, jasná myšlenka a pochopitelná morálka.
- Je psána převážně narativním⁴ způsobem.
- Jednoduchá a přehledná kompozice - rychle a jasně se rozvíjející děj, princip opakování, vystupňování napětí, harmonický závěr, ucelený charakter epizod.
- Zvýšená emocionalita, konkrétnost, názornost, smyslovost, hravost, fantazie.
- Přiměřený jazyk a bohatá slovní zásoba, jazyková stránka zpravidla odpovídá dětskému slovníku.
- Magická funkce - symboliky zachycující nadpřirozené jevy, kouzelné bytosti, zaklínací formule, magické předměty a rekvizity.

1.4 Rozdělení Literatury pro děti a mládež a její žánrová struktura

Podle toho komu je určena:

- **Intencionální**
Literatura pro děti, která je psaná pro dětského a mladého čtenáře záměrně.
- **Neintencionální**
Literatura, která byla psána původně pro dospělé, postupně se z ní stala literatura pro děti a mládež a dnes ji čtou také dětští recipienti.

Může probíhat i proces opačný.⁵ (Čeňková, et al. 2006)

Podle věku čtenáře:

- Předškolní věk (3 – 6 let)
Pro tuto věkovou kategorii jsou vhodná leporela, omalovánky, říkadla, hádanky, krátké jednoduché příběhy ze života, loutkové hry apod.
- Mladší školní věk (6 – 11 let)
Pro tuto věkovou kategorii jsou vhodné pohádky, rytmičké verše, dobrodružné texty, krátké povídky ze života dětí či z přírody, dějin i současnosti.
- Střední školní věk (11 – 14 let)
Pro tuto věkovou kategorii je vhodná dobrodružná literatura, dívčí romány, fantasy, sci-fi, populárně-naučná literatura a encyklopedie.

- Starší školní věk (14 – 16 let)

Pro tuto věkovou kategorii je charakteristické vyhraňování čtenářských zájmů.

Literatura pro děti a mládež v tomto věkovém období již zvolna splývá s tradiční literaturou pro dospělé.

Zdroje žánrů Literatury pro děti a mládež

LPDM je tvořena žánry čerpajícími inspiraci ze tří zdrojů, které souvisí s jejím vznikem:

- Žánry určené výhradně dětem a mládeži - dětský folklor, autorská pohádka, próza s dětským hrdinou, naučná fikce, loutkové drama, obrazová kniha...
- Žánry, které LPDM převzala z folklorní a starověké literatury – mýtus, epos, báj, bajka, pohádka, pověst.
- Žánry univerzální, které jsou podle potřeby LPDM různě modifikovány v souvislosti se zavedením povinné školní docházky, s úrovní čtenářské gramotnosti a se sociálním postavením dětí a mládeže – próza dobrodružná, vědeckofantastická, historická, biografická, detektivní, přírodní, dále fantasy literatura, literatura faktu, poezie, komiks.

(Čeňková, et al. 2006)

Žánrová struktura Literatury pro děti a mládež

- Poezie pro děti a mládež
- Folklorní pohádka
- Pověst, bájeslovný příběh
- Autorská pohádka
- Příběhová próza s dětským hrdinou
- Próza s dívčí hrdinkou
- Dobrodružná próza
- Próza s přírodní tematikou
- Uměleckonaučná literatura

(Urbanová 1990)

1.5 Dětský aspekt v Literatuře pro děti a mládež

Pojmem dětský aspekt se podrobně zabývá Oldřich Uličný ve své studii *Prostor pro jazyk a styl* (1994), kde na základě zkoumaných textů pro děti a mládež dochází k závěru, že specifičnost dětské literatury spočívá nejen v ideově tematické, syžetové a kompoziční výstavbě, ale i ve využití osobitých prostředků jazyka a stylu a v textové výstavbě. (Uličný 1994)

Oldřich Uličný dále uvádí: „*Dětský aspekt se v literatuře může rovněž projevit jako odraz autentického dětského projevu, který je charakteristický lexikálními a frazeologickými prostředky, užitím slangu, nespisovnými morfologickými prostředky, odchylkami v syntaxi apod.*“ (Uličný 1994, s. 254).

Dětský aspekt se v LPDM uplatňuje především v její kompozici a výrazovém systému. Jde tedy o jakousi soustavu prvků a pravidel potřebných k přenosu literárního textu od adresáta k příjemci. Hlavním činitelem dětského aspektu v LPDM je autor. Autor dětských knih nechává vyniknout takové prvky, které jsou aktuální pro dětský svět, například dětská představitost, obrazotvornost, vnímavost, citlivost, zážitkovost, touha po poznání. Autor se vžívá do dětského světa z pozice dospělého, stává se jeho součástí, ale zároveň do něj pro čtenáře přináší něco ze světa svého, ze světa dospělých.

V dětském aspektu jsou obsaženy dva komponenty, a to komponent dospělého a komponent dítěte. Oba tyto komponenty by měly být v literatuře pro děti a mládež vyvážené, aby nevznikala jednostranná literární díla. Literární dílo by mělo působit jako partnerský dialog obou těchto komponentů. Za komponenty pojmu dětský aspekt, případně aspekt dětství a mládí, se považují takové rysy jako smysl pro harmonii, tendenci ke kamarádství a přátelství, soucitnost a smysl pro spravedlnost, touhu po poznání, sebepoznání, touhu po dobrodružství apod. Literatura, v jejímž základě leží aspekt dítěte, má rysy hravosti, fantazie, optimismu a naivity, později konfrontace, touhy po odlišení a vyjádření vlastního pohledu na svět. (Kopál 1970)

2. Folklorní a autorské pohádky

2.1 Vymezení pojmu pohádka

Slovník literární teorie uvádí: „*Pohádka je prozaický žánr lidové slovesnosti, jehož vyprávění podává objektivní realitu jako nadpřirozenou s naivní samozřejmostí, jako by vše bylo skutečné; přes svoji fiktivnost tak zpravidla postihuje některé základní lidské touhy a obecné životní pravdy. Na rozdíl od pověsti se poetický výmysl netýká žádné konkrétní historické události, takže čas, místo děje, charaktery a sociální prostředí se v pohádce určují jen rámcově, stereotypně a sémantické těžiště je v napětí ze sledu konkrétně daných problémů, v nichž se hlavní hrdina ocitá, a které zdařile řeší*“ (Slovník literární teorie 1984, s. 281).

Pod název pohádka se zařazují literární texty, které vznikly na základě rozmanité palety starodávných vyprávění, vstřebávajících při své pouti světem rozličné bájně představy lidstva, nadčasové životní pravdy, zejména věčnou touhu po naplnění dobra, a víru v kouzelnou moc slova. Můžeme tak označit pohádky bratří Grimmů, Boženy Němcové, ale i Karla Čapka a Jana Wericha. Všichni tito autoři se inspirovali folklorní pohádkou. Při jejich studiu je zřetelný rozdíl v posunu vnímání pohádkové materie a jejich literárního zpracování. Bratři Grimmové a Božena Němcová lidové pohádky cílevědomě sbírali, třídili a přetvářeli specifickým způsobem v literární text (původní autor je anonymní), kdežto u Karla Čapka a Jana Wericha se jedná vskutku o inspiraci lidovou pohádkou a vytváření svébytné autorské (umělé, moderní) pohádky. Podle původu tak rozlišujeme pohádky lidové (folklorní) a autorské. (Čeňková et al 2006)

Od 20. století se pohádka dostala do podvědomí národa a začala se velice rychle rozvíjet. Objevilo se mnoho autorů a každý vycházel z tvorby pohádek poněkud odlišným způsobem. Mezi autory, jejichž díla jsou známá i v dnešní moderní době, patří například Václav Tille (*Dvanáct pohádek z onoho světa*), Josef Štefan Kubín (*Když se čerti rojili*) a jeho pokračovatel Oldřich Sirovátka, Jiří Mahen, Jan Drda (*České pohádky*), Ota Hoffman (*Pan Tau a tisíc zázraků*) a spousta dalších.

2.1.1 Vznik a vývoj pohádky

Zpočátku byla jakákoli literární tvorba pro děti považována za něco méněcenného a věnovalo se jí proto velmi málo autorů. Mezi autory panoval názor, že děti umění nerozumějí a stačí jim primitivní říkanky. V období romantismu se však začíná brát dětství za hodnotnou součást lidského života a začíná se věnovat pozornost i pohádkám. K otázce proč vznikly pohádky, Michal Černoušek uvádí: „*Děti chápou svým myšlením svět v úplně jiných dimenzích než dospělí, proto vznikly pohádky jako můstky, které přemostují propast mezi dospělým a dětským způsobem myšlení*“ (Černoušek 1990, s. 8).

Původně šlo pouze o folklorní (lidové) pohádky, které byly předávány ústně z generace na generaci. Při ústním tradování docházelo k přetváření pohádek a průniku kulturních epoch do pohádkových syžetů⁶. Později začaly být pohádky zapisovány. Důležitým počátkem pro vznik pohádek byla sběratelská činnost německých pohádkářů Jacoba a Wilhelma Grimmů, kteří vydali první svazek pohádek pod názvem *Pohádky pro děti a domov* (1812). Tímto dílem položili základ nové vědy – folkloristiky⁷. Bratři Grimmové byli ovlivněni především německým romantismem a láskou k mytologii.

K rozvoji české pohádky významně přispěli Božena Němcová a Karel Jaromír Erben. Oba pracovali s folklorní (lidovou) pohádkou, ale každý ji interpretoval jiným způsobem. Karel Jaromír Erben navázal na tvorbu bratří Grimmů, a to jednak dobou a pojetím pohádkové tvorby, ale také u něho předcházela etapa studia národopisu a dlouhá léta sběru folklorních látek. Kdežto Božena Němcová vnáší do svých pohádek „kousek sebe“, promítá v něm svou osobu a tím vzniká převaha nad folklorní předlohou. Společně tvoří nedílnou součást sběratelů lidových pohádek, přestože každý jinou formou. Současný význam má pohádka od konce 18. století. Pojem pohádka⁸ se ustálil až v sedmdesátých letech 19. století.

Do národních literatur vstupovala pohádka prostřednictvím lidové slovesnosti. Je tedy, jak už bylo uvedeno, jedním ze žánrů pocházejících právě z ústní lidové slovesnosti. Poutavé příběhy plné fantazie, kde dobro vítězí nad zlem, fascinovaly celé generace našich předků. V lidové kouzelné pohádce, ve světě za devatero horami a řekami, se dějí věci, které mimo tento svět nelze logicky zdůvodnit ani vysvětlit, například skály se na slovo samy rozestupují a zase uzavírají, vzduchem létají samotné

koberce, ubrousky se samy prostírají. Přesto tyto magické motivy dětský čtenář nebo posluchač neprožívá jako nesmyslné, neboť logiku jim vtiskují nadosobní síly, které zpravidla řídí osud hrdiny a dále fantazijní schopnosti dětského čtenáře či posluchače. Má-li hrdina pohádky splnit nadlidský úkol jako například, vylít do rána jezero pomocí malého sítko, aby tak naplnil nejen své pohádkové poslání, ale zachránil i svůj vlastní život, zhodnotí jeho snahu jako nesmyslnou i malé dítě. Zásah třetí sudičky, která obdaří sítko kouzlem, s jehož pomocí hrdina úkol lehce zvládne, však tuto nesmyslnou situaci snadno vyřeší. Dítě chápe a ochotně přijímá všechny magické síly v pohádkovém prostoru, protože s kouzelným sítkem přece úkol splnit jde. Stačí však opustit tento kouzelný svět a přestěhovat se obyčejného světa, ve kterém mizí kouzelný prvek, a tím dochází k omezení magické síly nebo její úplné negaci, aby tak dětský čtenář poznal, že jakékoli narušení konvenční pohádkové logiky působí najednou zcela komicky. Rázem tak vznikají žertovné, komické a lhářské pohádkové příběhy, ve kterých se často objevují i prvky nonsensu⁹. (Urbanová et al. 2004)

I dnes pohádka zaznamenává velký rozvoj. Objevují se různé druhy pohádek s rozmanitými motivy. Je mnoho možností, jak dětem dopomoci k rozmachu jejich fantazie, jak je správně naučit číst tak, aby to nebraly jako nudnou povinnost, nebo jim můžeme začít číst sami, třeba dvacet minut před spaním. Pohádek není nikdy dost. (Chaloupka, Nezkusil 1973)

2.1.2 Význam pohádky v Literatuře pro děti a mládež

Václav Stejskal ve své knize *Cesty současné literatury pro děti* (1960) uvádí následující důvody, proč děti čtou pohádku:

- Pohádka dává dítěti nahlédnout do tajemství života ve srozumitelné podobě a přiměřené hloubce. Učí dítě chápat skutečnost v jejím řádu a celku.
- Druhý důvod, proč děti milují pohádky v určité etapě života jako nic jiného, je v tom, že ty nejlepší vyhovují touze dětství po pravdě, kráse, spravedlnosti - a mnohé české pohádky - také dětské touze po humoru.

- Pohádky odpovídají dětské mentalitě a přirozenosti i jako epický útvar. Malé dítě není schopno odlišit skutečný život od fiktivního světa literárního příběhu, dokonce tento smyšlený svět přijímá jako skutečnost, a tím samo brání tomu, aby se jeho čtenářské zážitky izolovaly od ostatních. Z toho vyplývá, že přístup k jeho četbě je velice upřímný a spontánní. Dítě prožívá svou četbu v reálu života jako takového. (Stejskal 1960)

2.2 Teorie vzniku pohádek

Již od 19. století se vědci a badatelé snažili zjistit, kde mají pohádky svůj původ, jaká je vlastně definice pohádky, jaký smysl pohádky mají a kde se berou různé pohádkové motivy. Dodnes nemají ve všech otázkách zcela jasno. Srovnávací folkloristka uvádí čtyři teorie, které objasňují původ a vznik pohádek:

- **Mytologická teorie**

Této teorii patří prvenství v pohádkoslovném bádání. Většina pohádek vznikla v dobách, kdy náboženství bylo velmi důležitou součástí života. Proto se často v pohádkách bohatě vyskytují i náboženské motivy a mnoho biblických příběhů je téže povahy jako pohádky. Začátkem 19. století v období romantismu vyšly *Pohádky pro děti a domov* německých sběratelů a vědců Jacoba a Wilhelma Grimmů, kteří tak s hlubokou znalostí staré německé literatury, jazyka a mytologie položili základy adaptaci lidových pohádek, které považovali za zbytky starých indoevropských mýtů. V duchu mytologické teorie sbírali a upravovali pohádky také Karel Jaromír Erben, Alexandr Nikolajevič Afanasjev.

- **Antropologická teorie**

Podle této teorie lidová pohádka čerpala dějové osnovy a základní představy o postavách a situacích z primitivních náboženských rituálů, výročních a animistických kultů, uctívání zemřelých předků. Lidský duch totiž, podle této teorie, pracuje všude stejně a řídí se stejnými zákony, a proto také výsledek jeho duševního života musí být všude stejný.

➤ **Migrační teorie**

Tato teorie, jak už se samotného názvu vyplývá, hovoří o tom, že pohádky (pověsti, mýty, balady, písně) se stěhují od národa k národu a každé nové prostředí je specificky formuje. Čelným představitelem byl Theodor Benfey¹⁰, který považoval za pravlast pohádek buddhistickou Indii.

➤ **Historicko-geografická teorie**

Podle této teorie migrovaly lidové pohádky například v době křížových válek, kdy rytíři přinesli do Evropy orientální pohádky, nebo prostřednictvím Arabů přes Španělsko do Francie.

2.2.1 Rozdělení pohádek

Pohádkové texty bývají zpravidla rozlišovány podle toho, jakou tematiku zpracovávají. Následující dělení uvádí ve své publikaci *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury* (1979) Otakar Chaloupka:

- Pohádky kouzelné - kouzelné atributy
- Pohádky démonické, strašidelné - nadpřirozené postavy (hejkal, vodník, čert)
- Pohádky mytologické - postavy z národních pověstí a mýtů
- Pohádky legendární - biblické postavy
- Pohádky antropomorfizující, biologické - zvířecí hrdinové
- Pohádky didaktické, výchovné - často v nich vystupují postavy dětí
- Pohádky alegorické, parodizující
- Pohádky novelistické, realistické - vyskytuje se v nich málo nadpřirozených prvků
- Pohádky nonsensového typu - hlavní úlohu v nich má fantazie, hra se slovy

Jiné rozdělení pohádkových kategorií najdeme v publikaci Oldřicha Sirovátky *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře* (1998):

- Pohádky kouzelné neboli fantastické
- Pohádky realistické nebo novelistické
- Pohádky legendární

- Pohádky o zvířatech
- Pohádky didaktické, poučné
- Pohádky žertovné, lhářské

Pohádky je také možné rozčlenit podle způsobu jejich zpracování, protože se literatura neustále vyvíjí a s jejím vnitřním vývojem se také zákonitě proměnil vztah ke způsobu zpracování pohádkových látek. Hana Šmahelová v díle *Návraty a proměny* (1989) dělí přístupy k pohádkové látce do tří typů:

- **Klasická adaptace**

V tomto případě jde o sběratelský postup, ve kterém se projevuje snaha reprodukovat ústní podání tak, aby v literárním zpracování zůstaly co nejvíce zachovány prvky folklórní poetiky. Taková adaptace proměňuje látku lidové pohádky v literární text, který však uchovává charakteristické rysy vyprávění. Tím do jisté míry nahrazuje odborně cenný dokument o lidské tvořivosti. Tuto metodu používali například bratři Grimmové. Z našich autorů sem určitě patří především Karel Jaromír Erben, který se s Grimmy shoduje pojetím pohádkové tvorby. Stejně jako bratři Grimmové se v kouzelných pohádkách snažil rekonstruovat předpokládaný mytologický základ. Shodoval se s nimi také v kombinování různých znění jedné látky do podoby tzv. optimálního řešení. Z dalších českých představitelů do této skupiny patří Beneš Metod Kulda, Josef Štefan Kubín nebo Jan František Hruška.

- **Autorská adaptace**

Zde se jedná se o převyprávění původních pohádkových motivů, kdy autor sám vnáší do zpracování svůj rukopis. Převažuje tak individuální tvůrčí složka nad folklórní předlohou. Autor je nucen pohybovat se v podstatně širším a nejednoznačném prostoru než u klasických folklórních adaptací. K těmto autorům patří zejména Božena Němcová, která pohádky ani neimitovala, ani folkloristicky věrně nezachycovala. Počínala si jako skutečná lidová vypravěčka improvizovala a v duchu daného žánru rozvíjela výchozí žánry, případně jen motivy. Z dalších autorů bychom sem mohli zařadit Václava Řihu a Františka Hrubína.

➤ **Autorská pohádka**

V autorské pohádce autoři uplatňují svoji tvůrčí individualitu, pohádkové motivy zpracovávají volně, je zde patrný odklon od folklorní poetiky i látek folkloru. Autorskou pohádku psali například Jan Karafiát, Jiří Mahen, Jan Werich, Václav Čtvrtek, Josef Lada, Ota Hofman a další.

Hranice mezi autorskou adaptací a autorskou pohádkou je často velmi nejednoznačná.

Ještě trochu jiné rozdělení uvádí Věra Vařejková ve své práci *Česká autorská pohádka* (1998). Její klasifikaci pohádek lze nazvat vertikální, neboť zachycuje proces včleňování pohádky do literatury. Pojmenovává trojí typ pohádkového útvaru, přičemž počítá s původní, ústní předlohou a další kategorií zpracování pohádky dělí na dvě části:

➤ **Pohádka folklorní**

Ústně tradovaná díky lidovým vypravěčům, existuje ve více variantách, je výchozím textem pro písemné a literární zpracování.

➤ **Pohádka literární**

Literární adaptace zaznamenaných folklorních textů. Tyto jsou dvojího typu, klasická adaptace, která sleduje tzv. optimální variantu (Karel Jaromír Erben) a autorská adaptace, která je určována individuálním tvůrčím přístupem autora (Božena Němcová).

➤ **Pohádka autorská**

Literární text, který pracuje s pohádkovými motivy, ale je tematicky původní.

Pro označení folklorní pohádka je často používán také synonymní výraz „lidová“, pro označení literární pohádka můžeme použít výraz „adaptovaná“, „klasická“ nebo „tradiční“, synonymem k autorské pohádce je pohádka „umělá“ nebo „moderní“. Někdy se za moderní pohádku považuje ta varianta, která se neváže k folklorní inspiraci. Uvedené pohádkové typy na sebe navazují v časové následnosti, a přitom nevytěšňují typy starší.

2.2.2 Boje o pohádku

Postupné včleňování pohádky do dětské literatury vyvolalo tzv. boje o pohádku. Původním příjemcem, kterému byla pohádka určena, byli dospělí čtenáři. Jenže tato změna se nijak nedotkla způsobu utváření pohádek a zůstala v nich tak řada prvků souvisejících s věkem dospělého. Jedná se především o drastičnost děje, prvky hororové, erotické či motivy podvodu a lsti. Proto se v různých obdobích objevovaly útoky proti klasické pohádce a jejímu negativnímu vlivu na dítě. Vynořila se tak problematická otázka, zda pohádka je či není vhodnou četbou pro děti. Námitky vycházely především z pedagogických důvodů.

První vlnu sporu o pohádku zahájil učitel Jaroslav Petrbok, který roku 1913 v prvních číslech odborného časopisu o dětské literatuře *Úhor* (1913), kritizoval nové vydání Erbenových pohádek. Byly vedeny polemiky, do kterých zasáhli nejen redaktoři, spisovatelé, učitelé, ale také širší veřejnost. Nejčastěji diskutovanou otázkou bylo, zda pohádka napomáhá dítěti orientovat se v moderním světě. Do této polemiky významně zasáhl Václav Tille příspěvkem *Pohádky pro děti*, ve kterém zdůraznil význam rozvoje dětské fantazie. (Urbanová 1990)

Druhá vlna výhrad vůči pohádce byla rozpoutána v roce 1929, kdy se v lidových novinách objevil článek Berty Ženatého *Pryč s pohádkou!* Na její obranu vystoupila Marie Majerová, Karel Čapek, folklorní badatel Jiří Horák a knihovník Jaroslav Frey. Po rozsáhlé diskuzi, která proběhla jak v rozhlase, tak i v tisku se zdálo, že existence tohoto žánru nebude již ohrožována.

Třetí vlnu výhrad vůči pohádce rozpoutal již výše zmiňovaný Jaroslav Frey, který nečekaně změnil názor na význam pohádky a v knižní publikaci *Boj o pohádku* (1942) shrnul a rozšířil, na vyšší argumentační úrovni, námitky vedené proti folklorní pohádce v literárním zpracování. Pohádce vyčítal malou ideovost, odvádění dětí od aktuální skutečnosti a preferování feudální společnosti. Proti jeho krátkozrakým výpadům se postavili renomovaní pohádkáři František Hrubín a Jan Drda. (Urbanová 1990)

Podle Oldřicha Sirovátky se námitky vedené proti pohádce, které se objevily v roce 1913 a 1929, dají vyjádřit jednou větou: „*Pohádky neodpovídají moderní době, vychovávají děti k pověrčivosti nebo aspoň k nezdravé fantazii, neboť vypráví o čarodějnicích, vilách, skřítcích, obrech, ježibabách, dracích, drastičnost, ukrutnost a*

hrůzyplnost patří k běžným pohádkovým motivům, mnohé pohádky mají nízkou úroveň a jsou využívány ke komerčním účelům“ (Sirovátka 1998, s. 108).

V době okupace pomáhala pohádka překonávat protektorátní atmosféru, dodávala čtenářům sebevědomí, byla zdrojem víry ve vítězství spravedlnosti nad násilím, dobroty nad zlobou, úskoky a vyhrožováním. (Urbanová 1990)

2.3 Pohádky folklorní (lidové)

Jana Čeňková v knize *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury* (2006) uvádí: *„Lidová pohádka je součástí literární historie národního i světového písemnictví. Je jedním z předních žánrů literatury pro děti a mládež“ (Čeňková, et al. 2006, s. 108).*

Folklorní pohádky původně představovaly jeden ze základních prozaických útvarů ústní lidové slovesnosti, obracející se zpravidla k dospělým posluchačům, často obsahovaly i hororové prvky. Byly vyprávěny mezi obyčejnými lidmi, předávány z generace na generaci. Podle Oldřicha Sirovátky je: *„Lidová pohádka epický prozaický útvar ústní lidové slovesnosti, jehož základem je umělecká fantastika nebo podobenství“ (O. Sirovátka in Čeňková et al. 2006, s. 108).*

V průběhu svého žánrového vývoje postupně přešly do intencionální tvorby pro děti. Jejich jádrem je smyšlený příběh s nereálným, smyšleným dějem, postavami a prostředím. Nejvýznamnější roli v těchto pohádkách mají postavy, jejichž vlastnosti jsou jednoznačně vymezeny a v průběhu děje se zpravidla nemění. Dalším znakem je princip protikladnosti, jehož symboly jsou dobro a zlo a věčný konflikt mezi nimi. Michal Černoušek k této otázce uvádí: *„Jasně kontrasty dobra a zla v postavách napomáhají dětem snadno porozumět rozdílům mravních hodnot, rozdílům mezi ctností a neřestí, což by nebylo možné, kdyby v pohádkách byly postavy prezentovány ve vši komplexní složitosti, jak se jinak lidé v realitě projevují. Děti se ztotožňují s kladnými hrdiny, protože jsou to postavy jednoduché, přímočaré, nekomplikované“ (Černoušek 1990, s. 20–21).* Hlavní hrdina, jenž je v pohádce nositelem kladných vlastností, zpravidla vítězí nad zlem, které bývá po zásluze potrestáno. V jeho boji se zlem mu

samozřejmě pomáhají nadpřirozené bytosti, kouzelné atributy, personifikované předměty či antropomorfizovaná zvířata.

Konečné usmíření v pohádkách bývá často závislé na předchozím potrestání zlých, záporných postav. Ta si určitě trest zaslouží. Děti se tak seznamují se základními pravidly univerzálně lidského trestního kodexu: Přestupek - vina - trest. Negativní pohádkové postavy podstupují v některých pohádkách dost hrozných trestů, například: Ježibaba je upálena ve vlastní peci, nevlastní sestry Popelky si ořezají chodidla. Ovšem nejhorší je definitivní vyškrcnutí ze světa, naprostá eliminace, např. černokněžník jednoduše zmizí v nicotě. Eliminací zla se posilují niterné složky rostoucího dětského já, zdravá sebedůvěra. Pro dítě není v životě větší hrozba než zůstat opuštěn, sám, vyvržen ze světa. (Černoušek 1990)

2.3.1 Kompozice folklorní (lidové) pohádky

„Mezi pohádkami na celém světě se vyskytují obdobné motivy, například postavy, předměty, nadpřirozené bytosti; tyto motivy spojené v ucelené vypravování vytvářejí osnovu. Pohádky, které vykazují shody v ději a liší se některými motivy, tvoří varianty základní osnovy“ (J. Horák In Čeňková a kol. 2006, s. 108).

- Expozice – většinou začíná úvodní formulí (Bylo, nebylo..., Žili, byli..., Za devatero horami..., Byl jednou jeden...,) zde najdeme místo děje a seznámíme se s hlavními postavami. Po úvodní formulí bývá zpravidla naznačen základní konflikt (princ se zamiluje do princezny z obrazu, zlý čaroděj začaruje nebo unese princeznu, v království se usídí drak, ztrácí se zlatá jablka, atd.), tím se postavy dostávají do akce.
- Zápletka – zákonitě vyplývá ze základního konfliktu, většinou začíná odchodem hrdinů do světa (princ jde hledat princeznu z obrazu, neohrožený kovář se vydá vysvobodit zakletou princeznu, Bajaja bojuje s drakem, králův nejmladší syn jde hledat ptáka Ohniváka), charakteristickým znakem této části je gradace, protože úkoly a překážky jsou stále těžší a těžší.

- Vyvrcholení – děj pohádky se stupňuje až k dramatickému vyvrcholení, které mívá rozličnou podobu.
- Rozuzlení – k němu děj pohádky směřuje velice rychle, pohádka má obvykle jasný a harmonický konec. Dobro zvítězí nad zlem zásluhou hlavního, kladného hrdiny a zlo je potrestáno. Celou pohádku pak uzavírají závěrečné formule (*...konala se velická svatba, která trvala sedm neděl, ...a žili šťastně až do smrti, ...jestli neumřeli, tak žijí dodnes, ...zazvonil zvonec a pohádka je konec*).

2.3.2 Základní znaky folklorní (lidové) pohádky

- Zpravidla není znám autor, proslavili je jejich sběratelé a zapisovatelé, jejich vznik a význam je nejasný, v několika variantách se zachovaly dodnes.
- Přes obrovskou různorodost pohádkového fondu si pohádka jako druh lidového vyprávění zachovává jistý rámeček, v němž se příběh odehrává.
- Jedná se o symbolické vyprávění, skutečný obsah je vyjádřen pomocí obrazů a symbolů, pojednává o základních principech platných pro život člověka.
- Děj příběhu není omezen časem, odehrává se v typickém pohádkovém „bezčasí“.
- Takzvané „nadpřirozeno“ je v příběhu zcela běžné a je zcela logicky propojeno se životem postav, a zejména s hrdiny.
- Obsahuje zřetelné prvky uváděcích a očišťovacích rituálů.
- V centru pozornosti pohádky je hlavní hrdina a jeho poslání.
- Děj je zcela vymyšlen, nespojuje se žádnou historickou událostí.
- Neodmyslitelný konflikt dobra a zla, dobro vítězí, zlo je potrestáno.
- Přítomnost nadpřirozených bytostí, kouzelných a magických předmětů.
- Ustálené vstupní a závěrečné formule.
- Magická čísla 3, 7, 9.

(Urbanová 1990)

Hana Šmahelová (*Návraty a proměny*, 1989, s 95-169) na základě konkrétních děl a jejich způsobu zpracování folklorních (lidových) pohádek charakterizovala dva typy adaptací.

➤ **Klasická adaptace lidových pohádek**

Tato úprava reprodukuje ústní podání jako památku lidové tvořivosti se zachováním prvků folklorní poetiky. Základ tvoří sbírka *Pohádky pro děti a domov* bratří Grimmů se svým fundamentálním významem pro folkloristiku a literární zpracování pohádek. Představiteli u nás jsou Karel Jaromír Erben, Božena Němcová, Beneš Metod Kulda, Jindřich Šimon Baar, Jan František Hruška, Josef Štefan Kubín, Jiří Horák, Oldřich Sirovátka.

➤ **Autorská adaptace lidových pohádek**

V určité míře zde začíná v úpravě lidové pohádky převažovat individuální tvůrčí složka nad folklorní předlohou. Jedná se o pozvolný přechod k volnějšímu zpracování lidové látky. Hlavními představiteli této tvorby jsou Božena Němcová, Václav Říha, František Hrubín, Jaromír Jech, Jan Drda. (Šmahelová in Čeňková, et al. 2006)

Karel Jaromír Erben (1811 - 1870)



Básník a vědec, zakladatel českého národopisu a příslušník generace romantiků. Sběratel lidové slovesnosti, tvůrce klasické české balady a národní pohádky, které odvodil z lidové slovesnosti. Pro dětskou literaturu upevnil pohádku jako literární žánr v umělecky a ideově vytříbené podobě. Karel Jaromír Erben ve své pohádkové tvorbě zachovává podíl ústní lidové slovesnosti a respektuje prvky folklorní poetiky (**klasická adaptace lidových pohádek**). (Kol. autorů 1985)

Hledal a sbíral co nejstarší podoby pohádek a snažil se je zachovat především z historického hlediska. Chystal se uveřejnit celou sbírku Národních pohádek českých. Tato sbírka vyšla knižně pod názvem *České pohádky* (1905) zadlouho po jeho smrti. Pohádky z knihy *České pohádky* (1905): *Pták Ohnivák a liška Ryška, Otesánek,*

Hrnečku vař, Tři zlaté vlasy děda Vševěda, Zlatovláska, Dlouhý, široký a Bystrozraký, Sněhurka, O třech přadlenách, Rozum a štěstí, Živá voda, Raráš a šetek, Čert a cigán... Jeho díla řadíme mezi ta, která byla původně psána pro dospělé, tzv. neintencionální literatura *Písně národní v Čechách* (1842 – 1845) nebo *Prostonárodní české písně a říkadla* (1864).

Božena Němcová (1820 – 1862)



Jedna z nejvýznamnějších literárních osobností národního obrození. Autorka povídek, pohádkových sbírek, cestopisných a folklorních črt a obrázků z lidového života. V jejím díle se spojují romantické tužby po naplnění humanistického ideálu v životě člověka i celé společnosti s realistickým pohledem na skutečnost a schopností typizovat její příznačné jevy. Uměleckým ztvárněním lidových látek i vlastních námětů vytvořila klasický typ národních pohádek (**autorská adaptace lidových pohádek**), které začlenila do kontextu celonárodní literatury.

Její umělecká osobitost a především vypravěčský talent, zájem o život lidu, sbírání, shromažďování a upravování lidových pohádek se projevilo ve sbírce *Národní báchorky a pověsti*, která byla vydána v sedmi sešitech v rozmezí roku 1845 - 1847. V celé sbírce převažují pohádky kouzelného typu, které nejlépe vyhovují autorčiným tvůrčím záměrům, protože v jejich syžetovém schématu se výrazně projevuje rozvržení dobra a zla, a také v nich fantastika a zásahy nadpřirozených sil rozuzlují všechny situace ke šťastnému konci (Chaloupka 1985).

Pohádky o čertech ze sbírky *Národní báchorky a pověsti* (1845 – 1847): *Čert a Káča, Čertův švagr, O Nesytovi, O Jozovi a Jankovi, O chytré princezně...* Další pohádky ze sbírky *Národní báchorky a pověsti*: *O Slunečniku, Měsíčniku a Větrníku, O zlatém kolovrátku, Princ Bajaja, Sedmero krkavců, O perníkové chaloupce, O Smolíčkovi, O neposlušných kůzlatech, O hloupém Honzovi, Chytrá horákyne, O princezně se zlatou hvězdou na čele, O kocouru, kohoutu a kose...*

Josef Štefan Kubín (1864 – 1963)

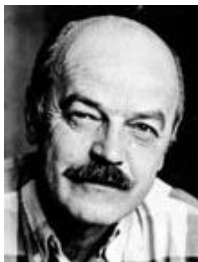
Sběratel folklorní slovesnosti a lidových pohádek (**klasická adaptace lidových pohádek**), který významným způsobem přispěl k respektování folklorní předlohy v pohádkové tvorbě pro děti a k jejímu čtenářskému ohlasu. Josef Štefan Kubín se podobně jako Karel Jaromír Erben snažil zachovat původní folklor. Shromažďoval materiály a naslouchal lidovým vypravěčům. Přijímal jejich báchorky takové, jaké opravdu byly, a právě proto mu bylo často vytýkáno, že jeho díla jsou hrubá a sprostá svým jazykem. Zastával názor, že etnografický¹¹ zápis má předkládat čtenáři vše, co si lid daného kraje vypravuje. Není tedy na místě selekce tematická, etická či jiná. Neuznával tzv. optimální variantnost, což je vytvoření nejvhodnějšího textu z nejlepších vybraných pohádkových motivů. Od poloviny dvacátých let obracel Josef Štefan Kubín pozornost k vlastní autorské tvorbě, která navazovala na předlohy lidové slovesnosti. (Chaloupka 1985).



Pohádky o čertech z knihy *Když se čerti rojili* (1970): *Princezna holubička, Čertova nevěsta, Čertova tchyně, Kouzelné housličky, Pekelná růže, Princezna Paradie, Salva, Muziky v pekle, Ve spárech pekelných, Silný Honza, Rohatý advokát, Horká jehla, Čertovy dukáty, Dva zámky, Důchodní Marvan, Kovář Jakotak* posledního velkého českého pohádkového vypravěče předvádějí čerty přihlouplé i zlomyslné, čerty, nad kterými je možno zvítězit silou, chytrostí i výřečností. Autorovi čerti jsou první čeští pekelníci, chlupatci a rohatci, jejichž úkolem je trestat hříšníky a odnášet je do pekla.

Oldřich Sirovátka (1925 – 1992)

V dětské literatuře patří k těm autorům, kteří lidové pověsti a pohádky upravovali s maximálním zřetelem k duchu a poetice lidové slovesnosti. Jeho pohádková tvorba má nejvíce znaků společných s **klasickou adaptací pohádek**. Zpracovával především takové příběhy, které obsahují epicky ucelenou a nosnou fabuli¹², zajímavé a pro děti přijatelné motivy. Jazyk jeho pohádek a pověstí je



obohacován nářečím, používá výstižná rčení a obraty. Má kultivovaný vypravěčský styl a pevnou kompoziční stavbu. (Kolektiv autorů 1985)

Pohádky: *Čertova služba* (1986), *Jak čerti ukradli lidem smích. Pohádky z Valašska* (1978), *Lhářské pohádky* (1972), *Plný pytel pohádek. České pohádky* (1988), *Zlatý cop. Polské pohádky vypráví Oldřich Sirovátka* (1972).

Ve spolupráci s Martou Šrámkovou napsal: *Čarovná stolička. Pohádky z Hané* (1979).
Pověsti: *Byly časy, byly. Lidové pověsti z Moravy* (1960), *Poslední permoník. České hornické pověsti* (1965).

Ve spolupráci s Evou Kilianovou napsal: *Čertova tanečnice. Pověsti ze západní Moravy* (1968), *Král moravských vodníků. Pověsti z Horácka a Podhorácka* (1974), *Na Veverí devět věží. Pověsti z Brněnska* (1962), *Zvonová studna* (1964).

Ve spolupráci s Martou Šrámkovou napsal: *Brněnské kolo a drak. Pověsti z Brna* (1982), *Devětkrát les, třikrát ves. Lidové pověsti z Hané* (1982).

2.4 Pohádka autorská (moderní, umělá)

Podle Jaroslava Tomana je autorská pohádka: „*Samostatným svébytným autorským výtvořem, odráží společenskou realitu, zabývá se mysticismu a osudovosti folklórní pohádky, narušuje tradiční syžetovou výstavbu, zvýrazňuje individuální styl autora a jeho originalitu, akcentuje estetickou a zábavnou funkci žánru*“ (Toman 1995, s. 69).

Autorská pohádka je umělecké dílo epického charakteru vytvořené jediným autorem. V autorské pohádce se projevuje silný sklon k uvolnění tvůrčích přístupů k lidovému fantazijnímu vyprávění. Autoři mohou využívat svůj osobitý styl a tvůrčí individualitu, aby inovovali pohádku ve složce syžetové, kompoziční, jazykové a motivické, ale přesto musí dodržovat určité formální postupy, aby neporušili žánrovou specifiku a text zůstal pohádkou (Toman 1995).

Česká autorská pohádka byla inspirována světovou autorskou pohádkou, která zcela ztrácela moralistický aspekt, docházelo v ní k častému mísení civilních reálií s ryze pohádkovým světem, autoři kladli důraz na potřebu fantazie. Zakladatelkou české autorské pohádky byla bezpochyby Eliška Krásnohorská. Na konci 19. století se

objevila první zcela specifická autorská pohádka evangelického kněze Jana Karafiáta *Broučci* (1876). Vlastní podoba české moderní pohádky se utvářela především v meziválečném období. K předním českým tvůrcům autorské pohádky patřili mimo jiné Karel Čapek *Devatero pohádek* (1932), Josef Čapek *Povídání o pejskovi a kočičce* (1929), Josef Lada *Pohádky naruby* (1939), Vladislav Vančura *Kubula a Kuba Kubikula* (1931), Karel Poláček *Edudant a Francimor* (1933), Ondřej Sekora *Trampoty brouka Pytlíka* (1939). Tito autoři vyprofilovali českou autorskou pohádku ve třicátých letech tak, že se jejich texty staly prototypy, modely moderní pohádky. Zachovávali narativní podstatu a ustálené rozvržení postav i kouzelnou symboliku, avšak vše posunuli do moderního světa.

Mimořádného rozmachu dosáhla česká moderní pohádka v šedesátých letech, kdy autoři, Jan Werich *Fimfárům* (1960), Jan Drda *České pohádky* (1959), Václav Čtvrtek *O loupežníku Rumcajsovi* (1970), Ludvík Aškenazy *Putování za švestkovou vůni aneb Pitřýsek neboli strastiplné osudy pravého trpaslíka* (1959) a další, velmi rozmanitě nakládají s meziválečnou moderní pohádkou i pohádkou podle lidových látek. Postupně vzniká nonsensová pohádka a vytváří se typ pohádky, kde se reálný příběh z dětského života prolíná s pohádkovými prvky Alois Mikulka *O vynálezci dětských snů* (1962), Ota Hofman *Pan Tau a tisíc zázraků* (1974), Miloš Macourek *Mach a Šebestová* (1982) a mnoho dalších.

Moderní autorská pohádka stále více podléhá tlaku současnosti. Dětem se otevírá pohádkový svět v jejich bezprostřední blízkosti moderní civilizace, setkávají se v něm s novými pohádkově vnímanými objekty a postavami. Daleko více než v lidových pohádkách tíhnou tvůrci moderních pohádek k humorné či parodijní¹³ rovině. Zároveň ve svých příbězích metaforickou formou uvědomují o hodnotách, které jsou pro dnešní svět dítěte aktuální.

2.4.1 Základní znaky autorské (moderní, umělé) pohádky

- Tvoří samostatnou oblast dětské literatury.
- Napsal ji autor sám, převažuje autorský rukopis.
- Aktualizuje a inovuje pohádkové motivy, přibližuje se mladému čtenáři.
- Někdy vychází z folklorních předloh a lidových motivů, ale v moderním pojetí.

- Je mladší než folklorní (lidová) pohádka.
- Potlačuje tradiční pohádkové prvky, jako je mysticismus, osudovost, víra v nadpřirozené bytosti, tajemné síly, kouzelné předměty.
- Nahrazuje je novými, originálními prvky, přiklání se více k reálnému životu, nadpřirozené či nadlidské schopnosti přisuzuje obyčejným smrtelníkům.
- Dochází v ní k mísení fantastického a reálného světa.
- Objevují se v ní sociální, technické, civilizační prvky.
- Hlavními hrdiny jsou nejen králové, princezny, ale i lidé ze skutečného života, zvířecí hrdinové nebo věci.
- Jejím smyslem je působit na fantazii dětí a na jejich city.

Josef Lada (1887 – 1957)

Josef Lada zaplňoval své pohádky množstvím pohádkových bytostí a jevů. Jeho texty měly a dodnes mají základ v lidových pohádkách, v atmosféře českého venkova.



V jeho pohádkách a pohádkových příbězích žijí ve společenství s lidmi nadpřirozené bytosti, které Josef Lada líčí jako svérázné venkovské typy, mající lidské starosti a trápení. Často také vnáší do pohádkového děje civilní prvky a soudobé reálie. Převracel tak klasické a důvěrně známé pohádkové motivy naruby, a tím vytvářel napětí mezi známým vyprávěním a jeho očekávanou parafrází. Výsledkem je komický účinek, který s lehkým nádechem satiry poukazuje na lidské slabosti.

Typické pro jeho tvorbu pro děti je sepětí kresby a textu.

Ve své tvorbě navazuje na lidové vypravěčství a folklor a pod jejich vlivy stylizuje příběhy z lidového prostředí svého rodiště. Tradiční pohádkové motivy parafrázuje a paroduje, staví klasickou pohádku vzhůru nohama, obrací nejen pohádkové motivy, ale i typické charakteristiky postav a jejich ustálené funkce v ději, prostřednictvím personifikace¹⁴ spojuje svět lidí a zvířat. Do pohádkového děje vnáší civilní prvky, ať už soudobé reálie nebo jednání postav. Josef Lada touto humornou formou usiloval především o to, aby se děti zbavily strachu a získaly potřebný nadhled.

V nedílné jednotě s vlastními ilustracemi působí tak jeho dílo na dětského čtenáře svou lidovostí, veselím a životním optimismem. (Kolektiv autorů, 1985)

K tvůrcům moderních pohádek se přiřadil zasazením pohádkových klasických postupů do realistických příběhů ze současnosti. Základem Ladových pohádek byla vyprávění jeho vlastním dětem. Mezi jeho nejznámější a nejzdařilejší díla pro děti určitě patří pohádky *O kocourku Mikešovi* (1934), *O chytré kmotře lišce* (1937), *Bubáci a hastrmani* (1939), *Pohádky naruby* (1939), *Nezbedné pohádky* (1946).

Jan Drda (1915 – 1970)

Motivy Drdových pohádek vycházejí z folklorní tradice, ale jako celek působí mnohem uvolněněji a mají výrazný autorský rukopis. Dominantním typem současné



autorské pohádky je knižní soubor dvanácti příběhů *České pohádky* (1959). Tento autor přinesl do pohádek jisté převrstvení základních motivů a jejich aktualizaci. Hrdinové Drdových pohádek jsou představitelé lidových vrstev, jejichž údělem je odvěký boj se zlem. Ačkoli se také pohybují v pohádkovém světě, lítají, mizí, mají čarovné mošny a sedmimílové boty a jsou obklopeni nadpřirozenými bytostmi, přesto se jejich konečný zápas odehraje bez pomoci kouzelných rekvizit a pohádkových náhod. Hrdinové Jana Drdy vítězí díky své dovednosti, chytrosti, životní zkušenosti a především díky svému charakteru. A právě v tomto materialistickém pojetí pohádkového děje, který však přitom nepozbývá půvabu hry a hravosti, je nejvlastnější přínos Jana Drdy tradičnímu žánru české pohádky. Autor v nich navazuje na moudrost našich lidových vypravěčů, mistrně prolíná skutečnost s fantazií a jeho laskavě humorný pohled na člověka s jeho slabostmi činí tyto příběhy výjimečnými. (Kolektiv autorů 1985)

Pohádkové příběhy Jana Drdy jsou plné optimismu, humoru a pohody, najdeme v nich moudrost, spravedlnost, výsměch lidské hlouposti a omezenosti. Zkrátka to, co všichni v pohádkách hledáme. Při čtení Drdových pohádek bezesporu najdeme všechny hodnoty, pro které právem tato kniha je, a také zůstane součástí zlatého fondu české literatury.

Pohádky z knihy *České pohádky* (1959): *O Matějovi a Majdalence, Dařbuján a Pandrhola, Zapomenutý čert, Český Honza, Konec Skoupé Lhoty, O princezně Jasněnce a ševci, který létal, Jak princezna hádala, až prohádala, Vodník v pivovaře, O hloupé havířce, Zlaté kapradí, Jak Kuba parohatou princeznu léčil, Jak šel Honza do Lenoráje.*

Pohádková divadelní hra: *Hrátky s čertem* (1946)

3. Čtenářství dítěte mladšího školního věku

Pohádka zaujímá ve čtenářském kontextu dětí dominantní postavení. Svými žánrovými předpoklady nejlépe odpovídá mentalitě, potřebám a zájmům dětských čtenářů rané fáze mladšího školního věku.

3.1 Dětský čtenář, čtení a čtenářství

Dnešní doba klade velký důraz na vzdělání, i přes nezadržitelný rozvoj výpočetní a audiovizuální techniky zůstává čtení jednou z nejdůležitějších znalostí. Dovednost číst, tedy čtení, předpokládá, že se dítě naučí rozumět psanému textu. (Fialová 2002)

Po klidném období předškolního věku dítě nastoupí do školy a musí se učit soustředit pozornost na nové věci. Pro dítě je sama znakovost písma něčím nepředstavitelně novým, takže vniknout do písmen je pro ně psychicky náročnější, tedy nikoli náročnější ve smyslu ovládnutí techniky čtení, ale ve smyslu pochopení a přijetí písmen jako „klíčů“, jimiž se otevírají „zámky“ zvukové podoby jazyka. *„Čtení je zásadní proměna v procesech vnímání, je to úplně nové vnímání skutečnosti“* (Chaloupka 1995, s. 26).

Dítě v mladším školním věku dokáže chápat složitější texty, ale ještě není schopno rozlišit, co je skutečný svět a co pouhá literární fikce. Při čtení dítě spontánně zabředá do čteného textu a nedokáže jej prozatím vyčlenit z reálného života. Často se tedy stává, že dítě například věří na fyzickou existenci své oblíbené pohádkové postavy. Je proto vhodné, aby dítěti byla překládána literatura kvalitní, kde literární postavy mohou být pro dítě určitým vzorem, ať již v pozitivním smyslu či negativním jako odrazující příklad amorálního chování. (Chaloupka 1982)

Základem v četbě prepubescentních dětí stále zůstává pohádka. Postupem času děti přecházejí k stále rozsáhlejší typům pohádek se složitější dějovou linií. Prozatím dětská čtenářství stále čtou poezii, později je poezie téměř zcela vytlačena prózou, která na rozdíl od poezie dokáže děti uchvátit dějovostí. Důležitou roli v této fázi života dítěte hraje také naučná literatura, která jim pomáhá prohlubovat znalosti získané ve školní výuce, nebo pomáhá poznávat okolní svět. (Toman 1999)

Ke konci období mladšího školního věku se preference dětí začínají značně diferencovat v závislosti na příslušnosti k danému pohlaví. Chlapci začínají svou pozornost orientovat zejména na žánr dobrodružné literatury. Hrdinové dobrodružné literatury jsou jim vzory, se kterými se chtějí ztotožnit. Dívky v tomto věku začínají objevovat žánr prózy s dívčí hrdinkou. Tyto počátky diferenciací dětí na základě příslušnosti k pohlaví se však plně rozvinou až v následujícím období staršího školního věku, tedy v pubescenci. (Toman 1999)

S pojmem čtení je úzce spojován pojem čtenářství. Tento pojem vyjadřuje aktivní vztah k četbě a literatuře. Otakar Chaloupka (1995) zdůrazňuje, že při úvahách o dětském čtenářství a jeho proměnách máme co činit především s proměnami psychických činností. Nelze izolovat psychickou stránku od proměn dětského čtení, od působení literatury samé a ovšem ani od vlivů výchovných, od cílevědomého působení na rozvoj dětského čtenářství, k němuž dochází zejména při školní literární výchově.

Čtenářský rozvoj dítěte zásadně ovlivňují proměny jeho psychiky. Periodizace rozvoje dětského čtenářství se převážně v hlavních úsecích kryje s psychologickou periodizací ontogeneze. Hlavním předpokladem osvojení literárního díla je záměrná aktivita dětského čtenáře projevující se jako citová, myšlenková i volní reakce na specifické podněty a informace toho díla. (Toman 1999)

Důležitost dětského čtenářství, vzhledem ke specifické roli, kterou četba a knihy v životě člověka hrají, je tedy nesporná. Snahou všech zúčastněných subjektů, které se podílí na výchově a vzdělávání, by proto mělo být podporovat a propagovat čtenářství všemi dostupnými prostředky a spoluvytvářet tak optimální podmínky pro návrat dětí k četbě. Měly by se spolupodílet na tom, aby děti přijaly literaturu jako běžnou součást života a četbu jako jednu z možností, jak příjemně strávit volný čas. Význam propagace čtenářství, zejména u dětí, si zcela nevyhnutelně uvědomují pedagogové, vychovatelé, knihovníci, autoři, nakladatelé a knihkupci. Proto se zpravidla právě lidé těchto profesí v podpoře dětského čtenářství velmi aktivně angažují.

3.2 Etapy dětského čtenářství

Dětské čtenářství rozlišuje několik vývojových etap podle věku dítěte. Tyto etapy jsou zhruba shodné s vývojovými stádii dětské psychiky. Ovšem každé dítě dozrává jiným tempem, proto jsou vývojová stádia pro každého jedince individuální. Čtenářský rozvoj dítěte determinují zásadní vývojové trendy a proměny jeho psychiky. Úroveň čtenářského komunikativního aktu je také podmíněna mírou zvládnutí techniky čtení a stupněm jazykové vyspělosti dětí. Toto vše je závislé především na intenzitě sociokulturních podnětů z rodinného prostředí a na účinnosti školní literární výchovy.

Dětské čtenářství rozlišuje tyto etapy:

- Předčtenářská etapa, do které patří děti předškolního věku. Tuto etapu zpravidla ještě dělíme na čtenáře do 3let a čtenáře ve věku od 3 do 6 let.
- Čtenářská etapa se dále dělí na:
 - ❖ Počáteční fázi (6 – 7 let), která je rozhodující. Významnou roli má první ročník povinné školní docházky, protože pro dítě byla do této chvíle komunikace s knihou zatím pouze záležitostí poslechovou. Nyní se postupně stává gramotným a získává své první čtenářské zážitky a zkušenosti.
 - ❖ Stádium mladšího školního věku (7 – 11let) neboli období prepubescence můžeme dále dělit na kratší vývojové fáze tj. 7 – 9 let a 9 – 11 let. Čtenářství v tomto období je považováno za spontánně prožitkovou aktivitu, vyznačují se synkretickým vnímáním, naivně realistickým a antropomorfizačním pojmáním literárního obrazu, emoční intenzitou, výraznou imaginativní, jazykovou a herní kreativitou. Hovoříme o Zlatém věku dětského čtenářství.
 - ❖ Stádium staršího školního věku (11 – 15let) neboli období pubescence také můžeme dělit na kratší vývojové fáze tj. 11 – 13 let a 14 – 15 let. V pubescenci nastává prudký rozvoj poznávacích aktivit, logického a pojmového myšlení, převažuje kognitivní přístup ke skutečnosti a vzrůstající potřeba věcného poučení. Tento věk je obdobím značně rozporuplným, dochází ke sváru mezi dětstvím a dospělostí. Rozpory

jsou vcelku příznivé pro formování a prohlubování pozitivního vztahu k četbě. V tomto věkovém období se rozhoduje o perspektivách mladého čtenáře, o jeho celoživotní čtenářské kulturnosti.

Mezi jednotlivými vývojovými etapami nelze vést ostrou hranici, jejich přechod je pozvolný a projevuje se spíše jako stále výraznější tendence s nesčetnými přesahy do vyššího a nižšího stádia čtenářského vývoje.

4. Literární pohádková postava – čert, čertice, čertíci

Čert je nejznámější a také nejdůležitější strašidelná pohádková bytost. Patří mezi ta strašidla, která se v pohádkách vyskytují v mnoha podobách. Postavou se téměř podobá člověku, jenže je celý chlupatý, na hlavě má rohy, na jedné noze kopyto, a také se od člověka liší tím, že má ocas. Rohy rostou čertům na hlavě nad čelem. Někteří čerti je mají dlouhé, ať už rovné nebo zatočené, jiní krátké nebo dokonce skoro žádné, nahmatat se u nich dají pouze dva malé hrbolky. Úplně bez rohů však není ani jeden čert. K odnášení hříšníků do pekla jsou většinou vybíráni čerti s dlouhými rohy, čert s krátkými rohy by hříšníka cestou do pekla ztratil, protože ten by se neměl čeho přidržovat. Zrovna tak předměty, které s sebou nosí bývají různé, například vidle, řetězy, pytle nebo metly. Co se čertího ocasu týká, podobá se kravské oháňce. Někteří čerti na svém ocase unesou i člověka. Každý čert musí mít na jedné noze kopyto, na levé či na pravé, nikdy ne na obou najednou. Aby nebyli čerti mezi lidmi nápadní, často a velice rádi se přestrojují. Nejraději to bývá za myslivce. To proto, že pod kloboukem mohou schovat rohy a ve vysokých mysliveckých botách kopyto. Ocas prostě zastrčí do kalhot. (Dvorský 1969)

Domovem čertů je peklo. Mimo pekla se čerti rádi usadí třeba ve staré stodole, v opuštěném mlýně, ve sklepě nebo na půdě starého domu. Ve dne, lépe řečeno za světla potkáme čerta jen těžko, protože se věnují své nejoblíbenější činnosti, což je spánek. Čerti ve dne spí, i když se často říká „čert nikdy nespí“, nemyslí se tím opravdový spánek, ale je tím myšleno, že mu téměř nic neujde. Přestože spí, tak vnímá všechno, co se na světě děje. Jak už bylo zmíněno, čerti jsou doma v pekle. Kde najdeme peklo? V jednom dalekém černém lese je balvan a pod ním je tmavá sluj. Když projdeme tou tmavou slují, přijdeme k samotné pekelné bráně. (Dvorský 1969)

Pohádky o čertech (čarodějné a démonické) tvoří samostatný typ pohádek. Postava čerta se však objevuje také v pohádkách kouzelných, novelistických či realistických, komických, žertovných i parodijních. V žádné pohádce přítomnost této postavy není náhodná. Každá pohádková postava má v pohádce svoji úlohu, stejně tak je tomu i u pohádkové postavy čerta.

4.1 Typologie postavy čerta ve folklorních pohádkách

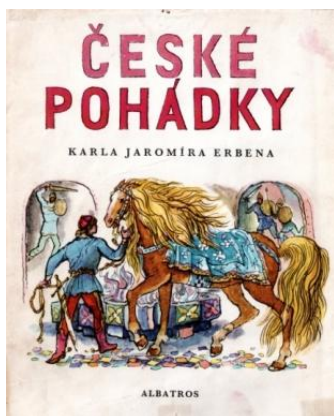
Vladimír Jakovlevič Propp ve své publikaci *Morfologie pohádky a jiné studie* (1970) uvádí sedm základních typů pohádkových postav – odesílatel, hrdina, nepravý hrdina, škůdce, dárce, pomocník a carova dcera. (Propp 1970)

Vzhledem k tomu, že čert zastává v pohádkách několik zcela odlišných rolí, můžeme rozdělit tuto postavu do několika typů. Důležitým kritériem pro vytvoření typologie je tedy role či úloha, kterou čert v pohádce zastává.

Čert je lidovou postavou z pohádek a pověstí. V našich pověstech mívá lidskou podobu. Ve folklorní lidové pohádce je postava čerta bezesporu spodobněním zla, svůdcem, našeptávačem, pokušitelem, soupeřem, dozorcem zároveň i soudcem, z toho vyplývá, že je tedy zpravidla nositelem a vykonavatelem trestu. Souvisí to především s tím, že pohádky folklorní čerpají z lidových tradic, respektují a zachovávají prvky lidového folklóru, proto v nich často nacházíme poměrně dost strašidelných až hrůzostrašných scén a situací, které jsou pro děti méně vhodné, někdy až nevhodné. Některé folklorní pohádky také pracují s motivem, kdy v závěru hlavní hrdina vítězí nad čertem svoji vlastní chytrostí nebo lstí.

4.1.1 Postava čerta v pohádkách Karla Jaromíra Erbena

Čert a vysloužilý voják



Pohádka patří do souboru *České pohádky* (1905). Právě tomuto dílu věnoval Karel Jaromír Erben své největší úsilí. Jednotlivé pohádky publikoval již od poloviny čtyřicátých let, ale jejich celé knižní vydání sám neuskutečnil. Kniha *České pohádky* vyšla až po jeho smrti. K vydání ji připravil v roce 1905 spisovatel Václav Tille. Přestože se Karel Jaromír Erben inspiroval folklórem, pohádky nevypráví nahodile tak, jak je slyšel, ale dal jim řád a především pohádkovou látku dokonale umělecky ztvárnil. V této pohádce se setkáváme s postavou čerta, který nakonec doplatil na svou vlastní hloupost.

Žil jeden starý vysloužilý voják, který byl na světě úplně sám a třel bídu s nouzí. Jednou mu někdo poradil, aby si našel službu u samotného čerta. Voják, protože mu nic jiného nezbývalo, poslechl, vyhledal čerta a službu u něho přijal. Služba u čerta však byla pro starého vysloužilého vojáka příliš těžká, dělal ze sebe raději hloupého, aby tak přiměl čerta k tomu, že nakonec úkoly, které vojákovi uložil, vykonal čert sám. Tomu se však vojákovo chování ani trochu nezamlouvalo a šel se poradit se starým čertem, co má dělat. Starý čert mu povídá: *Až si lehne ke spánku, zabij ho, aby snad ještě někoho z našinců neošidil.*“ Voják však tušil, že má čert něco nekalého za lubem, proto dal pod peřinu huňatý kožich a sám lehl si na lavici. Ráno řekl udivenému čertovi, že ho v noci štípala blecha. Čert znovu vyrazil ke starému čertovi a už z dálky volal: *„Ale jak ho zabít? Když jsem mu dal palici, jen se zavrtil a řekl, že ho blecha štípala.“* Starý čert povídá: *„Tak to mu raději zaplat’.“* Čert tedy vysloužilému vojákovi zaplatil, ten vzal peníze a šel.

Jenže čertovi bylo peněz líto, tak se znovu vydal ke starému čertovi pro radu. Starý čert mu poradil, aby vojáka dohonil a uzavřel s ním sázku o peníze, které vojákovi dal. Čertovi se nápad líbil, protože si myslel, nad vojákem vyhraje a peníze dostane zpět. Když vojáka dohonil, vyzval ho, aby se spolu vsadili, a kdo vyhraje, tomu peníze zůstanou. Vysloužilý voják souhlasil. Vsadili se o to, kdo víc dupne na kámen, kdo rychleji poběží, kdo zvítězí v zápasení a nakonec se vsadili, kdo silněji hvízdne. Všechny úkoly vymyslel čert a pokaždé prohrál. Zbitý, poškrábaný a dočista zničený čert povídá vojákovi: *„Jdi, ať tě už nevidím!“* Voják se otočil a šel, kam ho nohy nesly.

Pohádka pracuje s jednoznačným motivem vítězství chudého vysloužilého vojáka nad prohnaným čertem. Voják nepoužívá žádná kouzla ani násilí k tomu, aby nad čertem vyhrál sázku, stačí mu zdravý rozum, odvaha a trochu lsti. Čert zde vystupuje v roli soupeře, kterého lze snadno přechytračit. V pohádce najdeme zcela jasné poselství, že čert není zas tak nebezpečný, a pokud je člověk dost chytrý nebo vychytralý a ví jak na něj, tak mu při setkání s ním nic nehrozí.

Ve starších vydáních knižního souboru *České pohádky* můžeme najít tuto pohádku pod názvem *Čert a cigán*.

4.1.2 Postava čerta v pohádkách Boženy Němcové

Čert a Káča

V této známé lidové pohádce podala autorka obraz vesnického života v období feudalismu a velice mistrně s lehkým humorem se vypořádala s církevními představami o pekle.

Hubatá a rázná děvečka Káča nemůže sehnat nápadníka. Když jde v neděli zase k muzice, myslí si po cestě: „*Tak stará jsem již, a ještě jsem s hochem netancovala, není-li to k zlosti? Věřu dnes bych tancovala třeba s čertem.*“ Protože peklo nikdy nespí, Káčino přání bylo splněno. Čert, v mysliveckém obleku láká při tanci Káču do pekla. Vystupuje zde v roli pokušitele a našeptávače, jehož snahou je dostat obyčejného smrtelníka do spárů pekelných. Podaří se mu Káču přesvědčit, jakmile se ho chytí okolo krku, promění se v čerta a letí s ní přímo do pekla. V pekle se marně snaží dostat Káču dolů, ale ta se ho drží jako klíště. Nezalekne se ani samotného nejvyššího pekelníka a obrátí za pár dní celé peklo vzhůru nohama. Přihlouplý čert nižší kategorie dostane od pána pekel co proto za svoji hloupost, a také rozkaz, aby peklo té hrozné Káči okamžitě zbavil.

Vrací se s ní zpátky na zem, kde potká ovčáka, který si vezme Káču na starost sám. Ovčák se však Káči za malou chvíli velice chytře zbaví. Udivený čert ovčákovi poděkuje, slíbí mu za jeho pomoc odměnu a zmizí. Ovčák zůstal chvíli jako omámený stát, pak pravil sám k sobě: „*Jsou-li všichni tak hloupí jako on, tedy je dobře.*“ V této chvíli už čert v příběhu nevystupuje v roli pokušitele, ale v roli dárce a dobrodince, který spravedlivým a poctivým lidem může prokázat i dobré služby. Dochází tedy k proměně pojetí postavy čerta v pohádce, v důsledku změny jeho role, úlohy, či funkce.



Později se s postavou čerta setkáme do třetice, a to v roli vykonavatele spravedlnosti, protože je vyslán na svět, aby do pekla přinesl mladého knížete, který dlouho okrádá chudý lid. Při této příležitosti vyhledá ovčáka, aby se mu mohl za jeho službu odměnit. Ovčák slíbil, že udělá všechno tak, jak se s čertem domluvili. Mladý

kníže, když se doslechl o svém hrozném osudu, polepšil se a začal spravedlivě a moudře vládnout. Uběhl nějaký čas a znovu nastal úplněk, otevřely se dveře, v nich stojí čert a povídá: „*Stroj se, pane kníže, hodina vypršela, já jsem tu pro tebe.*“ Vtom přiběhne ovčák celý vyděšený a volá na čerta: „*Uteč, uteč, sice bude s tebou zle! Káča je živá a ptá se po tobě.*“ Jakmile to čert uslyšel, byl pryč a nechal knížete na pokoji. Ovčák se mu v duchu vysmál, a byl rád, že tou lstí knížete vysvobodil. V závěru pohádky se setkáváme s motivem vítězství nad čertem lidskou chytrostí a lstí.

O chytré princezně

Podívejme se z hlediska rolí na klasickou pohádku Boženy Němcové *O chytré princezně*. Hlavním hrdinou této klasické pohádky je chudý řemeslník Jiřík, který jednou zahlédne v zahradě zámku krásnou princeznu, do které se na první pohled zamiluje. Dobře ví, že pro princeznu chudý řemeslník není ten pravý, ale protože na ni



nemůže zapomenout, prohlásí, že by dal svou duši samotnému čertu, aby ji získal. Vtom se mu zjeví mládenec v zeleném, který mu může splnit jeho přání. Samozřejmě, že je to čert, který obdaruje Jiříka penězi, krásnými šaty, zkrátka z něho udělá urozeného prince. Zde vystupuje postava čerta v roli pomocníka a dárce, protože dopomůže hlavnímu hrdinovi ke krásné princezně. Ale bude za to něco chtít, dokonce to nejcennější. Za prokázanou službu chce čert Jiříkovu duši. Jiřík tolik touží po princezně, že stvrzuje písemnou smlouvu s čertem vlastní krví. Čert vezme úpis a než zmizí, povídá: „*Za dvacet let si pro tebe přijdu.*“ V této části pohádky se už setkáváme s postavou čerta v roli svůdce i škůdce zároveň, protože zneužívá situace hlavního hrdiny a jako protislužbu vyžaduje to nejcennější.

Jiřík se vydal na zámek a ohlásil se u krále. *Král ho s velikou uctivostí přijal a hned se pokoje chystaly a služebníci museli vaky a věci princovy, kterými ho čert zásobil, do nich nosit. Skvostná tabule byla přichystána a Jiřík se oblékl do samého zlata, aby se jen princezně zalíbil. A to se mu skutečně také podařilo. Jak jej princezna spatřila, hned se jí zalíbil, a jediné její přání bylo, aby hezký princ u nich navždy zůstal. Ale Jiřík se také okolo ní točil jako na vřetenku a od huby se mu jen prášilo; měl radost*

sám ze sebe, že mu rozprávka plyne jako voda. Když byl nějaký den v zámku, dělal, jako by chtěl již pryč, zatím měl ale strachu dost, jestli ho pustí. (Němcová 1968)

Za nějaký čas se konala královská svatba. Dvacet let však uplynulo jako voda a jednoho dne o půlnoci se Jiříkovi zjevil čert. Jiřík čerta přemluvil, aby ho nechal s princeznou ještě alespoň tři dny. Čert mu vyhověl a řekl mu, že každý den může mít jedno přání. V případě, že jeho přání čert nesplní, smlouva bude zrušena a čert úpis Jiříkovi vrátí. První dva úkoly čert hravě splnil. Jiřík byl bezradný a zoufalý. Princezna ho přiměla, aby jí řekl, co ho trápí. Potom co se dozvěděla o Jiříkově smlouvě s čertem, rozhodla se vymyslet třetí úkol sama. Nařídila mu, aby jí bezbolestně vytrhl tři vlasy a ty pak natáhnul o dva lokte. To čert nedokázal splnit a po poradě s Luciferem, který poznal, že se čert nechal napálit, mu nezbylo nic jiného, než Jiříkovi vrátit úpis.

V této pohádce se setkáváme s tradičním pojetím postavy čerta, který tu vystupuje především v roli pokušitele a svůdce, jehož jedinou snahou je získání lidské duše. Jeho velkorysost, která je patrná ke konci pohádky, když Jiříkovi nabízí poslední možnost zachránit si svou duši, není nic jiného než prodlužování utrpení, které hlavní hrdina prožívá. Čert přesvědčený o tom, že neexistuje takový úkol, který by nedokázal splnit, si s Jiříkem škodolibě pohrává. Má podstatně větší schopnosti než člověk, ale všemohoucí není, což hlavního hrdinu nakonec zachraňuje. Záchrany se hrdinovi dostává díky nevinné bytosti, nad níž čert nemá moc. Také tato pohádka v závěru pracuje s motivem vítězství nad čertem lidskou chytrostí.

Čertův švagr

Se zcela odlišným pojetím postavy čerta se setkáváme v pohádce *Čertův švagr*, která rovněž pochází z tvorby Boženy Němcové. Také v této pohádce se vyskytují prvky připomínající dobu, v níž se příběh odehrává. Život hlavního hrdiny Petra se zcela změní ve chvíli, když mu zemře maminka a jeho otec si přivede mladou nevěstu. Zlá, chamtivá a vypočítavá Dorota však Petrova otce k smrti utrápí, jeho samotného připraví o všechnen majetek a nakonec ho obviní z krádeže prstýnku, který mu dala maminka, než umřela. Správce nechá Petra naverbovat na vojnu, kde jej týrá desátník, a proto z vojny raději uteče. Chodí od domu k domu, prosí o službu, ale



všude ho posílají ke všem čertům. „*Kdybych jen věděl, kudy do pekla, šel bych tam rovnou cestou, a možná že bych dostal u čerta lepší službu než u těch nemilosrdných lidí,*“ povzdechl si Petr.

Zrovna šel okolo pěkně oblečený pán a právě v této chvíli do pohádkového děje vstupuje postava čerta. „*Tedy se na mne podívej, já jsem, koho hledáš,*“ řekl pán a proměnil se v čerta. Nabídl Petrovi, aby šel k němu sloužit do pekla, kde bude sedm let přikládat pod tři kotle, bude-li poslušný a pracovitý bohatě se mu odmění. Po sedmi letech služby čert svůj slib opravdu splnil. Daroval Petrovi kouzelný měšec, ukázal mu kdo je v kotlích, pod které přikládal a rozloučil se s ním se slovy: „*Od té černoty si nepomůžeš, leč bych já ti dal dobrou radu. Prozatím zůstaň, jaký jsi, a jdi na svět, až budeš chtít, pomohu ti. Kdyby se tě lidé ptali, kdo jsi, řekni, žeš čertův švagr, a nebudeš lhát.*“

Po návratu z pekla rozdával Petr peníze z kouzelného měšce chudým lidem, aby jim alespoň trochu pomohl v jejich nouzi. Zvěsti o jeho štědrosti se donesly až k zadluženému knížeti, a ten se rozhodl požádat Petra o pomoc. Petr mu pomoc slíbil, ale chtěl za ženu jednu z jeho tří dcer. Starší dvě dcery o takové podmínce nechtěly ani slyšet. K otci přistoupila třetí dcera: „*Otče, když v tom tvoje blaho a blaho celé země záleží, já se obětuji, a Bůh mi síly popřeje.*“ Tak řekla tichým hlasem s bledou tváří Angelina, nejmladší dcera.

Na Petrovu žádost o pomoc do pohádkového děje znovu zasahuje postava čerta. Zbaví Petra jeho čertovského vzhledu, dopomůže mu ke svatbě s krásnou a hodnou knížecí dcerou Angelinou, a ještě se velice rád postará o její dvě sestry. Najednou je vzal ze zadu někdo v pase, ony sebou trhly, ohlídly se a viděly mezi sebou čerta. „*Jen se nelekejte, nevěsty spanilé, vždyť nejsem žádný poběhlík, jsemť já kníže sám. Co jsem řekl, Petře, že budeš mým švagrem! Vidiš, teď mám za jednu dvě.*“ Tak řekl kníže pekelný a zmizel s bezbožnými sestrami.

V této pohádce vystupuje postava čerta v roli pomocníka, dárce a přítele. Pomáhá hlavnímu hrdinovi v nouzi, dopomůže mu nejen k bohatství, ale především ke štěstí. Čert je v pohádce nadpřirozenou bytostí, na kterou se hlavní hrdina obrací, když je mu nejhůř. Za svoji pomoc nic nežádá, je představitel dobra, nositelem kladných vlastností a vykonavatelem spravedlnosti. Zlo, které zde zastupuje macecha, správce, desátník, je čertovou zásluhou spravedlivě potrestáno. A právě v tom spočívá zcela rozdílné pojetí postavy čerta od jiných pohádek. Pravděpodobně se zde odráží doba, ve které autorka pohádku psala. Do českých zemí se pomalu šířily osvícenské myšlenky a

sílilo protikřesťanské hnutí. Doba osvícenská, která věřila v sílu lidského rozumu, se vysmívala křesťanství a jeho pověrám. Čert byl pro osvícence vymyšlenou postavou, která měla lidem nahánět strach, aby si nad nimi Církev udržela moc.

4.1.3 Postava čerta v pohádkách Josefa Štefana Kubína

S mazanečkem do pekla

Velký český vypravěč pohádek Josef Štefan Kubín podává své pohádkové příběhy zcela svébytným a osobitým způsobem. Nezastupitelnou roli v nich hrají nejen lidé, ale také příroda i pitoreskní pohádkové bytůstky. Jako neoddělitelná součást atmosféry všech pohádkových příběhů dominuje autorův originální jazyk. Pohádky o čertech v původním neučesaném jazyce, tak jak je sebral a převyprávěl sběratel a spisovatel Josef Štefan Kubín, jsou plné zvláštního kouzla i smutku, jiné jsou napínavé a vzrušující. Obzvláště vynikající jsou veselé historky s rušným dějem, který čtenáře nenechá vydechnout až do samotného konce.

Podívejme se tedy blíže na pohádku *S mazanečkem do pekla*, ve které se nitky celého příběhu sbíhají k postavě čertovské babičky a jejímu čarovnému kvítku. Kdo však k němu chce přivonět, ať si to raději dobře rozmyslí. Čertovská babička s pomocí čarovné růže dokáže přivést k rozumu i takovou rozmazlenou a panovačnou princeznu jako je princezna Valentýna. Když si princezna přičichne ke kouzelné růži čertovské babičky, kterou předtím urazila, přijde za trest o svůj hlas. A tím pro ni teprve nastává to pravé peklo, protože intrikánská dvorní dáma Floriána se s radostí ujme role její mluvčí a všechno, co si přeje ona sama, vydává za přání princeznina. Přesvědčí krále, aby uspořádal ples, na kterém si princezna chce vybrat ženicha. Tím ženichem je přihlouplý bratranec první dvorní dámy, kterého pozvala na námluvy Floriána sama. Král, přestože byl princezniným rozhodnutím velice udiven, tomuto přání vyhověl. Ještě větší pozdvižení způsobily zelené šaty, které princezně dvorní dáma na ples vybrala. Zoufalá Valentýna nakonec ze zámku utekla do hustého lesa, kde zabloudila. Našel ji královský štolba Mojmír z Drnovic, který do ní byl už dlouho zamilovaný, ale pro Valentýnu nebyl dost urozený. Když se princezna zbavila své protivné a panovačné povahy, poznala, že ji má královský štolba Mojmír opravdu rád, čertovská babička a její čarovný kvítek napravily, co na začátku pohádky způsobily.

V pohádce *S mazanečkem do pekla* vystupuje čertovská babička v roli mentora a vychovatele. Její čertovská květinka má zázračnou moc, hodnému pomáhá a zlého trestá. Voní jako sedmero rozkvetlých záhonů, ale pálí jako čert. Ví to nejen čertovská babička z této pohádky Josefa Štefana Kubína, ale poznají to oba pekařští bratři Matěj a Vínček i nafoukaná princezna Valentýna. Možná by občas neškodilo, kdyby taková kouzelná stolítko vykvetla i jinde než pouze v pohádkovém Pekle.

4.1.4 Postava čerta v pohádkách Oldřicha Sirovátky

Černá tuň

Oldřich Sirovátka obohatil literární folklorismus mnoha edicemi převyprávěných pohádek pro děti a mládež, kterých vytvořil přes dvě desítky. V těchto pohádkových edicích neusiloval o odbornou reprezentativnost, ale snažil se vybírat nosné a pro děti zajímavé příběhy. Hodně času trávil v terénu při sběru autentického materiálu. Často původní předlohu rozšiřoval a kombinoval různými motivy z jiných variant či látek. Vždy však kladl důraz na zachování maximálně možné míry osobitosti lidového vyprávění.

Jeho nejobsáhlejší dílo, které bylo vydáno pod názvem *Živá voda* (1986), obsahuje kromě moravských lidových pověstí také lidové pověsti, které si lidé vyprávěli na území Čech a Slezska. Sběrka je rozdělena do několika oddílů: *Čáry a čarovné bytosti; Hory, jezera, stromy; Hrady, vesnice, města; Válečné časy; Útisk a vzpoura*, ve kterých najdeme jak obecně známé, tak i méně známé pověsti plné čertů, strašidel, loupežníků, siláků a pokladů, pověsti plné nešťastných a hloupých lidí. Lidová historie českého království je v těchto pověstech zachycena zábavným, dobrodružným, a také poměrně strašidelným způsobem.

Pověst *Černá tuň* pochází ze souboru lidových pověstí z Moravy, které byly vydány pod společným názvem, *Byly časy, byly*. U města Tovačova stál před mnoha lety mlýn. Bydlel v něm mlynář, mlynářka a jejich dcera Alžběta. Mlynář byl moc hodný a pracovitý, ale mlynářka byla zlá a lakomá. Proto se pomocníci ve mlýně rychle střídali. Nikdo se zlou mlynářkou dlouho nevydržel. Jednoho dne večer seděla mlynářka v kuchyni a krájela krajíc chleba k večeři pro Alžbětu. Tu najednou přišel do mlýna cizí muž. Vstoupil do dveří a pozdravil: „*Dobrý den, paní mlynářko!*“

Mlynářka se na něj podívala a řekla: „*Co tady chcete?*“ Muž řekl: „*Zabloudil jsem. Celý den jsem chodil po lese a nepotkal jsem žádného člověka. Až teď večer jsem našel váš mlýn. Jsem už moc unavený a také mám hlad. Dejte mi prosím něco k jídlu.*“ Mlynářka začala křičet: „*Nic vám nedám. Běžte pryč ze mlýna. Ať vám dají najíst v jiné chalupě!*“ Do kuchyně přišla mlynářova dcera Alžběta. Viděla, že je cizí muž moc unavený a má hlad. Bylo jí ho líto. Řekla mlynářce: „*Maminko, dejte prosím muži krajíc chleba. Je unavený a má hlad. Celý den chodil v lese.*“ Ale mlynářka se zamračila a řekla: „*Raději dám jídlo psovi než cizímu člověku. Pes je můj, ale žebrák je cizí.*“ Muž slyšel, co mlynářka řekla. Zamračil se a řekl kouzelná slova. Pak zmizel. Náhle přišla veliká bouřka. Foukal silný vítr, blýskalo se a hřmělo. Země se začala hýbat a mlýn se pomalu propadal. Za chvíli celý zmizel v zemi. Na tom místě zůstala jen černá a špinavá voda. Od té doby tomu místu lidé říkají Černá tůň.

O čertech je známo, že pokud se rozhodnou navštívit svět lidí, berou na sebe zpravidla lidskou podobu. V této pověsti se setkáváme s neznámým mužem, který se trmácí světem, je unavený, hladový, a proto prosil ve mlýně o něco k snědku. Lakomá mlynářka ho však nevybíravým způsobem odbyla. Trest za její chamtivost, lakotu a bezcitnost na sebe nenechal dlouho čekat. Postava čerta, protože neznámý muž přece nebyl nikdo jiný než čert, vystupuje v této pověsti v roli vykonavatele spravedlivého trestu. Zlo bylo tedy po zásluze potrestáno, a jelikož pověsti jsou příběhy s pravdivým jádrem, možná bychom si někdy měli příběh lakomé mlynářky připomenout.

4.2 Typologie postavy čerta v autorských pohádkách

Jiné typy čertů najdeme u autorů moderních pohádek. Zde se častěji setkáme s postavou čerta v roli dobrodince, dárce, vychovatele či mentora, poplety, raráška nebo komika, někdy i pomocníka a přítele. Také v nich bývají čerti často zesměšňováni, nenahánějí hrůzu a nejsou nebezpeční. V moderních českých pohádkách také často nacházíme komické nebo zhumanizované postavy čertů. Takovéto pojetí postavy čerta souvisí především se znaky autorské pohádky, mezi které patří svébytný autorský rukopis, vymyšlení vlastního děje, volné zpracovávání motivů a utváření postav různých charakterů.

4.2.1 Postava čerta v pohádkách Josefa Lada

O statečné princezně

Tato pohádka se poprvé objevila v knize pohádek pro nejmenší s názvem *Pohádky naruby* (1939). Později byl tento pohádkový příběh také zařazen do souboru pohádek, který vyšel pod názvem *Nezbedné pohádky* (1946).

Když se v obci Syslov okres Stará Nohavice, narodí Bártům syn Honza, prožívají veliké štěstí, když se však nad kolébkou sklánějí tři sudičky a třetí sudička znenadání řekne: „ *Až ti bude kluku dvacet, tak tě odnese čert!*“ je rázem po radosti. A protože v pohádkách plyne čas daleko rychleji, z Honzy je rázem dospělý mládenec. Jednoho dne se opravdu stane to, co třetí sudička předpověděla. V pekle je rázem pořádné pozdvižení, protože čert, který byl vyslán na svět pro lakomého Hrabala, omylem strčil do pytle chudáka Honzu. Dostat ho zpátky na zem může jen ten, kdo splní tři těžké úkoly, i přestože se o pekle říká,



že co uchvátí, to nikdy nevrátí. Mějme však na paměti, že Josef Lada obracel jak pohádkové motivy, tak role pohádkových postav naruby, do pohádek často vnášel civilní prvky a realie, není proto nic divného na tom, že se Honzu rozhodne vysvobodit královská dcera Máňa, která je postrachem všech pekelníků a na cestu do pekla se vydá autem. Jakmile projde pekelnou bránou, začnou pekelníkům krušné chvíle. Právě tato část pohádky, kdy princezna Máňa s velkým úsilím napravuje líné, špinavé a hloupé čerty, je nejtipnější a nejkomičtější částí celé pohádky. Kdo by se s chutí nezasmál všem dokonale vyhlížejícím, upraveným a vymydleným čertům, oblečených ve stejnokrojích, které jim Máňa sama ušila. Nakonec, když byla princezna se svou převýchovou hotová a spokojená, splnila tři úkoly a vrátila se i s Honzou zpátky domů.

V úvodu této pohádky se setkáváme s motivem neprávem či omylem uneseného člověka do pekla. Peklo vyslalo pro lakomého Hrabala hloupého čerta nejnižší kategorie, který si myslel, že šaty dělají člověka, a proto strčil do pytle toho lépe oblečeného. Zároveň tak paroduje roli čerta jako vykonavatele spravedlnosti. Komicky ztvárňuje úlohu pekla i čertů se záměrem, aby se děti zbavily strachu z těchto postav a získaly potřebný nadhled. Využívá klasické pohádkové motivy, které paroduje a

převrací. Ladovi se bezpochyby podařilo vtípnou, zábavnou a nenásilnou formou, prostřednictvím líných, umouněných a hloupých čertů, vytvořit pohádku, která děti zaujme, pobaví, ale také určitě poučí. Vytvořil tzv. parodijní typ autorské pohádky.

4.2.2 Postava čerta v pohádkách Jana Drdy

Hrátky s čertem



Pohádkovou divadelní hru *Hrátky s čertem* (1946) napsal Jan Drda již v době nacistické okupace, dílo se dočkalo především poválečného úspěchu. Tato pohádka má silné myšlenkové jádro a smysl poselství, kterým je aktivní boj proti zlu, zkáze, proti podlosti a sobectví, znázorněný poutavým dějem, v němž se hlavnímu hrdinovi, vysloužilci Martinu Kabátovi, podařilo zvítězit nad nástrahami pekelných mocností a zachránit lidské životy. Autor ji napsal pro divadlo, ale její divadelní úspěch vedl k tomu, že se brzy zrodila i filmová verze.

Vysloužilý voják Martin Kabát se potuluje světem a jen tak se něčeho nelekne, a to ani ukrutného loupežníka Sarky Farky, natož pak dvou opelichaných čertů, kteří se snaží strašit v Čertově mlýně. Vůbec se mu nezamlouvá podivný způsob zbožnosti poustevníka Školastyka, se kterým se setká v lese. Princezna Dišperanda i její služka Káča by se velice rády vdávaly, a tak společně hledají způsob, jak sehnat nějakého pěkného ženicha. Zcela náhodně jim vstoupí do cesty čert Lucius, převlečený za myslivce a přesvědčí je, aby svojí vlastní krví napsaly žádost o ženicha a o půlnoci ji donesly do Čertova mlýna. Čert, který právě vstupuje do děje pohádky, představuje roli pokušitele. Postavička pohledného mladíčka v elegantním mysliveckém obleku se šibalským úsměvem nabízející službu, dokonce splnění jakéhokoli přání. Kdo by odolal takovému pokušení, když princezna Dišperanda i Káča tolik touží po pěkném ženichovi.

Káča však omylem předá oba úpisy Martinu Kabátovi, který se zde rozhodl strávit noc. S úderem půlnoci Martina vzbudí dva staří opelichaní čerti, kteří se ho nejdříve snaží vystrašit, ale když zjistí, že se jich Martin vůbec nebojí, tak si s ním chtějí zahrát alepoň karty. Staří čerti však hrají velice mizerně, a proto mladý čert Lucius, který vše pozoruje šperhýrkou v podlaze, povolá čertovského doktora Solferna, který

nad Martinem v kartách vyhraje a sebere mu úpisy od princezny Dišperandy a Káči. Nešťastný Martin se rozhodne, že se vydá do pekla, aby dostal oba úpisy zpět. Netuší, že se tam setká s Káčou, kterou tam odnesl na zádech čert vydávající se za ženicha. Martinovi se podaří proniknout až k samotnému pánovi pekel Belzebubovi. V boji s pekelnými mocnostmi a jejich nástrahami nakonec zvítězí, sebere oba úpisy a před očima Belzebuba je roztrhá. Před hněvem čertů zachrání Martina a Káču anděl Theofil, který se náhle v pekle zjeví. Před hubatou Káčou však Martina Kabáta nezachrání nikdo.

Jan Drda v klasickém motivu známé pohádky Boženy Němcové Čert a Káča zdařilým způsobem navázal na tradice českých pohádkových her a vytvořil příběh vojenského vysloužilce Martina Kabáta, který zvítězil v boji nad zlými pekelnými silami, jinotajně zde však vykreslil vítězství českého národa nad pekelným živlem, kterým byl nacismus. Proto se, tato původně divadelní hra s pohádkovým motivem, ostatním Drdovým pohádkám trochu vymyká. Klíčovým momentem této symbolicko-alegorické, dnes již velice oblíbené klasické pohádky pro děti i dospělé je bezesporu scéna, kdy nejvyšší pekelník Belzebub společně s doktorem Solfernem předvádí Martinu Kabátovi v pekle nevídané hrůzy a vyhrožují mu nejhoršími mukami pekelnými, aby ho tím přinutili vrátit úpisy obou dívek zpět peklu, ale on, přestože se poprvé ve svém životě opravdu bojí, je ochoten raději zemřít v pekle, než aby jim vydal duše nevinných bytostí.

Postava čerta a celé peklo vystupuje v pohádkové hře Jana Drdy *Hrátky s čertem* v roli škůdce, který se snaží připravit člověka o to nejcennější, o jeho vlastní život a neváhá použít jakékoli prostředky, aby svého cíle dosáhl. Na obrazu pohádkového pekla je alegoricky vyjádřen obraz války a rozpínavého fašismu, vítězství nad čerty symbolizuje vítězství nad fašizmem.

4.3 Archetypální pojetí postavy čerta

Vladimír Jakovlevič Propp ve své studii *Morfologie pohádky a jiné studie* píše: „*Nebudeme se uchýlovat k Jungově teorii, podle níž je čert nejčistším spodobněním archetypu Stínu, tedy odvrácené strany člověka, kterou se člověk snaží vytěsnit, a která je externalizována právě v postavě čerta. Budeme vycházet z toho, že pohádkový čert je něco víc*“ (Propp 1970).

Čert jistě představuje v pohádce zlo. Představuje temné stránky lidské existence vůbec. Čerti jsou také chápáni jako nositelé a vykonavatelé trestu. Zde se podepsaly myšlenky křesťanství, které umístily v podzemních prostorách peklo, v němž podstupují hříšníci věčný trest. Vznikla tak rovnice zlo = trest = peklo.

Čert představuje také svůdce toho, kdo nabádá a svádí k překročení mravních pravidel. Je to postava, na níž můžeme snadno promítnout vlastní zavrženíhodné impulsy, vlastní temné stránky. Propůjčuje se tak k projektivním mechanismům zrající dětské mysli. Tyto jejich úmysly se navracejí v podobě trestajících potencialit – tím silnější bude proto strach z možných trestů. (Černoušek 1990)

A jaká je představa samotného pekla? V lidové mytologii je možno do pekla vstoupit, zachránit trpící duši, vyvést ji z pekla ven a vrátit tak zemřelého hříšníka do života. O mnohých jeskyních, skálách, podzemních chodbách a jiných otvorech v zemi se v pověstech vypráví, že jsou vchodem do pekla. Takto popisuje peklo lidový folklor.

Téměř v každé pohádce je to místo plné ohně, nad kterým visí obrovské kotle určené hříšníkům. Jeho vládcem je sám nejvyšší pekelník Lucifer. O pekle se říká, že nikdy nevrátí to, co uchvátí, ale navzdory tomuto tvrzení, přesto některé známé pohádkové příběhy pracují s motivem neprávem nebo omylem uneseného člověka, kterého se vydá jiný odvážný člověk vysvobodit z moci pekelné a vyvést ho ze spárů pekelných zpátky na svět. Samozřejmě musí počítat s tím, že ho v pekle zpravidla čeká nelehká práce.

5. Závěr z teoretické část

- Ve všech kulturách a ve všech dobách nás po staletí doprovází pohádky. Jsou to smyšlené příběhy, ve kterých vystupují tvorové a bytosti, které lidské oko ve skutečnosti ještě nespatriilo a dějí se v nich neuvěřitelné a nadpřirozené věci, které odporují všem fyzikálním zákonům.
- V dřívějších dobách se nejčastěji pohádky vyprávěly v zimním období, kdy nebylo tolik práce nebo se po večerech dralo peří. V chalupě se scházely chudé rodiny z vesnice a při svíčke si vyprávěly pohádky nebo pohádkové příběhy, které se ve skutečnosti nikdy nestaly. Tyto pohádkové příběhy se pak vyprávěly z generace na generaci, některé zanikly a některé se naopak dochovaly dodnes.
- Každý národ vytvářel své pohádky, jedno však měly všechny pohádky společné, děly se v nich zázraky, dobro vítězilo nad zlem, zlo bylo zpravidla po zásluze potrestáno nebo alespoň napraveno. Prostí lidé tak překonávali chudobu, hlad a bídu, nevléčitelné nemoci. Věřili, že jednou přejdou zlé časy, těšili se na lepší život.
- Teprve kolem dvacátých let se pohádky začaly zaměřovat více na poutavost, zábavnost a poučnost. Autoři pohádek a pohádkových příběhů je tvořili se zřetelem k dětskému recipientovi, kterému byly určeny.
- Postava čerta pochází ze slovanské mytologie. Peklo opouští proto, aby získala lidské duše. Většinou nabídne člověku lákavé služby, výhody nebo velké bohatství, ale dotyčný mu za to musí vlastní krví upsat svou duši. Když určená lhůta, která se zdála zprvu být velmi vzdálená, vyprší, čert si pro takového člověka přijde a odnese ho do pekla.
- Čert je klasickou postavou folklorních i autorských pohádek. V pohádkách tato postava zastupuje jak dobro, tak zlo. Do pekla odnáší zlé, nepoctivé a hříšné lidi. V pekle jsou podle některých pohádkových motivů tito hříšníci váženy a mučeny v pekelných kotlích.

- Z uvedených folklorních pohádek vybraných autorů je patrné, že postava čerta, je do značné míry vytvářena pohanskými a křesťanskými vlivy. V době, kdy docházelo ke snaze o upozadění křesťanství, měnila se i role a úloha čerta v pohádce.
- Pohádky pocházející z doby zcela bezvěrecké tuto postavu buď zesměšňují, polidšťují nebo zcela zavrhují. S takovýmto pojetím a ztvárněním postavy čerta se setkáváme v autorských pohádkách Josefa Lady a Jana Drdy. Komické nebo zhumanizované postavy čertů nacházíme také v současných moderních českých pohádkách.
- S postavou čerta se setkáváme již od prvopočátků literatury. Pověsti, legendy a pohádky o čertech jsou staré již tisíce let.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

6. Metodologická východiska pedagogického výzkumu

Miroslav Chráska v publikaci *Metody pedagogického výzkumu* (2007) k otázce pedagogického výzkumu uvádí: „*I pro pedagogický výzkum platí základní schéma postupu vědeckého výzkumu: Stanovení problému – formulace hypotézy – sběr dat a testování (ověřování) hypotézy – vyvození a prezentace závěrů*“ (Chráska 2007, s. 9).

6.1 Cíle výzkumu, formulace výzkumného problému a stanovení hypotéz

- Naším cílem je zjistit na základě průzkumu mezi dětmi mladšího školního věku oblibu pohádkové postavy čerta a její působení na emoce dětí.
- Druhým cílem, který jsme si stanovili, je zjistit důvody preference této pohádkové postavy v závislosti na dobových aspektech a na rozvoji dětského čtenářství.

Výzkumné problémy a hypotézy:

Výzkumný problém č. 1

Přitahuje v současnosti pohádková postava čerta čtenáře mladšího školního věku a těší se u nich značné oblibě?

H_A ...Pohádková postava čerta patří v současnosti mezi tři nejvíce oblíbené pohádkové postavy.

H_0 ...Pohádková postava čerta v současnosti nepatří mezi tři nejvíce oblíbené pohádkové postavy.

Výzkumný problém č. 2

Věnují děti mladšího školního věku více volného času počítačovým hrám či kresleným televizním seriálům nebo četbě pohádkových knih?

H_A ... Počítačovým hrám a kresleným televizním seriálům věnují děti mladšího školního věku více volného času než četbě pohádkových knih.

H_0 ... Počítačovým hrám a kresleným televizním seriálům nevěnují děti mladšího školního věku více volného času než četbě pohádkových knih.

Výzkumný problém č. 3

Působí pohádková postava čerta a pohádky s čertovskou tematikou na emoce dětí mladšího školního věku?

H_A ... Pohádková postava čerta a pohádky s čertovskou tematikou působí na emoce nadpoloviční většiny dětí mladšího školního věku.

H_0 ... Pohádková postava čerta a pohádky s čertovskou tematikou nepůsobí na emoce nadpoloviční většiny dětí mladšího školního věku.

Výzkumný problém č. 4

Spojují děti mladšího školního věku pohádkovou postavu čerta spíše se zápornými vlastnostmi?

H_A ... Děti mladšího školního věku spojují pohádkovou postavu čerta převážně se zápornými vlastnostmi.

H_0 ... Děti mladšího školního věku pohádkovou postavu čerta převážně se zápornými vlastnostmi nespojují.

Výzkumný problém č. 5

Setkávají se děti mladšího školního věku s pohádkovou postavou čerta během školního vyučování, v učebnicích či jiných učebních materiálech?

H_a ... Děti mladšího školního věku se během školního vyučování setkávají s pohádkovou postavou čerta.

H_0 ... Děti mladšího školního věku se během školního vyučování s pohádkovou postavou čerta nesetkávají.

6.2 Výzkumný soubor a výzkumná metoda

Výzkumný soubor

Cílová skupina byla vybrána záměrně mezi žáky 2. a 3. ročníku 1. stupně ZŠ, tedy mezi respondenty ve věku od 7 do 9 let. Výzkumné šetření probíhalo v průběhu tří měsíců roku 2012 na dvou základních školách ve městě Vrchlabí, které spadá pod kraj Královéhradecký.

Na první ze základních škol byly dotazníky, po dohodě s ředitelem ZŠ, zadávány respondentům prostřednictvím třídních učitelek záměrně vybraných výzkumných ročníků. Tomuto předcházelo osobní setkání, na kterém jim byly dány všechny potřebné informace a instrukce pro vyplnění dotazníků, a zároveň poděkování za ochotu a spolupráci.

Na druhé základní škole bylo možné, po dohodě s ředitelkou této ZŠ, provést výzkumné šetření osobně.

Celkový počet dotazovaných respondentů byl 126. Z toho 74 dívek a 52 chlapců.

Výzkumná metoda

Vědecké výzkumy rozlišují dvě velké skupiny výzkumných metod, a to metody kvantitativní a kvalitativní.

Pro naše výzkumné šetření byla použita metoda dotazníku, jelikož dotazník je jedním z nejběžnějších nástrojů ke sběru dat pro různé typy výzkumů a průzkumů. Metoda dotazníku bývá často používána v kvantitativních šetřeních, je označována jako

metoda explorativní, tzn. dotazovací. Struktura dotazníku je jasná a velmi přehledná, stejně tak i jeho vyhodnocení formou tabulek a grafů. Dotazník se skládá ze série otázek, jejichž cílem je získat údaje od většího počtu respondentů. Získané údaje se dají jednoduše a rychle zpracovat matematicko-statistickou metodou. Otázkou však zůstává validita neboli platnost získaných údajů. U dotazníkového šetření není jisté a nemůžeme se spolehnout na to, že odpovědi respondentů budou vždy pravdivé. Na počátku tvorby dotazníku je důležité stanovit si cíle výzkumu, na které se zaměříme. Pokud nejsou cíle přesně definovány, může se stát, že výzkum nesplní naše očekávání.

Miroslav Chráska ve své publikaci uvádí: „*Položky v dotazníku musí být všem respondentům jasné a srozumitelné. To znamená, že např. musíme respektovat to, jakým respondentům je dotazník určen (věk, vzdělání, motivace). Položky dotazníku by měly být formulovány také co možná nejstručněji*“ (Chráska 2007, s 169). Z tohoto důvodu byly otázky v dotazníku formulovány co nejjednodušším způsobem s přihlédnutím na věk respondentů, kterými byli žáci 2. a 3. ročníku 1. stupně ZŠ.

Náš obrázkový dotazník obsahuje celkem pět uzavřených otázek, u kterých respondenti zakroužkovali pouze jednu jim vyhovující odpověď.

Údaje získané při šetření byly zpracovány formou tabulek a grafů. Pro větší přehlednost byl použit pouze jeden typ grafu, a to koláčový graf.

Hlavní zásady při formulování otázek:

- Formulovat výstižné a jednoduché otázky.
- Ptát se na to, co skutečně potřebujeme zjistit.
- Vyvarovat se dvojitých záporů a nejednoznačných slov jako občas, někdy, několik apod.
- Používat jazyk cílové skupiny respondentů.
- Vžít se do role dotazovaného.
- Používat krátké, stručné věty.
- Nepoužívat sugestivní otázky, tzn. takových, které svou formulací napovídají odpověď.
- Vyvarovat se haló-efektu, tzn. řadě příbuzných otázek za sebou, kde se odpověď z první otázky přenáší i do ostatních.

Základní typy otázek:

- Otevřené - umožňují volnou odpověď.
- Uzavřené - umožňují výběr z několika variant odpovědí.
- Polouzavřené - kombinace obou předchozích typů.

Úvod dotazníku:

- Představit se a požádat o vyplnění dotazníku.
- Naznačit význam odpovědí a smysl celého dotazníku.
- Uvést stručné pokyny k vyplňování dotazníku.
- Zmínit přibližnou délku vyplňování dotazníku.
- Uvést stručné pokyny k odevzdání dotazníku.
- Poděkovat za čas strávený vyplňováním.

Výhody dotazníku:

- Jedna z nejběžnějších metod výzkumu.
- Pro respondenta časově nenáročná.
- Získávání údajů od velkého počtu respondentů.
- Jednoduše se zpracovává a vyhodnocuje.
- Respondent jej může vyplnit doma v klidu.
- Jednoduchý na vyplnění - téměř každý alespoň jednou v životě vyplňoval dotazník.

Nevýhody dotazníku:

- Může být obtížné získat respondenty.
- Získané údaje nemusí být vždy pravdivé.
- Redukuje komunikaci, protože 90 % komunikace je nonverbální - dotazník ji nedokáže zachytit.

6.3 Realizace výzkumného šetření

Výzkumné šetření bylo realizováno na dvou základních školách ve městě Vrchlabí. Město Vrchlabí (německy *Hohenelbe*, latinsky *Albipolis*) je malebné horské město s téměř 13 000 obyvateli, rozkládající se v údolí horního toku Labe. Je ideálním východiskem do nejvyšších českých hor a právem nazýváno jako *Vstupní brána Krkonoš*.

V prvním případě probíhalo výzkumné šetření na Základní škole Školní, která se nachází na rozlehlém sídlišti Liščí kopec. Kapacita této školy je celkem 476 žáků. Z toho 1. stupeň navštěvuje 244 žáků a 2. stupeň 232 žáků. Vyučování zde probíhá ve 22 dvou třídách, z nichž 12 tříd se nachází na 1. stupni ZŠ. Vyučuje se podle vzdělávacího programu *ŠVP pro Základní vzdělávání*, 30. 8. 2007. Základní vzdělávání je školou doplňováno zařazováním nepovinných a volitelných předmětů, zájmových kroužků, které jsou vybírány za účelem podpory a rozvoje zájmů žáků školy. Děti se specifickými vzdělávacími potřebami jsou na 1. stupni ZŠ vyučovány ve specializované třídě. Na 2. stupni jsou tito žáci integrováni do běžných tříd, kde pracují za pomoci dyslektických asistentek nebo asistentů pedagoga. Na 2. stupni ZŠ byly otevřeny čtyři sportovní třídy. Škola také často organizuje různé akce pro žáky i rodiče žáků.

Druhou vybranou školou, na které probíhalo výzkumné šetření, byla Základní a Mateřská škola Horská. Tato organizace sdružuje od 1. července 2007 dvě základní školy a dvě mateřské školy. Základní škola Horská se nachází v horní části města Vrchlabí při frekventované silnici do Špindlerova Mlýna. ZŠ Horská vzhledem k nízkému počtu dětí je organizována jako malotřídní se třemi třídami a pěti postupnými ročníky 1. stupně ZŠ. Do této školy dochází celkem 34 žáků. Základní škola Lesní se naopak rozkládá v klidné části města Vrchlabí, nazývané Podhůří. Budova této školy byla zřízena na místě bývalého zámku, patří k ní rozlehlá zahrada a nedaleko ní se rozprostírá přírodní park. ZŠ Lesní je plně organizovaná škola 1. stupně, kterou navštěvuje celkem 76 žáků. Žáci se specifickými vzdělávacími potřebami jsou integrováni do běžných tříd, při výuce pracují podle IVP za individuální pomoci třídní učitelky. Na škole pracují zájmové kroužky, které jsou vybírány s ohledem na rozvoj zájmu žáků školy. Na každý měsíc školního roku jsou plánované různé soutěže činnosti a aktivity tak, aby každý žák našel uplatnění v některé z nich. Tento celoroční projekt je do vzdělávacího programu zařazen pod názvem *Na co se těšíme?* Dále škola pořádá různé odpolední a víkendové akce, jak pro žáky školy, tak pro jejich rodiče.

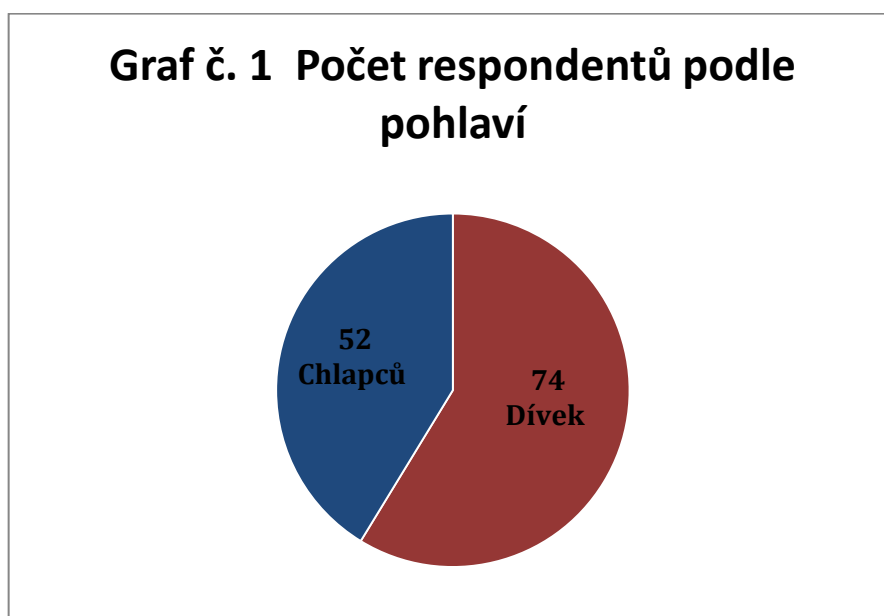
7. Výsledky výzkumného šetření a jejich interpretace

7.1 Charakteristika výzkumného vzorku

Tab. č. 1 Vyčíslení počtu respondentů podle pohlaví

ZŠ	Dívky	Chlapci	Celkem
Školní	51	33	84
Horská	23	19	42
Celkem	74	52	126

Z tabulky č. 1 jednoznačně vyplývá, že větší počet respondentů je na Základní škole Školní, neboť se jedná o školu s velkou kapacitou žáků a na 1. stupni probíhá vyučování ve dvou, či třech paralelních ročnících. Dotazníkového šetření se zde zúčastnilo a dotazník vyplnilo celkem 84 respondentů, z toho 51 dívek a 33 chlapců. Základní škola Horská má nižší kapacitu žáků, proto se našeho výzkumu zúčastnilo pouze 42 respondentů, z toho 23 dívek a 19 chlapců.

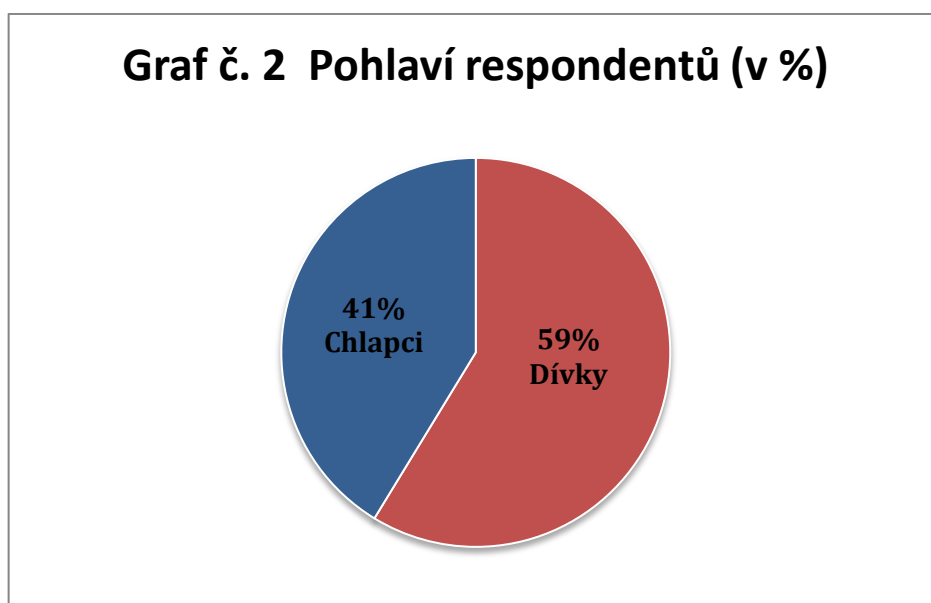


Vyčíslení počtu respondentů podle pohlaví nám zcela přehledně udává koláčový graf č. 1. Dotazníkového šetření se tedy zúčastnilo celkem 126 respondentů, z toho 74 dívek a 52 chlapců.

Tab. č. 2 Vyčíslení počtu respondentů podle pohlaví (v%)

ZŠ	Dívky	Chlapci	Celkem
Školní	60,7	39,3	100
Horská	54,8	45,2	100
Celkem	58,7	41,3	100

Hodnoty, které jsou uvedeny v tabulce č. 2, udávají procentuální zastoupení pohlaví na jednotlivých základních školách. Na Základní škole Školní se výzkumného šetření zúčastnilo 60,7% dívek a 39,3% chlapců. Na Základní škole Horská dotazník vyplnilo 54,8% dívek a 45,2% chlapců.



Procentuální zastoupení pohlaví v celém výzkumném vzorku, tím máme na mysli obě základní školy společně, udává koláčový graf č. 2. Z něho jednoznačně vyplývá, že se našeho dotazníkového šetření zúčastnilo 59% dívek a 41% chlapců.

7.2 Statistické vyhodnocení získaných údajů

7.2.1 Výzkumná otázka č. 1

Která pohádková postava patří mezi tvé nejoblíbenější?

U této otázky bylo naší největší snahou nabídnout respondentům co nejširší škálu pohádkových postav, které byly vybírány s přihlédnutím k jejich věku a úrovni čtenářských zkušeností.

Tab. č. 3 Oblíbenost pohádkových postav

Pohlaví	Postava							Celkem
	princezna	čarodějnice	čert	vodník	loupežník	ježibaba	jiná	
Dívky	27	19	15	4	3	6	0	74
Chlapci	0	2	24	15	9	2	0	52
Celkem	27	21	39	19	12	8	0	126

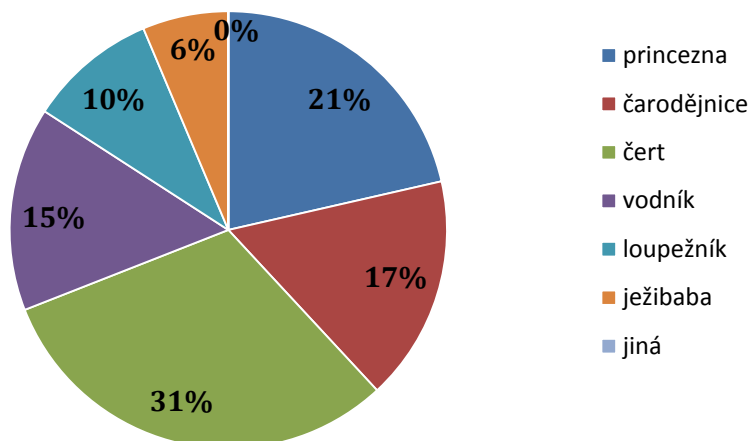
Údaje v tabulce č. 3 nám ukazují, že chlapci jednoznačně preferují mužské pohádkové postavy a to postavu čerta, vodníka a loupežníka. U děvčat se největší oblibě těší samozřejmě princezna, dále čarodějnice a také čert.

Pohádková postava čerta patří mezi nejoblíbenější postavy u 39 respondentů z celkového počtu 126 dotazovaných, konkrétně je to 24 chlapců z 52 dotazovaných a 15 dívek ze 74 dotazovaných.

Na druhém místě, jak vyplývá z této tabulky, je pohádková postava princezny, kterou v dotazníku označilo 27 děvčat ze 74 dotazovaných.

Třetí nejoblíbenější pohádkovou postavou dětí mladšího školního věku je postava čarodějnice. Také tato postava se těší velké oblibě především u děvčat, jak nám ukazuje tabulka č. 3.

**Graf č. 3 Oblíbenost pohádkových postav
(v %)**



Přehlednější údaje najdeme v grafu č. 3, ze kterého jasně vyplývá, že největší oblibě se těší pohádková postava čerta (31%), dále postava princezny (21%) a třetí místo zaujímá postava čarodějnice (17%). Tímto se nám potvrdila alternativní hypotéza. **Pohádková postava čerta patří v současnosti mezi tři nejvíce oblíbené pohádkové postavy.**

7.2.2 Výzkumná otázka č. 2

Jak nejraději trávíš svůj volný čas?

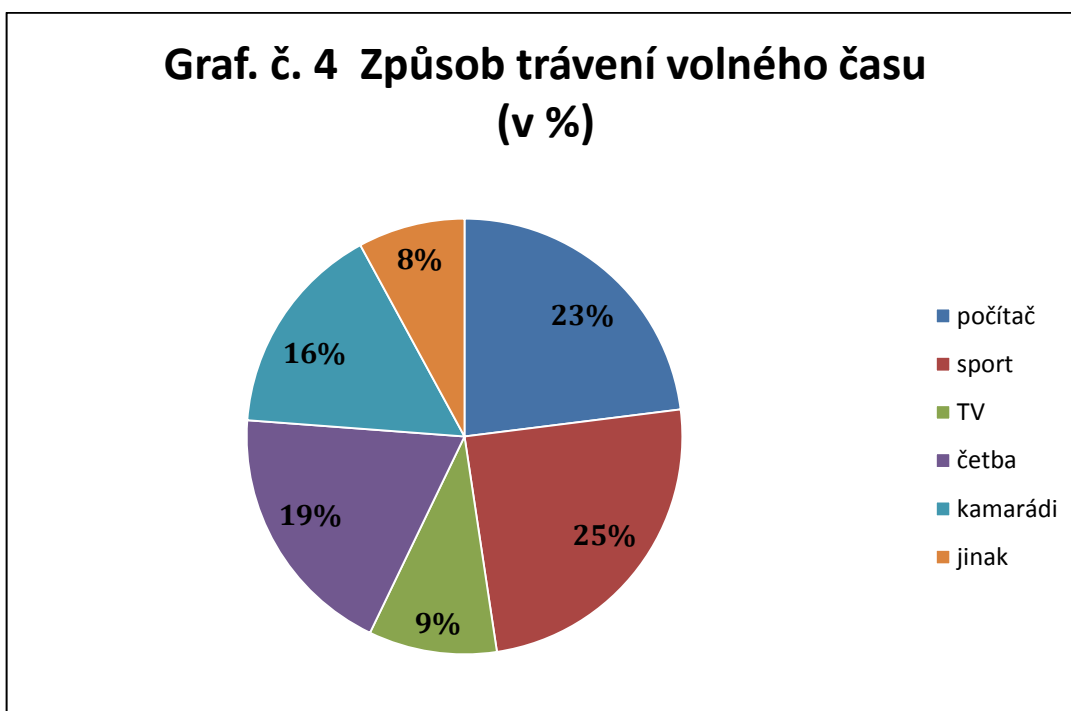
Zde měli respondenti možnost vybírat z pěti činností, které považujeme v současnosti mezi žáky mladšího školního věku za nejoblíbenější, a to hry na počítači, sportování, sledování televize, čtení knih a hraní si venku s kamarády. Virtuální svět počítačů je doslova fenomén v dnešní době, zvláště u chlapců, proto se dá předpokládat, že většina z nich vybere u této otázky právě tuto možnost.

Tab. č. 4 Způsob trávení volného času

Pohlaví	Volný čas						Celkem
	počítač	sport	TV	četba	kamarádi	jinak	
Dívky	7	17	8	21	12	9	74
Chlapci	22	14	4	3	8	1	52
Celkem	29	31	12	24	20	10	126

Podle získaných údajů uvedených v tabulce č. 4 lze konstatovat, že nejvíce respondentů, celkem 31, se ve svém volném čase nejraději věnuje sportu. Druhou nejoblíbenější činností dětí mladšího školního věku je hraní her na počítači, tu preferuje celkem 29 dotazovaných. Četbou nejraději tráví svůj volný čas 24 dotazovaných, což představuje třetí nejvyšší počet, a zároveň je to pro nás velice potěšující zjištění.

Samozřejmě, že se údaje liší podle pohlaví. Zjistili jsme, že chlapci nejraději tráví svůj volný čas hraním her na počítači a další jejich nejvíce oblíbenou činností je sportování a hraní si venku s kamarády. Dívky nejraději tráví volný čas čtením pohádkových knih, což nás velice příjemně překvapilo, dále se rády věnují sportu a třetí jejich oblíbenou zábavou je hraní si venku s kamarády.



Z uvedeného grafu č. 4 můžeme jednoznačně vyčíst, jakým způsobem nejraději tráví děti mladšího školního věku (chlapci i dívky) svůj volný čas. Celkem 25% dotazovaných nejraději věnuje svůj volný čas sportu, 23% dotazovaných tráví volný čas hraním her na počítači, 19% dotazovaných preferuje četbu jako nejoblíbenější činnost ve volném čase, 16% dotazovaných si nejraději hraje venku s kamarády, 9% dotazovaných tráví volný čas sledováním TV a 8% dotazovaných volí jiný způsob zábavy, než nabízel náš dotazník.

Vzhledem ke zjištění, že 23% dotazovaných tráví nejraději svůj volný čas hraním her na počítači a 9% dotazovaných nejraději sleduje kreslené televizní seriály, zatímco četbu jako nejoblíbenější činnost ve volném čase preferuje pouze 19% dotazovaných, což je o 13% méně, byla šetřením potvrzena alternativní hypotéza. **Počítačovým hrám a kresleným televizním seriálům věnují děti mladšího školního věku více volného času než četbě pohádkových knih.**

7.2.3 Výzkumná otázka č. 3

Jaký máš pocit, když se podíváš na obrázek tohoto čerta?

Součástí této otázky byl obrázek s výrazem čerta. Respondentům jsme nabídli výběr z pěti možných pocitů, které by v nich mohl pohled na obrázek vyvolat. Jako šestou možnost jsme zvolili variantu nevím. Samozřejmě jsme při výběru vycházeli především z věku našich respondentů.

Tab. č. 4 Pocit při pohledu na obrázek čerta

Pohlaví	Pocit						Celkem
	strach	nejistota	nebezpečí	ohrožení	provinění	nevím	
Dívky	32	12	18	3	0	9	74
Chlapci	12	9	17	5	7	2	52
Celkem	44	21	35	8	7	11	126

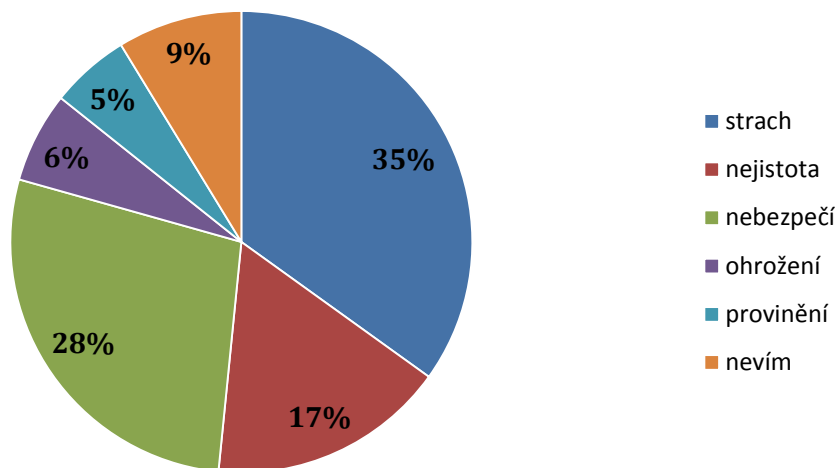
Z údajů, které nám udává tabulka č. 4, je zřejmé, že 32 dívek z celkového počtu 74 dotazovaných, má při pohledu na obrázek čerta strach. Pocit nebezpečí z tohoto obrázku cítí 18 dívek a pocit nejistoty celkem 12 dívek.

U chlapců jsou odpovědi zcela poněkud odlišné. U největšího počtu chlapců, celkem u 17 z 52 dotazovaných, vyvolává obrázek čerta pocit nebezpečí, 12 chlapců má z pohledu na obrázek strach a 9 z nich cítí nejistotu. Dokonce 7 chlapců uvedlo, že při pohledu na výraz čerta mají pocit provinění. Pravděpodobně půjde o pár malých lumpíků, kteří občas něco provedou.

Pokud jde o celkový počet dotazovaných, touto otázkou jsme zjistili, že u největšího počtu dětí mladšího školního věku vyvolává čertův výraz na obrázku pocit strachu. Bojí se celkem 44 respondentů ze 126. Pocit nebezpečí cítí z pohledu na obrázek celkem 35 respondentů, dalších 21 z dotazovaných má pocit nejistoty, celkem 11 respondentů neví, jaký pocit v nich výraz čerta vyvolává, 8 z celkového počtu uvedlo, že z pohledu na obrázek čerta cítí ohrožení a zbývajících 7 respondentů má pocit provinění.

Lze tedy konstatovat, že i v dnešní době přetrvává u mnoha malých recipientů strach z postavy čerta. Domníváme se, že někteří si spojují tuto postavu s obdobím Vánoc, kdy chodí Mikuláš v doprovodu Čerta a Anděla. A jak už to tak bývá, v mnoha rodinách často dětem vyhrožují, že jestli budou zlobit, přijde si pro ně čert a odnese si je do pekla. Z mého pohledu je to opravdu špatné, špatnější tím víc, že je to skutečně rozšířená praxe bohužel nejen v rodinách, ale také v mateřských školách a v mnoha případech i na školách základních.

Graf č. 4 Pocit při pohledu na obrázek čerta (v %)



Údaje uvedené v procentech, které můžeme vyčíst z grafu č. 4, jednoznačně vidíme, že pocit strachu má při pohledu na výraz čerta nejvíce dotazovaných, celkem 35%, u dalších 28% vyvolává pohled na obrázek pocit nebezpečí, 17% z nich cítí nejistotu, 9% ze 126 respondentů neví, jaký má pocit, když se dívá na obrázek. Pocit ohrožení cítí celkem 6% dotazovaných a 5% z nich má pocit provinění.

Tímto šetřením se nám potvrdila alternativní hypotéza. **Pohádková postava čerta a pohádky s čertovskou tematikou působí na emoce nadpoloviční většiny dětí mladšího školního věku.**

7.2.4 Výzkumná otázka č. 4

Jakou podle tebe mají vlastnost a úlohu čerti v pohádkách?

U této otázky jsme poskytli respondentům výběr z pěti možných odpovědí. Snažili jsme se vybrat takové možnosti, které by co nejlépe vystihly charakteristické rysy této pohádkové postavy tak, jak ji děti mladšího školního věku znají z mnoha čtených i filmově zpracovaných pohádek. I zde jsme respondentům ponechali ještě šestou možnost, pokud by si z našich pěti nabízených možností nevybrali.

Tab. č. 5 Vlastnost a úloha čerta v pohádkách

Vlastnost / Úloha	Dívky	Chlapci	Celkem
Hodný - pomáhá hodným lidem	21	5	26
Líný - hraje karty a lenoší	8	11	19
Zlý - straší na světě hodné lidi	17	23	40
Spravedlivý - odnáší nepoctivé lidi do pekla	19	10	29
Pracovitý - topí v pekle pod kotlem	9	3	12
Jiná	0	0	0
Celkem	74	52	126

Celkem 40 dotazovaných ze 126 respondentů uvedlo, že čert je v pohádkách zlý a straší na světě hodné lidi. Překvapilo nás, že tento názor zastává více chlapců, celkem 23 z 52 dotazovaných, zatímco děvčat tuto možnost označilo pouze 19 ze 74 dotazovaných.

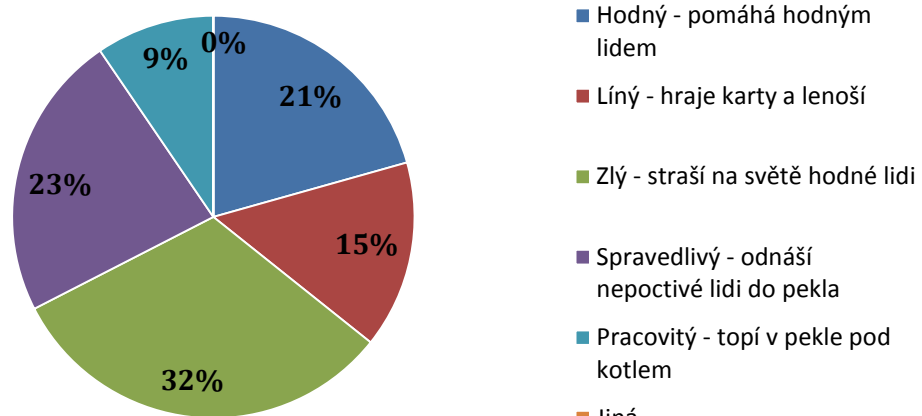
Naopak 29 respondentů z celkového počtu 126, si myslí, že čert je v pohádkách spravedlivý, protože odnáší nepoctivé lidi do pekla. Tohoto názoru je celkem 19 dívek ze 74 a 10 chlapců z 52 dotazovaných. Dalších 26 respondentů přisuzuje postavě čerta v pohádkách také kladnou vlastnost, podle nich je čert v pohádkách hodný a pomáhá hodným lidem. I v tomto případě tuto možnost zvolilo více dívek, celkem 21 ze 74, chlapců považuje čerta za hodného pouze 5 z 52.

Celkem 19 respondentů ze 126 dotazovaných uvedlo, že čert je v pohádkách líný, hraje karty a lenoší. K tomuto tvrzení se přiklonilo 11 chlapců z 52 a 8 dívek ze 74.

Nejmenší počet dotazovaných, celkem 12 ze 126, považuje čerta v pohádkách za pracovitého, protože jeho úlohou je topit v pekle pod kotlem.

Jinou možnost nevyužil nikdo, což svědčí o tom, že jsme poskytli respondentům dostatečný výběr charakteristických rysů pohádkové postavy čerta.

Graf č. 5 Vlastnost a úloha čerta v pohádkách (v %)



Jak uvádí graf č. 5 nejvyšší procento dotazovaných, tj. 35%, zastává názor, že čert je v pohádkách zlý a straší na světě hodné lidi. V tomto případě je opravdu těžké posoudit, do jaké míry jsou děti ovlivněny předvánoční tradicí a spojují tuto vlastnost s vlastními negativními zkušenostmi.

Druhý nejvyšší počet, celkem 23% respondentů, se přiklání k tvrzení, že čert je v pohádkách spravedlivý, protože odnáší nepoctivé lidi do pekla. Celkem 21% dotazovaných je přesvědčeno, že čert je v pohádkách hodný a pomáhá hodným lidem. Můžeme se domnívat, že tato tvrzení souvisí s postavou čerta ve filmové pohádce *S čerty nejsou žerty*. Tato pohádka je velmi často uváděna v televizi a mezi dětmi mladšího školního věku je poměrně známá a oblíbená.

Naopak 15% respondentů považuje čerta za líného, protože hraje karty a lenoší v pekle. Pouhých 9% dotazovaných zastává názor, že je čert v pohádkách pracovitý, protože topí v pekle pod kotlem.

Z koláčového grafu č. 5 a údajů v něm uvedených vyplývá, že 32% a 15% všech dotazovaných přisuzuje postavě čerta v pohádkách zápornou vlastnost i úlohu. Dalších 23%, 21% a 9%, což je po sečtení více procent, se přiklání k tvrzení, že má tato postava v pohádkách vlastnost a úlohu kladnou. Můžeme tedy konstatovat, že se nám tímto šetřením potvrdila nulová hypotéza. **Děti mladšího školního věku pohádkovou postavu čerta převážně se zápornými vlastnostmi nespojují.**

7.2.5 Výzkumná otázka č. 5

Setkal/a ses během školního vyučování s postavou čerta?

Na základě našich vlastních zkušeností ze školní praxe můžeme s jistotou konstatovat, že se děti mladšího školního věku setkávají s postavou čerta v průběhu školního vyučování, a to jak v učebnici *Čítanka pro 2. a 3. ročník*, tak v učebnici *Prvouka pro 2. a 3. ročník*. Také se s ní děti mohou setkat v některých pracovních sešitech. Naším záměrem bylo zjistit prostřednictvím této otázky, zda tuto skutečnost vnímají také žáci a zda si této pohádkové postavy při výuce všimají.

Tab. č. 7 Setkání s postavou čerta během vyučování

Místo	Dívky	Chlapci	Celkem
Čítanka	17	14	31
Mimočítanková četba	15	2	17
Jiné učebnice	12	12	24
Pohádky na CD	9	4	13
Divadelní představení	6	8	14
Pohádky na DVD	15	12	27
Nesetkal/a	0	0	0
Celkem	74	52	126

Nejvíce respondentů, jak můžeme vyčíst z tabulky č. 7, se setkala s postavou čerta v učebnici *Čítanka*. Zajímavé ovšem je, přestože všech 126 dotazovaných má k dispozici tuto učebnici, setkalo se s postavou čerta pouze 31 z nich. Je tedy možné, že si někteří při vyplňování dotazníku na učebnicový text nevzpomněli nebo je nijak nezaujal, proto mu nevěnovali pozornost.

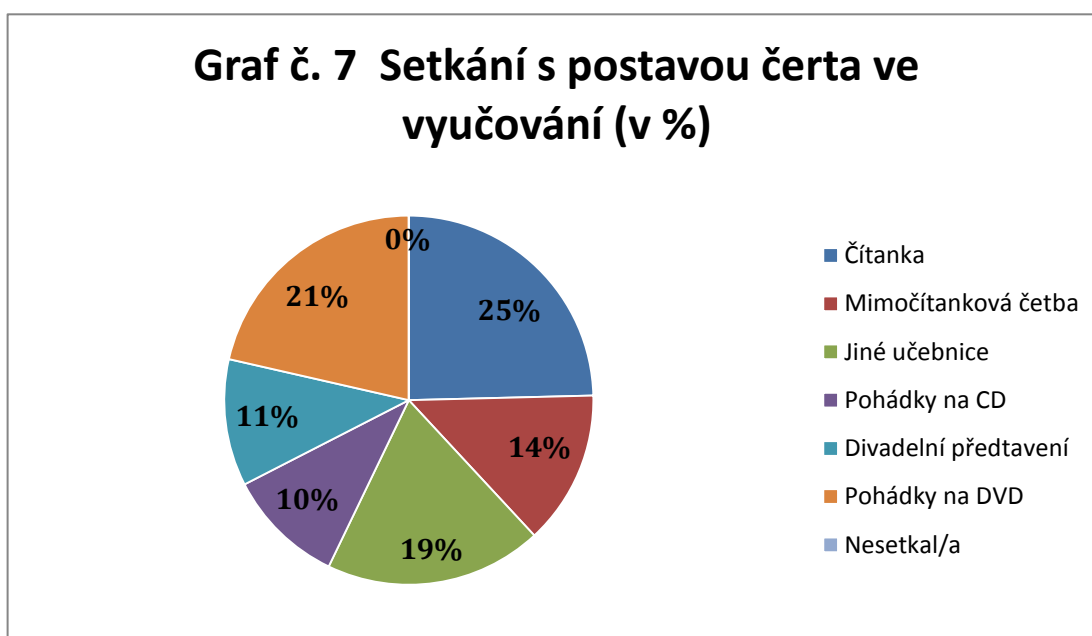
Celkem 27 dotazovaných se s postavou čerta setkalo v pohádkách na DVD. Zřejmě šlo o sledování pohádky v návaznosti na probírané téma při hodině čtení.

V jiných učebnicích se během školního vyučování setkalo s touto postavou celkem 24 dotazovaných. Pravděpodobně jde o učebnici *Prvouka* a učebnici *Chit Chat* či *Chatterbox*, které používají žáci na 1. stupni při výuce anglického jazyka.

Dalších 17 respondentů uvedlo, že se s postavou čerta setkala prostřednictvím mimočítankové četby. Domníváme se, že je to kniha nazvaná *Čertovské pohádky* od Jana Teufela.

Divadelní představení, ve kterém vystupovala postava čerta, zhlédlo během školního vyučování celkem 14 dotazovaných. Lze se domnívat, že se jedná o představení, které děti zhlédly v souvislosti s vánočními svátky.

Nejméně respondentů se s postavou čerta setkala prostřednictvím pohádek na CD, což svědčí o tom, že namluveným pohádkám dnešní děti nevydrží věnovat pozornost. Po velmi krátké době je poslouchání pohádky přestane bavit, a proto většinou nevědí, o čem pohádka vlastně byla.



Z uvedeného grafu č. 7 zcela jasně vyčteme, při jaké příležitosti se děti mladšího školního věku setkaly s postavou čerta v průběhu školního vyučování. Celkem 25% dotazovaných se s touto postavou setkala v učebnici *Čítanka*. Pohádky na DVD zhlédlo během výuky 21% dotazovaných. V jiných učebnicích zaznamenalo postavu čerta 19% respondentů. Celkem 14% dotazovaných označilo v dotazníku, že se s postavou čerta setkala v mimočítankové četbě, dalších 11% spojuje postavu čerta s divadelním představením a posledních 10% si ji vybavuje v souvislosti s poslechem pohádek na CD.

Tímto šetřením se nám potvrdila alternativní hypotéza. **Děti mladšího školního věku se během školního vyučování setkávají s pohádkovou postavou čerta.**

8. Interpretace výsledků výzkumného šetření

8.1 Interpretace výsledků dle výzkumných ročníků

Tab. č. 8: Která pohádková postava patří mezi tvé nejoblíbenější?

Ročník	Postava							Celkem
	princezna	čarodějnice	čert	vodník	loupežník	ježibaba	jiná	
2.	15	7	21	14	4	6	0	67
3.	12	14	18	5	8	2	0	59
Celkem	27	21	39	19	12	8	0	126

Tab. č. 9: Jak nejradyji trávíš svůj volný čas?

Ročník	Volný čas						Celkem
	počítač	sport	TV	četba	kamarádi	jinak	
2.	7	17	8	15	12	8	67
3.	22	14	4	9	8	2	59
Celkem	29	31	12	24	20	10	126

Tab. č. 10: Jaký máš pocit, když se podíváš na obrázek tohoto čerta?

Ročník	Pocit						Celkem
	strach	nejistota	nebezpečí	ohrožení	provinění	nevím	
2.	32	6	19	3	5	2	67
3.	12	15	16	5	2	9	59
Celkem	44	21	35	8	7	11	126

Tab. č. 11: Jakou podle tebe mají vlastnost a úlohu čerti v pohádkách?

Vlastnost / Úloha	2. ročník	3. ročník	Celkem
Hodný - pomáhá hodným lidem	16	10	26
Líný - hraje karty a lenoší	7	12	19
Zlý - straší na světě hodné lidi	22	18	40
Spravedlivý - odnáší nepoctivé lidi do pekla	15	14	29
Pracovitý - topí v pekle pod kotlem	7	5	12
Jiná	0	0	0
Celkem	67	59	126

Tab. č. 12: Setkal/a ses během školního vyučování s postavou čerta?

Místo	2. ročník	3. ročník	Celkem
Čítanka	18	13	31
Mimočítanková četba	5	12	17
Jiné učebnice	13	11	24
Pohádky na CD	10	3	13
Divadelní představení	9	5	14
Pohádky na DVD	12	15	27
Nesetkal/a	0	0	0
Celkem	67	59	126

9. Závěr z praktické části

- Na základě vyhodnocení jednotlivých otázek dotazníkového šetření jsme došli ke zjištění, že pohádková postava čerta také v dnešní době přitahuje čtenáře mladšího školního věku a těší se u nich značné oblibě.
- Mezi tři nejoblíbenější pohádkové postavy dětí mladšího školního věku patří čert, princezna a čarodějnice. Obliba těchto pohádkových postav se liší dle pohlaví respondentů. U dívek se největší oblibě těší princezna, čarodějnice a také čert. Chlapci preferují mužské pohádkové postavy, mezi jejich oblíbené postavy patří čert, loupežník a vodník.
- Děti mladšího školního věku se ve své volném čase nejraději věnují sportu, dále preferují hraní her na počítači a třetí jejich nejoblíbenější činností ve volném čase je čtení knih. Také pobyt venku s kamarády patří u dětí mladšího školního věku k oblíbenému způsobu trávení volného času.
- Při porovnávání odpovědí jsme zjistili, že se obliba jednotlivých činností liší dle věku dotazovaných. Zatímco žáci 3. ročníku jednoznačně preferují hry na počítači, žáci 2. ročníku dávají přednost sportu. Četba a hraní si venku s kamarády patří k oblíbeným činnostem ve volném čase u žáků obou výzkumných ročníků.
- Zjistili jsme, že většina dětí mladšího školního věku má z postavy čerta strach a při pohledu na jeho výraz cítí nebezpečí a nejistotu. Také u této otázky se odpovědi lišily dle pohlaví. Zatímco dívky mají z postavy čerta strach, u chlapců vyvolává pocit nebezpečí a provinění.
- Zajímavý výsledek přinesla otázka související s hledáním vlastností a úlohy postavy čerta v pohádkách. Zjistili jsme, že nadpoloviční většina dětí mladšího školního věku přisuzuje této postavě v pohádkách převážně kladné vlastnosti a přiklání se k tvrzení, že čert je v pohádkách spravedlivý, hodný a pracovitý. Nadpoloviční většina dotazovaných dále uvedla, že úlohou postavy čerta v pohádkách je pomáhat na světě hodným lidem, odnášet do pekla nepoctivé lidi a topit v pekle pod kotlem.

- Při porovnávání odpovědí u této otázky jsme zjistili, že podle chlapců je čert v pohádkách zlý a straší na světě hodné lidi, zatímco dívky se přiklánějí k tvrzení, že je čert v pohádkách hodný a pomáhá hodným lidem.
- Děti mladšího školního věku se s postavou čerta setkávají i během školního vyučování. Nejčastěji v učebnici *Čítanka*, v pohádkách na DVD, v jiných učebnicích a také v mimočítankové četbě.
- Lze tedy konstatovat, že pohádky s čertovskou tematikou jsou mezi dětmi mladšího školního věku stále oblíbené a pohádková postava čerta do značné míry působí na emoce žáků obou výzkumných ročníků.

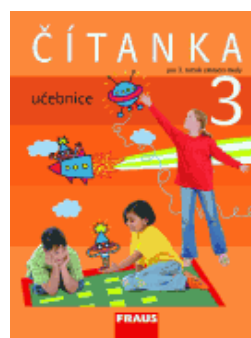
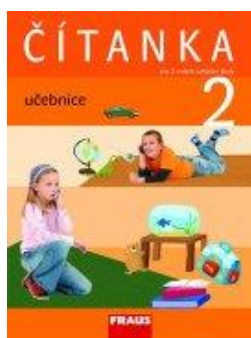
10. Průzkum učebnic *Čítanka pro 1. stupeň ZŠ* vydaných po roce 1989

Tato část diplomové práce je založena na průzkumu čítanek pro 2. a 3. ročník základní školy záměrně vybraných nakladatelství: Fraus, Nová škola, Fortuna a Státní pedagogické nakladatelství (dále SPN). Cílem našeho průzkumu čítanek je zjistit, zda korespondují se současnými požadavky oborové didaktiky a požadavky RVP ZV a zda je dostatečně rozvíjena čtenářská gramotnost žáků prvního stupně ZŠ. Také se zaměříme na to, v jakých souvislostech a žánrech se mohou děti setkat v námi vybraných učebnicích s pohádkovou postavou čerta.

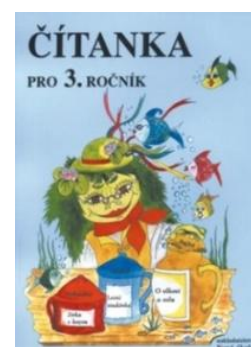
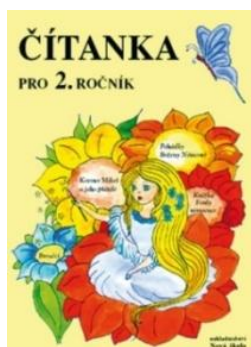
Výzkumný soubor

Pro náš průzkum jsme zvolili učebnice *Čítanka pro 2. a 3. ročník ZŠ*, tedy učebnice pro výuku stejného předmětu určené dvěma ročníkům, vydané ve čtyřech, námi záměrně vybraných nakladatelstvích:

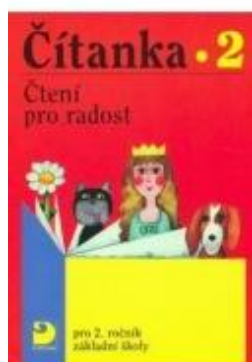
➤ Nakladatelství Fraus



➤ Nakladatelství Nová škola



➤ **Nakladatelství Fortuna**



➤ **Státní pedagogické nakladatelství**

Čítanka pro 2. ročník

Čítanka pro 3. ročník

Výzkumná metoda

Školní učebnice se od sebe vzájemně odlišují nejen určitými vlastnostmi, ale především mírou těchto vlastností. Chceme-li co nejlépe postihnout kvalitativní rozdíly (kvalitu) učebnic, musíme se u jednotlivých učebnic snažit zachytit i druhy a množství prvků, které jsou nositeli kvality. Miroslav Chráska k tomuto uvádí: „*Při kvalitativním přístupu k realitě získáváme konkrétní obraz skutečnosti, který ovšem vychází ze zkušeností a názoru badatele. Výsledky takového přístupu mohou být pak subjektivně ovlivněny právě postojem samotného badatele*“ (Chráska 2007, s. 180).

Z výše uvedených důvodů byly tedy při interpretaci některých hledisek našeho průzkumu zařazeny kvalitativní prvky formou dokladování, tj. formou výběru typických, zvláštních nebo specifických příkladů z výzkumného vzorku.

Rozbor učebnic z hlediska obsahové stránky byl proveden kvantitativní metodou. Údaje získané při průzkumu učebnic záměrně vybraných nakladatelství byly zpracovány formou tabulek a grafů. Pro větší přehlednost byl použit pouze jeden typ grafu, a to sloupcový graf.

10.1. Rozbor učebnice z hlediska obsahové stránky

Průzkum obsahové stránky učebnic *Čítanka pro 2. a 3. ročník ZŠ* jsme se rozhodli provést pomocí pěti námi zvolených hledisek:

- Zastoupení ukázek z české literatury- díla od počátků literární tvorby pro děti
- Zastoupení ukázek ze světové literatury – díla od počátků tvorby pro děti
- Zastoupení ukázek ze současné literatury – díla vydaná pro děti po roce 1990
- Zastoupení ukázek z umělecky hodnotných děl – díla, která získala cenu Hanse Christiana Andersena¹⁵, díla oceněná Zlatou stuhou¹⁶ a díla, která získala ocenění Magnesia Litera¹⁷.
- Zastoupení poezie

Tab. č.13: Rozbor učebnice *Čítanka pro 2. ročník ZŠ* z hlediska obsahové stránky

Obsahové hledisko	Nakladatelství			
	FRAUS	NOVÁ ŠKOLA	FORTUNA	SPN
Zastoupení ukázek z české literatury	35	58	54	44
Zastoupení ukázek ze světové literatury	12	3	5	8
Zastoupení ukázek ze současné literatury	21	18	15	9
Zastoupení ukázek z umělecky hodnotných děl	7	14	17	12
Zastoupení poezie	45	47	43	33

Z údajů uvedených v tabulce č. 13 lze vyčíst, že nevyšší počet ukázek z české literatury, celkem 58, najdeme v učebnici vydanou v nakladatelství Nová škola. Druhý nejvyšší počet, celkem 54, obsahuje učebnice z nakladatelství Fortuna. V učebnici vydané SPN je zastoupeno celkem 44 ukázek z české literatury a nejmenší počet, celkem 35, obsahuje učebnice vydaná v nakladatelství Fraus.

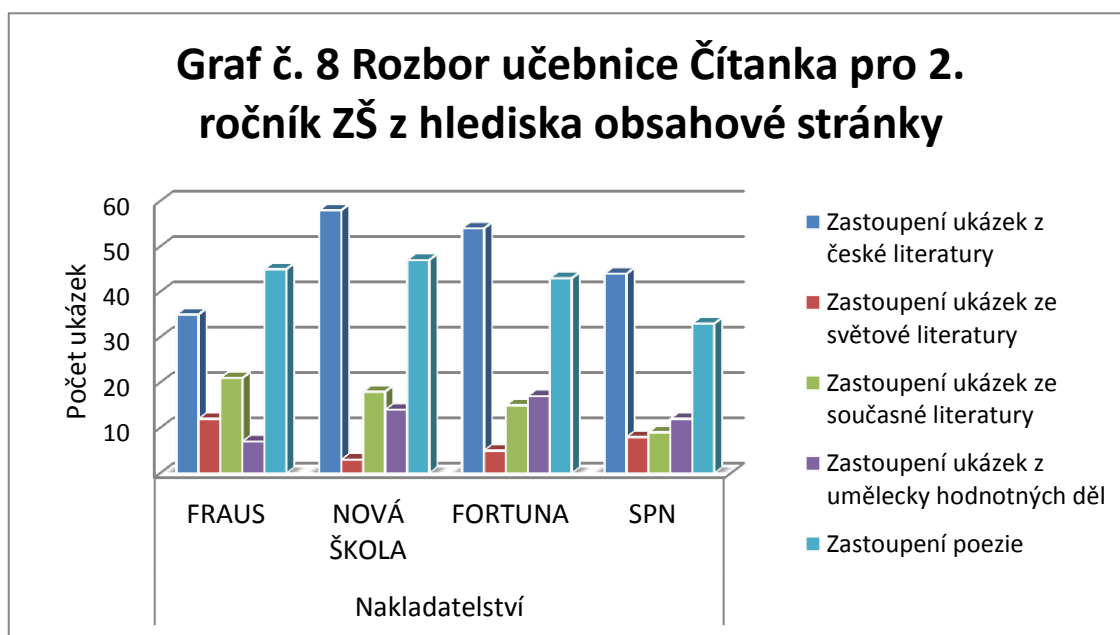
Nejvíce ukázek ze světové literatury obsahuje učebnice vydaná v nakladatelství Fraus, celkem 12. V učebnici ze SPN je druhý nejvyšší počet těchto ukázek, celkem 8.

Učebnice Vydaná v nakladatelství Fortuna obsahuje 5 ukázek ze světové literatury a v učebnici z nakladatelství Nová škola jsou zastoupeny pouze 3 ukázky.

Nejvyšší počet ukázek ze současné literatury dětí, celkem 21 jsme zjistili v učebnici vydané v nakladatelství Fraus. V učebnici z nakladatelství Nová škola je zastoupeno 18 ukázek, celkem 15 ukázek ze současné literatury obsahuje učebnice vydaná v nakladatelství Fortuna a pouze 9 ukázek bylo zjištěno v učebnici SPN.

Největší zastoupení ukázek z umělecky hodnotných děl obsahuje učebnice z nakladatelství Fortuna, zde jich bylo zjištěno celkem 17. Druhý nejvyšší počet, celkem 14 ukázek obsahuje učebnice z nakladatelství Nová škola, na třetím místě je učebnice SPN, která obsahuje celkem 12 ukázek a nejméně těchto ukázek obsahuje učebnice vydaná v nakladatelství Fraus.

Nejvyšší počet ukázek z poezie, celkem 47, obsahuje učebnice z nakladatelství Nová škola, celkem 45 ukázek najdeme v učebnici z nakladatelství Fraus a třetí nejvyšší počet těchto ukázek je zastoupeno v učebnici vydané v nakladatelství Fortuna. Nejméně ukázek z poezie obsahuje učebnice vydaná ve SPN.



Přehledně zpracované výsledky z průzkumu učebnice *Čítanka pro 2. ročník ZŠ* podle zastoupení ukázek udává graf č. 8.

Tab. č. 14: Rozbor učebnice *Čítanka pro 3. ročník ZŠ* z hlediska obsahové stránky

Obsahové hledisko	Nakladatelství			
	FRAUS	NOVÁ ŠKOLA	FORTUNA	SPN
Zastoupení ukázek z české literatury	39	49	53	42
Zastoupení ukázek ze světové literatury	19	12	9	13
Zastoupení ukázek ze současné literatury	17	12	11	10
Zastoupení ukázek z umělecky hodnotných děl	9	13	12	10
Zastoupení poezie	21	45	39	25

Tabulka č. 14 udává, že učebnice z nakladatelství Fortuna obsahuje nejvyšší počet, celkem 53 ukázek z české literatury, na druhém místě je učebnice vydaná v nakladatelství Nová škola, zde jsme zjistili celkem 49 ukázek a třetí nejvyšší počet ukázek z české literatury je v učebnici ze SPN, celkem 42 ukázek. Nejméně jich obsahuje učebnice Vydaná v nakladatelství Fraus.

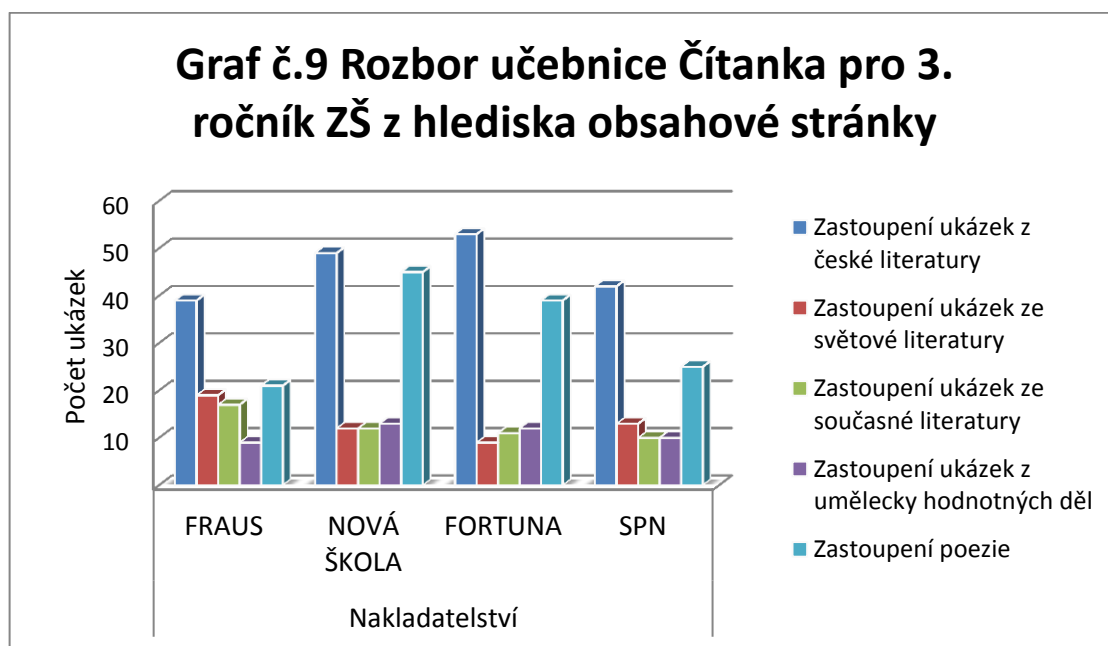
Zastoupení ukázek ze světové literatury je nejvíce v učebnici z nakladatelství Fraus, celkem 19 ukázek. Druhý nejvyšší počet, celkem 12 ukázek, obsahuje učebnice z nakladatelství Nová škola. Celkem 13 ukázek ze světové literatury jsme zjistili v učebnici ze SPN a pouze 9 ukázek obsahuje učebnice vydaná v nakladatelství Fortuna.

Nejvyšší počet ukázek ze současné literatury pro děti obsahuje učebnice z nakladatelství Fraus, celkem 17 ukázek. Učebnice vydaná v nakladatelství Nová škola obsahuje 12 ukázek, v učebnici z nakladatelství Fortuna je zastoupeno 11 ukázek a celkem 10 ukázek ze současné literatury obsahuje učebnice vydaná ve SPN.

Nejvíce ukázek z umělecky hodnotných děl, celkem 13, obsahuje učebnice z nakladatelství Nová škola, celkem 12 ukázek najdeme v učebnici z nakladatelství Fortuna a v učebnici ze SPN je celkem 10 ukázek. Nejmenší počet jsme zjistili v učebnici vydané v nakladatelství Fraus.

Nejvyšší počet ukázek z poezie, celkem 45, je v učebnici z nakladatelství Nová škola. Celkem 39 ukázek z poezie obsahuje učebnice z nakladatelství Fortuna, učebnice

ze SPN obsahuje celkem 25 ukázek, nejmenší počet najdeme v učebnici z nakladatelství Fraus, kde bylo zjištěno 21 ukázek z poezie.



Graf č. 9 udává jasné a přehledné údaje o počtu zastoupení ukázek v učebnici *Čítanka pro 3. ročník ZŠ*.

10.2 Rozbor učebnice z hlediska výtvarné stránky

Při průzkumu výtvarné stránky učebnic *Čítanka pro 2. a 3. ročník ZŠ* jsme si všimli především toho, zda jsou texty v učebnicích doprovázeny vhodnými ilustracemi, zda se ilustrační obrázky svým obsahem vztahují k textu, ilustrují jej a zda vycházejí vstříc psychologii dítěte, získávají zájem.

Vzhledem k tématu diplomové práce jsme se rozhodli, že budeme v učebnicích sledovat texty s postavou čerta a jejich spojení s ilustracemi.

Průzkumem jsme zjistili, že všechny zkoumané učebnice obsahují texty, ve kterých vystupuje postava čerta a každý text je spojen ilustrací, která svým obsahem odpovídá textu. V učebnici *Čítanka pro 3. ročník* z nakladatelství Fraus jsme zjistili spojení textu s fotografiemi z filmové pohádky. Pouze v učebnici *Čítanka pro 3. ročník* z nakladatelství Fortuna byl text bez ilustračního obrázku. Všechna naše zjištění jsme doložili ukázkami ze zkoumaných učebnic.

Ukázka č. 1: Čítanka pro 2. ročník – nakladatelství Fraus

Podzim, zima

Miloš Kratochvíl
Jen aby nebyl Mikuláš hluchý

Prosinec je měsíc, kdy se pořád něco děje.
Někdy se třeba půl roku nestane nic, ale
v prosinci to jde jedno za druhým.

V pondělí poprvé napadl sníh, v úterý jsem
měl horečku, ve středu málem zmrzla paní
Vránová a zítra přijde Mikuláš.

Naše Bára se bojí už dneska. Je ještě malá. Ještě ani nechodí do školy. Až bude
velká jako já, tak se už třeba bát nebude. Nebo až bude ještě větší, protože já se
totiž taky pořád trochu bojím. Jenže to je něco jiného. Bára se bojí, protože ještě
nemá rozum, kdežto já se bojím, protože rozum mám.

Já se vždycky bojím, že si mě spletou.

Že si mě spletou s Otou Pivoňkou. My jsme si totiž podobní ostříháním hlavy,
velikostí a ušima. Na školní fotografii si mě s Pivoňkou spletla i teta Máňa, tak
proč by si mě s ním nemohli splést i Mikuláš a čert a rovnou se do mě pustit
metlou. U Pivoňků tak prý nadílka vždycky začíná, protože Ota má kvůli své
dobrodružné povaze na metlu vždycky nastřádáno.

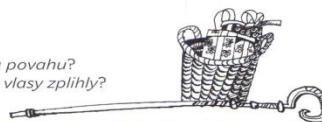
Předloni jsem se chtěl zachránit pomocí pana holiče Čejky. Nechal jsem se
ostříhat na ježka, ale hned cestou domů mi vlasy zplihly, a když jsem se v koupelně
podíval do zrcadla, vypadal jsem zase jako Ota Pivoňka.

Teď to dělám tak, že hned jak se ve dveřích objeví Mikuláš, rychle pozdravím
a řeknu hodně hlasitě své jméno. Jenže co kdyby přišel nějaký hodně starý
Mikuláš, který je už úplně hluchý? Z toho mám strach...



Z knihy *Už sněží, už chumelí aneb Mikuláš, Ježíšek, pan Vrán a my*. Upraveno.
Ilustrace Josef Paleček

- Kdy slavíme svátek svatého Mikuláše?
Popiš, co se večer před tím děje.
- Proč se děti bojí Mikuláše?
- Jaký byl Ota Pivoňka, když měl *dobrodružnou povahu*?
- Co je to *metla* a co *nadílka*? Co se stalo, když vlasy zplihly?



82 Mikuláš není žádná vymyšlená pohádková postava jako třeba čert. On skutečně žil. Narodil se v bohaté rodině roku 260 v Turecku. Vypráví se o něm, že pomohl chudému sousedovi, který měl tři holčičky. Třikrát tajně vhodil do jeho domu měšec s penězi a souseda zachránil před bidou. (Lada, J.: *České Vánoce*. Upraveno.)

Ukázka č. 2: Čítanka pro 2. ročník – nakladatelství Nová škola

Vzpomeňte si na některého čerta z pohádky.
Jaké měl vlastnosti?
Sledujte čerta v naší pohádce.



ČERT A BÁBA

Zuzana Nováková



Za starých časů, kdy ještě čerti chodili po světě v myslivcovských šatech, hospodařili společně bába a jeden z těch rohatých chlapíků. Měli spolu políčko a hospodařili na něm všelijak.

První rok nasadili brambory. Přišel podzim, doba sklizně, a bába s čertem se dělili.

„Tak co si vybereš, čerte,“ řekla bába, „spodek, nebo vrch?“

Čert si samozřejmě vybral to, co je navrchu. A tak na bábu zbyly sladké brambůrky schované v hlině a chudák čert si vozil domů nař. Druhý rok oseli políčko obilím.

„Tentokrát se napálit nedám!“ sliboval si čert.

Když se potom o žních měl s bábou dělit, dlouho se nerozmýšlel a že si letos nechá spodek. Bába se jenom smála. Měla zlaté zrní a čert měl slámu.

To už bylo i na rohatého trochu moc. Vztekle dupal kopytem a křičel: „Příště si nechám spodek i vrch!“

„Dobře, ty si necháš spodek i vrch a já si nechám prostředek,“ souhlasila bába. A přesvědčila čerta, aby další rok vyseli na políčku kukuřici.

Když kukuřice uzrála, bába měla klasy a čert jenom chrastí.

Utekl s hanbou a na zemi se raději ani neukázal.

A tak se od té doby říká, že je bába nad čerta. A je to už hezky dlouhá řádka let!

(*Děbán pohádek, ilustrovala Vlasta Švejdová*)

Ukázka č. 3: Čítanka pro 2. ročník – nakladatelství Fortuna

Na Mikuláše

Josef Čapek



když jsme byli nemocni. Víš co, já se ustrojím za Mikuláše a ty za anděla a půjdeme tak k pejskovi a kočičce a něco jim přineseme.“

A tak si vzali Jenda s Věrou na sebe bílé zástěry a sukně a Jenda si udělal z vaty bílé vousy, aby byl Mikuláš, a z papíru vysokou čepici a šli. Čerta s sebou neměli, že by se ho pejsek s kočičkou příliš lekli.

(Z knihy Povídání o pejskovi a kočičce)

Ukázka č. 4: Čítanka pro 2. Ročník – SPN

JIRÍ ŽÁČEK

Koncert v pekle

Kočky?
To je přece něco pro čerty!
Čerti rádi chodí
na kočičí koncerty.

Kvartet čertů tahá
kočky za ocasy –
to je křiku, že by lidem
hrůzou vstaly vlasy.

Ale čerti, ti se baví,
každý tleská:
U všech čertů! Tahle hudba,
ta je ale hezká!

Muzikanti po koncertu
ukloní se sálu
a schovají kočky
zpátky do futrálu.

Neříkejte:
Co je tohle za žerty?
Co vy víte, jaké mají
v pekle koncerty!



47

Ukázka č. 5: Čítanka pro 3. ročník – nakladatelství Fraus

Václav Bárta
Jdu cestou – necestou

Vím jedno návrší,
zámek nádhernej,
z nejhezčích pohádek ho znám.
Stavěnej z křišťálu
sahá k nebi pomálu
povětrí přijde k duhu princeznám.
Stavěnej z křišťálu,
sahá k nebi pomálu,
povětrí přijde k duhu princeznám.



Bílý je lilium,
bílej krásnej sen.
Bílý je pravý hedvábí.
Jdu cestou necestou
za svou bílou nevěstou,
jiná mě na tom světě nevábí.
Jdu cestou necestou
za svou bílou nevěstou,
jiná mě na tom světě nevábí.

Z knihy *Nejkrásnější pohádkové písničky*.
Albatros: Praha 2006. Upraveno.



- 1 Znáš filmovou pohádku *Princezna ze mlejna*? Vyprávěj její příběh.
- 2 Kdo ve filmu píseň *Jdu cestou – necestou* zpívá a při jaké příležitosti?
- 3 Znáš jinou písničku z pohádky nebo filmu? Jakou?

Píseň mládence Jindřicha *Jdu cestou – necestou* pochází z pohádky *Princezna ze mlejna*. Úspěch pohádky natočené r. 1994 (režie Z. Troška) inspiroval tvůrce k dalšímu pokračování (*Princezna ze mlejna II*, 2000).

57

Ukázka č. 6: Čítanka pro 3. ročník – nakladatelství Nová škola

Čertí plácek

Romská pohádka

„Ty si zatím připrav čepici.“

Čert zmizel v lomu a cikán odložil lopatu a rýč, sedl si na zem a čekal. Najednou ho napadlo, že je toho pěkného místa i za plnou čepici zlatáků škoda. Vytáhl z kapsy nůž a vyřízl ve dnu čepice díru.

Pak popadl lopatu a vyhloubil v zemi dolík – ne moc široký, ale dost hluboký. Vršek dolíku přikryl kamením a nechal jen malý otvor, na který položil proříznutou čepici.

Za chvíli se čert vrátil. V ruce nesl bachratý pytlík.

„Kde máš čepici?“ ptal se.

„Tady,“ ukázal cikán.

Čert začal do čepice sypat obsah pytlíku. Zlaťáky zvonily, ale když cikán pohlédl do čepice – byla prázdná.

„Vždyť v té čepici nic není!“ zvolal. „Chceš mě ošidit, čerte? To, holenku, ne, takový hlupák nejsem, abych se nechal tak lehce podvést!“



1. Proč byla čepice stále prázdná, když do ní čert sypal zlaťáky?
2. Co byste udělali se zlaťáky? Jak myslíte, že vypadají?

Ukázka č. 7: Čítanka pro 3. ročník – nakladatelství Fortuna

PAN KRČÍN A ČERT

Miloš Václav Kratochvíl

Chodí drábi po vesnicích, na robotu svolávají. Na robotu těžkou, přetěžkou: Budou se stavět hráze!

Pan Krčín z Jelčan, mistr nad mistry v zakládání rybníků, rozhodl se udělat svým pánům, Rožmberkům, nový rybník, tak veliký, jak ještě nikdo po celých Čechách neměl.

Vybral příhodné místo, pole, luka zabral — nevidáno, komu dosud patřila — a po celém obvodu budoucího rybníka narýsoval, kudy povede okružní hráz.

(Z knihy Báje a pověsti z Čech)

Ukázka č. 8: Čítanka pro 3.ročník – SPN

Byl jednou jeden domeček

František Nepil

„Tak mě ved!“

Šli. Vítr udělal fííí a hodil jim sníh do tváře.

„To se ale čerti žení,“ kroutil děda hlavou. Mince zahrálo v očích:

„Copak se čerti i žení? Já myslela, že jenom jezdí na lyžích.“

„Milá zlatá, čerti se žení každou chvíli. A kdo u toho byl, ten na to jen tak nezapomene.“

„Ty jsi u toho byl?“

„A ne jednou.“

„Tak mi to vyprávěj.“

JAK SE ČERTI ŽENÍ

Když se čerti žení, to je cirkus!

Ještě před svatbou jde čertí ženich s čertí nevěstou ke kováři. Aby jim parádně okoval kopyta. Myslíš, že dá ženich nevěště přednost? Aby byla okovaná první?



(z knihy Pět báječných strýčků)



HRA: Na čerty a dušičky

Rozdělte se na dvě skupiny – čerty a dušičky – a postavte se do dvou řad proti sobě.

Čerti opakují v 3/4 rytmu: „Dej mi tu dušičku, dej mi tu dušičku.“ Přitom dupají a tleskají: dup, dup, tlesk; dup, dup, tlesk. Dušičky odpovídají: „Trhni si kopytem, trhni si kopytem.“ Přitom tleskají a dupou: tlesk, dup, dup; tlesk, dup, dup. Celé opakujte několikrát za sebou. V obměně pochodujte v rytmu k sobě.

10.3 Rozbor učebnic z hlediska didakticko-metodického aparátu

Při průzkumu učebnic z hlediska didakticko-metodického aparátu nás zajímalo, do jaké míry jsou k textům v učebnicích zařazeny otázky a úkoly k rozvoji čtenářské gramotnosti.

Průzkumem jsme došli k závěru, že nejlépe vybaveny didakticko-metodickým aparátem jsou učebnice *Čítanka pro 2. a 3. ročník ZŠ*, kterou vydalo nakladatelství Nová škola a nakladatelství Fraus. Ostatní zkoumané učebnice mají didakticko-metodický aparát buď nedostačující, nebo zcela chybí. Naše zjištění dokládá následující ukázka.

Ukázka č. 9: Didakticko-metodický aparát v *Čítance pro 2. ročník* – Nová škola

Otázky za články vedou děti k pochopení, co četly, k uvědomění si, co samy navíc z daného okruhu znají.

Hra na doplnění slov

Je pamatováno na to, že dětem tohoto věku vyhovují krátké útvary spojené s rytmem a rýmem a vhodnou ilustrací.

V textu jsou též zařazeny prvopočetní údaje o literárních žánrech.

Tato didaktická hra je připravena na pomoc motivaci, individualizaci nebo skupinové práci žáků.

REKA
Václav Toman
Uklízejí chataři nepořádek na zahrádce. Schovat se to nedaří, rozhodli se proto krátce:
Nechceme tu smět žádné, všeho moc prý škodí, na koho to slovo padne, řeka ho _____.
Enten, pneumaticky, dva škopiky, tři rendlíky, pár stovek plechovek, kočárek a starý ryč, ať už je to všechno _____!
Návod: stráž, hodí, vysype; míl, prý, jinde; voda, řeka, rádko.
106

ŽÁBA
Václav Toman
Chudák žába Kuňka z domova ji vyhnali, že neumi číží řečí, pětku má ze štěkání.
(Báseň s hádankou)
Návod: pláče, skáče, brečí.
106

LES
Bohumil Říha
Lesy jsou naše bohatství. Nesmějí nám ubývat.
Máme lesy jehličnaté i listnaté. V jehličnatých roste smrk, borovice, jedle a modřín. V listnatých zejména buk, dub, habr, bříza a javor. Nyní se vysazují hlavně lesy smíšené. Nemají tolik škůdců jako třeba les smrkový nebo borový a víc vzdorují sněhu a větru. Z lesa je velký užitek: dřevo, lesní plodiny a zvíř. Ale les má velký vliv na podnebí celého kraje, zadržuje v půdě vodu, přispívá k čistotě vzduchu. Kde se vykácí lesy, začíná země pustnout. Proto musíme svoje lesy chránit a neustále je obnovovat. A nakonec hádejte, kde si člověk nejlépe odpočine?
Uhodli jste: v krásném zeleném lese. (Dětská encyklopedie)
Přísluví a lidová rčení - les:
Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá.
Křičí jako na lesy.
Je pružný jako břízka.
HRA - Vyber si jedno povolání a splň úkol:
Malíř: Nakresli lesní strom.
Spisovatel: Napiš krátký příběh z lesa.
Přírodovědec: Napiš názvy lesních stromů jehličnatých a listnatých.
Přemýšlejte - uhoďte:
1. Jsem zvíře, čtyři nohy mám, dobře běhám, dlouhé uši mám, mrkev a zelí rád jím.
2. Jsem velký listnatý strom, mám listy ve tvaru srdce a bílé voňavé květy, ze kterých se vaří dobrý léčivý čaj.
Zkuste vymyslet podobné hádanky z lesa.
107

10.4 Integrace mezipředmětových vztahů

Při námi provedeném průzkumu učebnic jsme zjistili, tematicky prolíná s učivem prvouky učebnice *Čítanka pro 2. a 3. ročník ZŠ* nakladatelství Nová škola. Na dolním okraji stránek ve žlutých rámečcích jsou umístěny odkazy na odpovídající učivo v dalších učebnicích nakladatelství Nová škola. Lze tedy široce uplatňovat mezipředmětové formy výuky. V zelených rámečcích na dolním okraji stránek jsou umístěna průřezová témata.

11. Závěr z průzkumu učebnic

- České školství prochází rozsáhlou reformou, jejímž hlavním cílem je zefektivnit a zpřístupnit vyučovací proces a připravit žáky na orientaci v dnešním světě.
- Odklonit se od memorování velkého množství dat a namísto toho rozvíjet u žáků vědomosti, dovednosti a osobnostní vlastnosti, které využijí ve svém budoucím životě.
- Podstata reformy spočívá ve změně přístupu k žákům a v nacházení takových postupů, které v příznivé atmosféře podporují žakovu aktivitu, tvořivost a motivují ho k učení.
- Právě učebnice se přímo podílí jak na správném či nesprávném utváření představ o světě, na motivaci či nechuti k učení, tak také na kvalitě rozvíjení jazykových schopností.
- Kvalitní učebnice by měla rozvíjet myšlení žáků, měla by být srozumitelná, dobře strukturovaná, měla by obsahovat problémové úkoly a v neposlední řadě by měla být samozřejmě zajímavá.
- Zajímavost knihy ovlivňují i vhodně zvolené ilustrace, kterými jsou učebnicové texty doprovázeny. Ilustrační obrázky by měli být obsahově spojeny s daným textem.
- Průzkumem jsme zjistili, že učebnice *Čítanky pro 2. a 3. ročník ZŠ*, které vydalo nakladatelství Fraus a Nová škola mají motivační charakter, vzbuzují chuť a zájem o čtení. Neodradí ty, kteří nepatří ke zdatným čtenářům. Později jsou texty náročnější, ale vždy je dodržováno, aby delší text byl členěn na kratší úseky.
- Nezapomíná se v nich na motivaci ke čtení, nácvik obtížnějších slov a čtivost textů. Je pamatováno na to, že dětem tohoto věku vyhovují krátké útvary

spojené s rytmem a rýmem a s vhodnou ilustrací (pohádky, příběhy z dětského světa a ze světa zvířat).

- Nechybějí otázky a úkoly k textům, motivační a podnětné otázky před články, otázky za články. Jde o tvořivé činnostní učení s možností využití prvků kritického myšlení.
- Mezipředmětově jsou tyto čítanky propojena s prvoukou.
- Učitelé by měli mít možnost podívat se do každé knihy a zjistit, zda je pro výuku opravdu vhodná, pokud skutečně zvolíme učebnici, která bude vyhovovat jak nám, tak našim žákům, výsledek se dostaví ve vyučovacím procesu.

ZÁVĚR

Z teoretické části diplomové práce vyplývá, že ve všech kulturách a ve všech dobách nás po staletí doprovází pohádky. Jsou to smyšlené příběhy, ve kterých vystupují tvorové a bytosti, které lidské oko ve skutečnosti ještě nespatrilo a dějí se v nich neuvěřitelné a nadpřirozené věci, které odporují všem fyzikálním zákonům. Každý národ vytvářel své pohádky, jedno však měly všechny pohádky společné, děly se v nich zázraky, dobro vítězilo nad zlem, zlo bylo zpravidla po zásluze potrestáno nebo alespoň napraveno. Prostí lidé tak překonávali chudobu, hlad a bídu, nevyléčitelné nemoci. Věřili, že jednou přejdou zlé časy, těšili se na lepší život. Teprve kolem dvacátých let se pohádky začaly zaměřovat více na poutavost, zábavnost a poučnost. Autoři pohádek a pohádkových příběhů je tvořili se zřetelem k dětskému recipientovi, kterému byly určeny.

Čert je klasickou postavou folklorních i autorských pohádek a setkáváme se s ní již od prvopočátků literatury. Pověsti, legendy a pohádky o čertech jsou staré již tisíce let. V pohádkách tato postava zastupuje jak dobro, tak zlo. Do pekla odnáší zlé, nepoctivé a hříšné lidi. V pekle jsou podle některých pohádkových motivů tito hříšníci váženy a mučeny v pekelných kotlích. Z uvedených folklorních pohádek vybraných autorů je patrné, že postava čerta, je do značné míry vytvářena pohanskými a křesťanskými vlivy. V době, kdy docházelo ke snaze o upozadění křesťanství, měnila se i role a úloha čerta v pohádce. Pohádky pocházející z doby zcela bezvěrecké tuto postavu buď zesměšňují, polidšťují nebo zcela zavrhnou. S takovýmto pojetím a ztvárněním postavy čerta se setkáváme v autorských pohádkách Josefa Lady a Jana Drdy. Komické nebo zhumanizované postavy čertů nacházíme také v současných moderních českých pohádkách.

V praktické části diplomové práce jsme na základě vyhodnocení jednotlivých otázek dotazníkového šetření došli ke zjištění, že pohádková postava čerta také v dnešní době přitahuje čtenáře mladšího školního věku a těší se u nich značné oblibě. Zajímavý výsledek přinesla otázka související s hledáním vlastností a úlohy postavy čerta v pohádkách. Zjistili jsme, že nadpoloviční většina dětí mladšího školního věku přisuzuje této postavě v pohádkách převážně kladné vlastnosti a přiklání se k tvrzení, že čert je v pohádkách spravedlivý, hodný a pracovitý. Nadpoloviční většina dotazovaných dále uvedla, že úlohou postavy čerta v pohádkách je pomáhat na světě hodným lidem, odnášet do pekla nepoctivé lidi a topit v pekle pod kotlem. Děti mladšího školního věku

se s postavou čerta setkávají i během školního vyučování. Nejčastěji v učebnici *Čítanka*, v pohádkách na DVD, v jiných učebnicích a také v mimočítankové četbě. Lze tedy konstatovat, že pohádky s čertovskou tematikou jsou mezi dětmi mladšího školního věku stále oblíbené a pohádková postava čerta do značné míry působí na emoce žáků obou výzkumných ročníků.

POZNÁMKOVÝ APARÁT

¹ **Intencionální literatura** – literatura primárně určená dětem. Je psaná přímo a zcela záměrně pro dětského recipienta, kterému je přizpůsobena použitými vyprávěcími prostředky, obsahově i žánrově. Koresponduje s psychickou strukturou dětské osobnosti, s jejími zvláštnostmi, potřebami a možnostmi. Literatura **neintencionální** byla psaná původně pro dospělé, ale časem ji začaly číst také děti např. Jules Verne, Jacob a Wilhelm Grimmové, Hans Christian Andersen, Jonathan Swift, Daniel Defoe, Walter Scott, Karel May, v české literatuře pak Božena Němcová, Karel Jaromír Erben. (Slovník literární teorie 1984)

² **Osvícenství** – filozofický směr 18. století, který znamenal převrat ve vývoji evropského myšlení. Osvícenství usilovalo zbavit člověka duchovní, materiální a sociální poroby, proto se snažilo šířit osvětu, vzdělanost, popularizovat vědu, bojovat proti všemožným pověrám a předsudkům. Upřímně věřilo v sílu lidského rozumu, vytvořilo formu racionalismu, která se charakterizuje jako "osvícenský racionalismus". Rozum, opřený o smyslovou zkušenost, měl být svrchovaným soudcem ve všech sporech a problémech, vše nadpřirozené a nadrozumové bylo odmítáno. České osvícenství spadá časově do doby národního obrození, i když s ním není totožné. Nastupuje v poslední čtvrtině 18. století, ve srovnání s francouzským, anglickým a německým osvícenstvím později, a působí až do poloviny 19. století. (Ottův slovník naučný)

³ **Implicitní** – (z latinského *implicitus*). Označuje něco, co se samozřejmě předpokládá, ale výslovně se neuvádí, nevyjadřuje, nerozvádí. Implicitní může být také to, co je možné z již uvedeného odvodit, co z toho přímo plyne. V literatuře pojem implicitní znamená nepřímou vyjádřený význam textů, jako např. názory a postoje autora textů, ale také nepřímou vyjádřenou charakteristiku a jednání postav. (Slovník českých spisovatelů 1995)

⁴ **Narativní** – (z anglického slova *to narrate* – říci nebo něco napsat). V češtině se toto slovo překládá nejčastěji jako vyprávění. Vyprávění je „mluvený nebo psaný projev podávající děj“ (Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Academia, Praha 2000). Z tohoto důvodu se pracuje s příběhy v ústní i písemné formě. Narativita je podle prof.

PhDr. Rudolfa Kohoutka, CSc. schopnost a dovednost vyprávět příběhy. Narativní postup znamená v literatuře postup vyprávěcí.

⁵ **Proces opačný** – v souvislosti s pojmem neintencionální literatura, která byla psaná původně pro dospělé, ale časem ji začaly číst také děti, může probíhat i opačný proces, kdy literaturu určenou dětskému čtenáři např. dětem původně určené Jiráskovy *Staré pověsti české* se staly značně oblíbenými i mezi dospělými. (Slovník literární teorie 1984)

⁶ **Syžet** – (z francouzského *le sujet* – námět, látka, téma). Dějové schéma epického či dramatického díla, systém, jímž jsou komponovány situace, události a konflikty postav, vyplývající z jejich vzájemných vztahů a jednání. Slova syžet je užíváno též ve významu děj či námět. (Slovník českých spisovatelů 1995)

⁷ **Folkloristika** – kulturně historická disciplína zabývající se komplexním studiem folkloru, jeho vývojem, obsahem, formou a způsoby existence a reprodukce ve společnosti. Folkloristika zkoumá odraz kolektivního vědomí v jednotlivých folklórních druzích a žánrech, vývoj a změny jejich společenské funkce. Podle specializace se folkloristika dělí na slovesnou folkloristiku, hudební folkloristiku a taneční folkloristiku, které studují lidovou slovesnost, obřadnost, divadlo, písně, hudbu, tanec, hry a dětský folklór. Interdisciplinární obor s výraznými přesahy zejména do lingvistiky, literatury, hudby a divadelní vědy, psychologie, historie, etnografie, sociální antropologie. (Slovník literární teorie 1984)

⁸ **Pohádka** – etymologie termínu: Slovo pohádka znamenalo staročesky spor, hádanku, záhadu. Josef Jungmann ve svém díle *Slovník českoněmecký* uvádí, že slovo pochází z polštiny, od polského slova „gadać”(mluviti, vyprávěti, tlachati), které je praslovanského původu a je příbuzné se staroindickým „gádati”(mluví). Pohádka ve významu „nepravděpodobné vyprávění, výmysl” pochází pravděpodobně z češtiny. Od konce 18. století se pohádka objevuje v nynějším významu (zároveň jako pohádka i jako hádanka). Pojem se ustálil v sedmdesátých letech 19. století. (Slovník českých spisovatelů 1995)

⁹ **Nonsens** – (z latinského *non* - ne a *sensus* - smysl = nesmysl), anglicky *nonsense*. Je to samostatná linie v písemnictví, jsou to texty založené na absurditě a nesmyslu. Kolébkou nonsensu se stala Anglie. Za jeho duchovního otce je považován anglický

básník, prozaik a karikaturní kreslíř Edward Lear, který napsal *Knihu nesmyslů*. Na nonsensu založený pohádkový román *Alenka v kraji divů a za zrcadlem* proslavil také Lewis Carroll. Základy Learova a Carrollova nonsensu spatřujeme v anglických alegorických říkadlech (nursery rhymes) od Johna Newberyho. Nonsensová lidová říkadla, která známe z folklorní poezie, byla dětským recipientem vždy pozitivně přijímána. Nonsensové prvky jsou patrné i v díle *Medvídek Pú* od Alana Alexandra Milneho. (Slovník literární teorie 1984)

¹⁰ **Theodor Benfey** (1809 –1881) – německý filolog a jazykozpytec, autor migrační teorie. Staroindickou literaturu považoval za základ indoevropského slovesného folklóru. Hlavní díla: *Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie in Deutschland* (Dějiny jazykovědy a orientální filologie v Německu), německý překlad *Paňčatantry* s komentářem.

¹¹ **Etnografický** – národopisný (z řeckého *ethnos* - kmen, národ a *grafein* - popisovat). Etnografie vznikla z romantického zájmu o „přirozená“, zejména venkovská společenství v Evropě, o malé národy, o lidové umění, literaturu a folklór. V Česku byly a jsou hlavní oblastí zájmu lidové zvyky, kroje, hudba, pověsti a pohádky. (Slovník českých spisovatelů 1995)

¹² **Fabule** -- (z latinského *fabula* - vyprávění, bajka). Jedná se o souhrn přirozených příběhů a událostí, které jsou časově a příčinně spojené. Odtud také fabulace, což je vyprávění smyšlených, fantazijních příběhů, někdy také spojené s přesvědčením, že se skutečně staly. (Slovník literární teorie 1984)

¹³ **Parodijní** – přetvořený původního obsah literárního díla (formou satiry) do směšného charakteru. Imituje originální dílo, na něco naráží, zdůrazňuje chyby nebo naopak záměrně dělá vše dokonale. Nejčastěji se vyskytuje ve filmu, literatuře a hudbě. (Slovník literární teorie 1984)

¹⁴ **Personifikace** – zosobnění (z lat. *persona* - osoba). V rámci literatury se tak označuje připisování lidských vlastností neživým věcem či nižším organismům (např. stromy šeptají). Některé vlastnosti jsou však reálně dány a většinou se i běžně používají a to ve všech literárních i stylistických útvarech (např. chytrá liška). (Slovník literární teorie 1984)

¹⁵ **Cena Hanse Christiana Andersena** – považována za nejprestižnější mezinárodní ocenění pro autory působící v oblasti literatury pro děti. Uděluje ji International Board on Books for Young People (IBBY) ve dvou kategoriích, spisovatelé a ilustrátoři. Cena je pojmenována po slavném dánském pohádkáři Hansi Christianu Andersenovi a zlatou medaili předává vyznamenaným dánská královna. Cena je vyhlašována každý sudý rok.

¹⁶ **Magnesia Litera** - literární ocenění, které od roku 2002 každoročně uděluje Sdružení Litera. Je vyhlašována v několika kategoriích: Kniha roku, Próza, poezie, Kniha pro děti a mládež, Překladová literatura, Literatura Faktu, Publisistika, Nakladatelský počin, Objev roku, Přínos české literatury, Cena čtenářů. V každé přibývá jeden laureát (za konkrétní titul) ročně. Cena čtenářů nese od roku 2006 název Kanzelsberger podle prodejce knih, který ji sponzoruje.

¹⁷ **Zlatá stuha** – ocenění knih pro děti a mládež, ocenění jsou jak spisovatelé, tak překladatelé a ilustrátoři. Vyhlášení nominací bývá jednou ze součástí březnového Veletrhu dětské knihy probíhajícího v Liberci. Toto ocenění obsahuje čtyři kategorie: Výtvarná část, Literární část, Překladová část, Zlatá stuha za celoživotní tvůrčí přínos.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

BETTELHEIM, B. *Za tajemstvím pohádek: proč a jak je číst v dnešní době*. Praha: Lidové noviny, 2000. ISBN 80-7106-290-1.

ČEŇKOVÁ, J. et al. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-095-X.

ČERNOUŠEK, M. *Děti a svět pohádek*. 1. vyd. Praha: Albatros, 1990. ISBN 80-00-00060-1.

DRDA, J. *České pohádky*. Praha: Československý spisovatel, 1985.

DVORSKÝ, L. *Hrdinové z pohádek*. Liberec: Severočeské nakladatelství v Liberci, 1969.

ERBEN, K. J. *České pohádky*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1951.

ERBEN, K. J. *České prostonárodní pohádky a pověsti*. Praha: Mladá fronta, 1955.

GENČIOVÁ, M. *Literatura pro děti a mládež ve srovnávacím žánrovém pohledu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984.

CHALOUPKA, O. a kol. *Čeští spisovatelé literatury pro děti a mládež*. Praha: Albatros, 1985.

CHALOUPKA, O. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. Praha: Albatros, 1979.

CHALOUPKA, O., NEZKUSIL, V. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973.

CHALOUPKA, O., VORÁČEK, J.: *Kontury české literatury pro děti a mládež: od začátku 19. století po současnost*. 2. vyd. Praha: Albatros, 1984

CHRÁSKA, M. *Metody pedagogického výzkumu*. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1369-4.

KOLEKTIV AUTOR.: *Čeští spisovatelé literatury pro děti a mládež*. Praha: 1985.

KOPÁL, J. *Literatura a dětský aspekt*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelství, 1970.

KUBÍN, J. Š. *Když se čerti rojili*. Praha: 1985.

LADA, J. *Nezbedné pohádky*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1958.

NĚMCOVÁ, B. *Národní báchorky a pověsti*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. Národní knihovna, 1954.

OTTO, J. *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*. Praha: J. Otto, 1895.

PROPP, V. J. *Morfologie pohádky a jiné studie (Morfologija skazki)*. Přeložili Miroslav Červenka, Marcela Pittermannová a Hana Šmahelová. Jinočany: H&H, 1999.

SIROVÁTKA, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1998. ISBN 80-85010-06-2.

SIROVÁTKA, O. *Srovnávací folkloristika a česká lidová slovesnost*. 1965.

Slovník českých spisovatelů od roku 1945. Díl 1. A-L.. Ed. Pavel Janoušek. Praha: Brána – Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 1995. ISBN 80-85946-16-5.

Slovník českých spisovatelů od roku 1945. Díl 2. M-Ž.. Ed. Pavel Janoušek. Praha: Brána – Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 1998. ISBN 80-7243-014-9.

STEJSKAL, V. *Cesty současné literatury pro děti*. Praha: Státní nakladatelství české knihy, 1960.

ŠMAHELOVÁ, H. *Návraty a proměny*. Literární adaptace pohádek. Praha: Albatros, 1989.

TOMAN, J. *Dětské čtenářství a literární výchova*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 1999. ISBN 80-7204-111-8.

TOMAN, J. *Současná česká literatura pro děti a mládež*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2000. ISBN 80-7204-170-3.

TOMAN, J. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 1992.

ULIČNÝ, O., HORÁK, J. *Prostor pro jazyk a styl*. Hradec Králové: Gaudeamus, 1994. ISBN 80-7041-013-2.

URBANOVÁ, S. *Historický vývoj žánrů literatury pro mládež*. Ostrava: Pedagogická fakulta UP, 1990.

URBANOVÁ, S. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003. ISBN 80-7198-548-1.

URBANOVÁ, S. et al. *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století*. Olomouc: Votobia, 2004. ISBN 80-7220-185-9.

VAŘEJKOVÁ, V. *Česká autorská pohádka*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 1998. ISBN 80-7204-092-8.

VLAŠÍN, Š. (ed.). *Slovník literární teorie*. 2. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1984.

Dobrý den,

jmenuji se Monika Dostálová a chtěla bych tě poprosit o přečtení a vyplnění tohoto dotazníku.

Zakroužkuj u každé otázky pouze jednu odpověď.

Pohlaví: a) chlapec b) dívka

Ročník: a) 2. b) 3.

Věk:

1. Která pohádková postava patří mezi tvé nejoblíbenější?

a)



b)



c)



d)



e)



f)



g) jiná.....

2. Jak nejraději trávíš svůj volný čas?

a)



b)



c)



d)



e)



f) jinak.....

3. Jaký máš pocit, když se podíváš na obrázek tohoto čerta?

- a) strach
- b) nejistotu
- c) nebezpečí
- d) ohrožení
- e) provinění
- f) nevím



4. Jakou podle tebe mají vlastnost a úlohu čerti v pohádkách?

- a) hodný, pomáhá hodným hodným lidem
- b) zlý, straší hodné a poctivé lidi
- c) spravedlnost, odnáší zlé a nepoctivé lidi do pekla
- d) líný, hraje karty a lenoší
- e) pracovitý, topí v pekle pod kotlem
- f) jinou.....

5. Setkal/a ses během školního vyučování s postavou čerta?

- a) v čítance
- b) v mimočítankové četbě
- c) v učebnicích prvouky, angličtiny, matematiky
- d) pohádky na CD
- e) divadelní představení
- f) pohádky na DVD
- g) neseťkal/a jsem se s postavou čerta

Děkuji za čas, který jsi věnoval/a vyplnění tohoto dotazníku.

Monika Dostálová











